ਦੇਸ਼ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ - ਸੰਘਰਸ਼ ਦੇ ਸੁਰਖ - ਪੱਤਰੇ

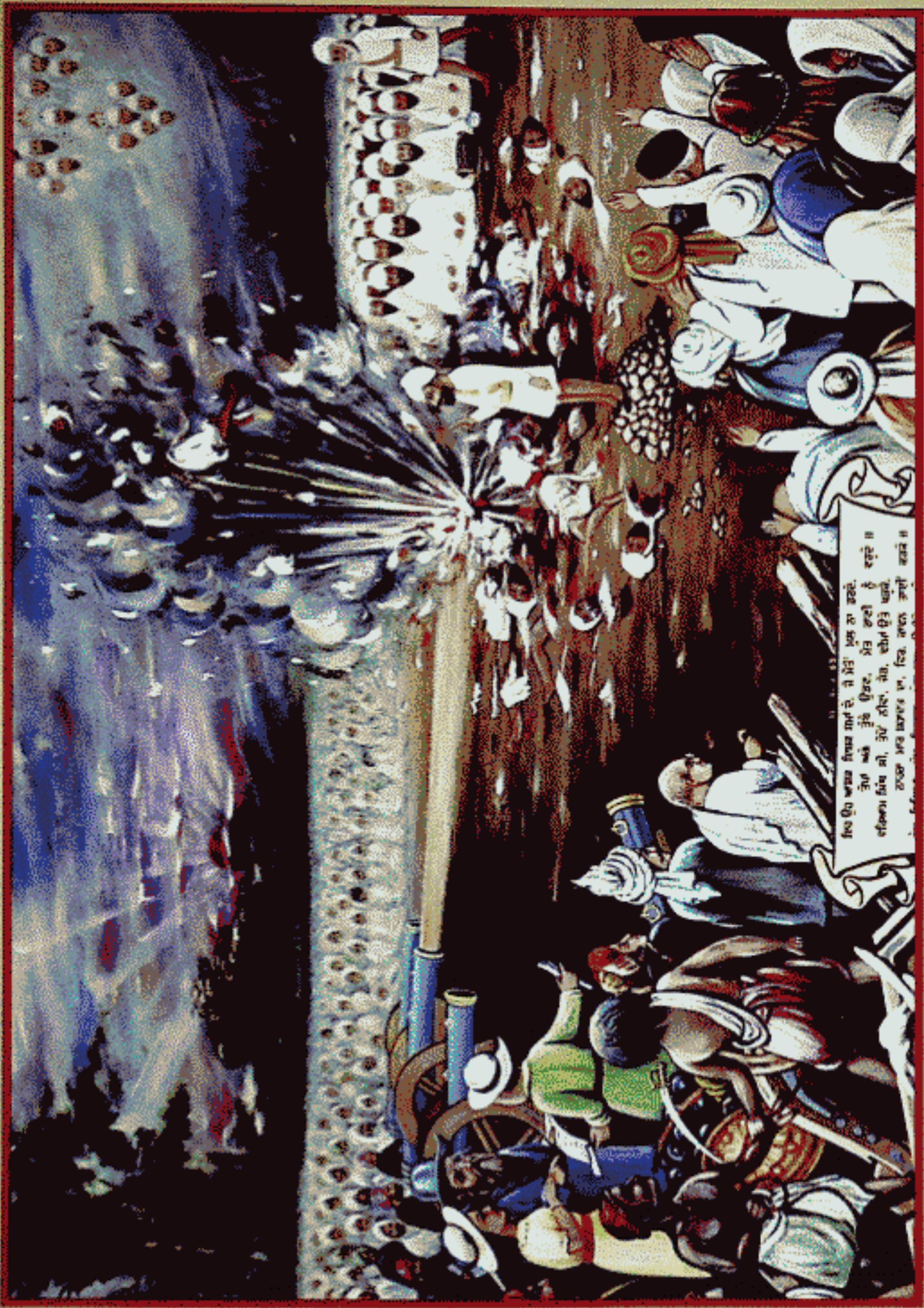

ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਪ੍ਰਦੇਸ-ਗਵਨ
ਅਤੇ
ਨਾਮਧਾਰੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਸਾਕੇ (1871-72 ਈ:)

ਦੇਸ਼ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ-ਸੰਘਰਸ਼
ਦੇ
ਸੁਰਖ਼-ਪੱਤਰੇ

ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਪ੍ਰਦੇਸ-ਗਵਨ
ਅਤੇ
ਨਾਮਧਾਰੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਸਾਕੇ
(1871-72 ਈ:)

ਸੁਵਰਨ ਸਿੰਘ ਵਿਰਕ

ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ

ਦੇਸ਼ ਦੀ ਅਜ਼ਾਦੀ-ਸੰਘਰਸ਼
ਦੇ ਸੁਰਖ਼-ਪੱਤਰੇ

Desh Di Azadi Sangharsh
De Surakh-Pattre

ਲੇਖਕ : ਸੁਵਰਨ ਸਿੰਘ ਵਿਰਕ

ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ : ਸੂਚਨਾ ਤੇ ਲੋਕ ਸੰਪਰਕ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬ

ਛਾਪਕ : ਕੰਟਰੋਲਰ ਛਪਾਈ ਤੇ ਲਿਖਣ ਸਮੱਗਰੀ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬ
ਨੇ ਰਾਜਧਾਨੀ ਪ੍ਰਿੰਟਰਜ਼, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਪਾਸੋਂ ਛਪਵਾਇਆ।

ਗਿਣਤੀ : 10,000

ਸਾਲ : ਫਰਵਰੀ 2008

ਦੇਸ਼ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ-ਸੰਘਰਸ਼ ਦੇ ਸੁਰਖ਼-ਪੱਤਰੇ

17-18 ਜਨਵਰੀ 1872 ਈ. ਨੂੰ ਮਲੇਰਕੋਟਲੇ ਦੇ ਖ਼ੂਨੀ ਰੱਕੜ ਵਿੱਚ, ਜਿਸਨੂੰ ਕੂਕਿਆਂ ਦਾ ਖ਼ੂਨੀ ਰੱਕੜ ਵੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਵਾਪਰਨ ਵਾਲਾ ਮਹਾਂ ਦੁਖਾਂਤ ਕੂਕਾ ਅੰਦੋਲਨ ਦਾ ਸਿਖਰ ਹੈ। ਕਿਉਂਜੁ ਇਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਜਿੱਥੇ 65 ਨਾਮਧਾਰੀ ਸਿੰਘ ਤੋਪਾਂ ਨਾਲ ਉਡਾਏ ਗਏ ਅਤੇ ਉੱਥੇ ਭਾਈ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਭੁਜੰਗੀ ਤਲਵਾਰ ਨਾਲ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਹ 17-18 ਜਨਵਰੀ 1872 ਈ. ਦੀ ਦਰਮਿਆਨੀ ਰਾਤ ਹੀ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਨਾਮਧਾਰੀ ਪੰਥ ਦੇ ਹਿਰਦੇ-ਸਮਰਾਟ, ਭਾਰਤ-ਨਾਇਕ, ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਾਣਾਂ ਤੋਂ ਪਿਆਰੇ ਨਾਮਧਾਰੀ ਸਿੰਘਾਂ ਅਤੇ ਦੇਸ਼-ਭੂਮੀ ਤੋਂ ਵਿਛੋੜਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਇਹਨਾਂ ਦਿਨਾਂ ਦੀ ਯਾਦ ਮਾਤਰ ਨਾਲ ਹੀ ਸਾਡੇ ਸੀਨੇ ਦੇ ਦਾਗ ਮੁੜ ਹਰੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਇਸ ਸਾਕੇ ਦੀ ਖ਼ੂਨੀ ਦਾਸਤਾਨ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਸਦੇ ਪਿਛੋਕੜ ਤੇ ਇਕ ਪੰਛੀ ਝਾਤ ਮਾਰਨੀ ਜਰੂਰੀ ਹੈ। ਮਹਾਂਬਲੀ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਅੱਖਾਂ ਮੀਟਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਸਿੱਖ-ਰਾਜ ਜਾਂ 'ਲਾਹੌਰ ਦਰਬਾਰ' ਦੇ ਨਾਂ ਨਾਲ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦਾ ਸਾਂਝਾ ਰਾਜ ਹੌਲੇ ਹੌਲੇ ਤਾਸ਼ ਦੇ ਪੱਤਿਆਂ ਵਾਂਗ ਦਸਾਂ ਕੁ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਢਹਿ ਢੇਰੀ ਹੋ ਗਿਆ। ਯੋਗ ਅਗਵਾਈ ਦੀ ਘਾਟ ਨੇ, ਕੌਮੀ ਕਵੀ ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦ ਦੀ ਕਲਮ ਨੇ, ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਤਕਦੀਰ ਤੇ ਵੈਣ ਪਾਉਂਦਿਆਂ ਆਪਣੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਦੇ ਕਦਰਦਾਨ, ਲਾਡਲੇ ਸ਼ੇਰੇ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਇਉਂ ਖ਼ੂਨ ਦੇ ਅਥਰੂ ਵਹਾਉਂਦਿਆਂ ਚੇਤੇ ਕੀਤਾ-

"ਜੰਗ ਹਿੰਦ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਹੋਣ ਲੱਗਾ, ਦੋਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜਾਂ ਭਾਰੀਆਂ ਨੀ।
ਅੱਜ ਹੋਵੇ ਸਰਕਾਰ ਤਾਂ ਮੁੱਲ ਪਾਵੇ, ਜਿਹੜੀਆਂ ਖਾਲਸੇ ਨੇ ਤੇਗਾਂ ਮਾਰੀਆਂ ਨੀ।
ਸਣੇ ਆਦਮੀ ਗੋਲੀਆਂ ਨਾਲ ਉੱਡਣ, ਹਾਥੀ ਡਿੱਗਦੇ ਸਣੇ ਅੰਬਾਰੀਆਂ ਨੀ।
ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਇਕ ਸਰਕਾਰ ਬਾਝੋਂ, ਫੌਜਾਂ ਜਿਤ ਕੇ ਅੰਤ ਨੂੰ ਹਾਰੀਆਂ ਨੀ।"

ਇਕ ਸਦੀ ਦੀਆਂ ਭਾਰੀ ਮੁਸ਼ੱਕਤਾਂ, ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ, ਲਹੂ-ਡੋਹਲਵੀਆਂ ਲੜਾਈਆਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਜਿਹੜਾ ਪੰਜਾਬੀ ਰਾਜ ਕਾਇਮ ਹੋਇਆ ਸੀ ਉਸਦੇ ਤ੍ਰਾਸਦਿਕ ਅੰਤ ਦਾ ਚਿਤਰਣ ਸੰਤ ਨਿਧਾਨ ਸਿੰਘ 'ਆਲਿਮ' ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ-"23 ਮਾਰਚ 1849 ਨੂੰ ਸਵੇਰੇ 7 ਬਜੇ ਸ਼ਾਹੀ ਮਹੱਲ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਅਜ਼ਾਦ ਹਕੂਮਤ ਦਾ ਛੇਕੜਲਾ-ਦਰਬਾਰ ਸਜਾਇਆ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਬਾਲਕ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦੇ ਤਖ਼ਤ ਤੇ ਅਖੀਰਲੀ ਵਾਰ ਬੈਠਾ। ਸਮੂਹ ਦਰਬਾਰੀਆਂ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਕੁਮਲਾਏ ਹੋਏ ਸਨ। ਉਹ ਹਰ ਨੁਕਤਾ ਨਿਗਾਹ ਨਾਲ ਢਹਿੰਦੀਆਂ ਕਲਾਂ ਦਾ ਨਕਸ਼ਾ ਪੇਸ਼

ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਹਰ ਇਕ ਸਰਦਾਰ ਦੇ ਦਿਲ ਅੰਦਰ ਸਹਿਮ ਪਰਤੀਤ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਸਭ ਹਥਿਆਰਾਂ ਤੋਂ ਖਾਲੀ ਸਨ। ਐਲੀਅਟ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਸਰ ਹੈਨਰੀ ਲਾਰੰਸ ਦੇ ਆਉਣ ਤੇ ਸਭ ਨੇ ਬਾਹਰਲੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਅੱਗੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਸੁਆਗਤ ਕੀਤਾ। ਜਦੋਂ ਸਭ ਆਪੋ ਆਪਣੀ ਥਾਂ ਤੇ ਬਹਿ ਗਏ ਤਾਂ ਇਸ ਭਾਵ ਦਾ ਇਕ ਐਲਾਨ .ਫਾਰਸੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਸੁਣਾਇਆ ਗਿਆ ਕਿ ਹੁਣ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਰਾਜ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਐਲਾਨ ਸੁਣਦਿਆਂ ਸਾਰੇ ਸ੍ਰੋਤਿਆਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿਚ ਕਾਤੀ ਜਿਹੀ ਫਿਰ ਗਈ। ਦੀਵਾਨ ਦੀਨਾ ਨਾਥ ਨੇ, ਅੱਥਰੂਆਂ ਦੀ ਝੜੀ ਵਿਚ ਐਲਾਨ ਦੀ ਵਿਰੋਧਤਾ ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਸ ਸਮੇਂ ਬਰਤਾਨਵੀ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਉਦਾਰਤਾ ਤੋਂ ਕੰਮ ਲੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਗਲ ਵਿਚਾਰ ਯੋਗ ਹੈ ਕਿ ਨਪੋਲੀਅਨ ਬੋਨਾਪਾਰਟ ਨੂੰ ਹਰਾਉਣ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ, ਫਰਾਂਸ ਉਸਦੇ ਅਸਲ ਵਾਰਸਾਂ ਨੂੰ ਸਉਂਪ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਵੇਲੇ ਪੰਜਾਬ ਮਹਾਰਾਜ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਿਉਂ ਨਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ? ਇਸ ਦੇ ਉੱਤਰ ਵਿੱਚ ਦੀਵਾਨ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਸਖਤ ਝਾੜ ਪਾਉਂਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ, ਐਲੀਅਟ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਖਿਆ, "ਚੁੱਪ ਹੋ ਜਾਉ। ਵਰਨਾ ਕਾਲੇ ਪਾਣੀ ਭੇਜ ਦੀਏ ਜਾਉਗੇ।" [1]

ਹੁਣ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖ ਸਰਦਾਰ ਤਾਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਤੇ ਸਿਖਾਂ ਵਿਚਾਲੇ ਹੋਈਆਂ ਲੜਾਈਆਂ ਵਿਚ ਜੂਝ ਰਹੇ ਸਨ। ਜਿਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰ ਖਰੀਦ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਕੀ। ਮਹਾਰਾਣੀ ਜਿੰਦ ਕੌਰ, ਅਟਾਰੀ ਵਾਲੇ ਸਰਦਾਰ, ਦੀਵਾਨ ਮੂਲਰਾਜ, ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਮੋਰਾਰੀਆ, ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ ਮਜੀਠੀਆ, ਹਾਕਿਮ ਰਾਇ, ਕੰਵਰ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ, ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਦੀਵਾਨ ਬੂਟਾ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਗਰਿਫਤਾਰ ਕਰਕੇ ਅਲਾਹਾਬਾਦ ਕਿਲੇ ਵਿਚ ਭੇਜ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਸਨ। 1849 ਈ. ਵਿਚ ਭਾਈ ਮਹਾਰਾਜ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਮਹਾਰਾਜ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਹਿਰਾਸਤ ਵਿਚੋਂ ਖੋਹਣ ਦੇ ਦੋਸ਼ ਹੇਠ ਗਿਰਫਤਾਰ ਕਰਕੇ ਬਦੇਸ਼ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਕੁਝ ਵਰ੍ਹੇ ਬਾਅਦ ਸਿੰਘਾਪੁਰ ਵਿਚ ਦੇਹਾਂਤ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਹੁਣ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਰਕਾਰ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸਮੁੱਚੀ ਪੰਜਾਬੀ ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਆਗੂ ਰਹਿਤ ਕਰਕੇ ਬੇਫਿਕਰ ਹੋ ਗਈ ਸੀ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਪਾਲਤੂ ਵਫਾਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਮਾਨ ਸਨਮਾਨਾਂ ਅਤੇ ਜਗੀਰਾਂ ਜਾਇਦਾਦਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਨਿਵਾਜ ਰਹੀ ਸੀ।

ਪੰਜਾਬੀ ਸ਼ੇਰਾਂ ਨੂੰ ਪਿੰਜਰੇ ਵਿਚ ਪਾ ਲੈਣ ਦਾ ਬਸਤੀਵਾਦੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਹਾਕਮਾਂ ਦਾ ਭਰਮ ਛੇਤੀ ਹੀ ਟੁੱਟ ਗਿਆ। 12 ਅਪ੍ਰੈਲ 1857 ਮੁਤਾਬਿਕ ਵੈਸਾਖੀ 1914 ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਨੂੰ ਜਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਦੇ ਇਕ ਛੋਟੇ ਜਿਹੇ ਪਿੰਡ, ਜਿਸਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਭੈਣੀ ਰਾਈਆਂ ਅਤੇ ਹੁਣ ਸ੍ਰੀ ਭੈਣੀ ਸਾਹਿਬ ਕਿਹਾ ਜਾਣ ਲੱਗਾ ਹੈ ਵਿਖੇ ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਨਾਮਧਾਰੀ ਸੰਤ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਪੁਨਰ ਸਥਾਪਨਾ ਕਰਕੇ, ਗੁਲਾਮੀ ਦੀਆਂ ਬੇੜੀਆਂ ਕੱਟਣ ਲਈ ਇਕ ਵਿਆਪਕ ਸੰਘਰਸ਼ ਦਾ ਮੁੱਢ

ਥੰਨ੍ਹ ਦਿੱਤਾ। ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਜਿਹਨਾਂ ਦਾ ਅਵਤਰਣ 1872 ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਦੀ ਬਸੰਤ ਪੰਚਮੀ, ਮੁਤਾਬਿਕ 3 ਫਰਵਰੀ 1816 ਈ. ਨੂੰ ਰਾਈਆਂ ਪਿੰਡ ਦੇ ਇਕ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ ਕਿਰਤੀ ਸਿੱਖ ਬਾਬਾ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਮਾਤਾ ਸਦਾ ਕੌਰ ਦੇ ਗ੍ਰਹਿ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਆਪਣੀ ਭਰ ਜੁਆਨੀ ਦੇ 9 ਵਰ੍ਹੇ 1845 ਈ. ਤੱਕ ਲਹੌਰ ਸਿੱਖ ਸੈਨਾ ਵਿਖੇ ਬਿਤਾ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ ਹੀ 1841ਈ. ਵਿਚ ਹਜਰੋ ਦੇ ਸਥਾਨ ਤੇ ਸੰਗਤਾਂ ਵਿਚ ਗੁਰ ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਪਰਚਾਰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਗੁਰੂ ਬਾਲਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੋਂ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਨਾਮ ਦੀ ਦਾਤ ਵੀ ਪਰਾਪਤ ਹੋਈ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਬਾਲਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਆਪ ਨੂੰ "ਈਸ਼ਵਰੀ ਅਵਤਾਰ" ਸਮਝਕੇ ਅਤੇ ਸੁਪਾਤਰ ਜਾਣ ਕੇ ਆਪਣੇ ਵੱਲੋਂ ਗੁਰਤਾ ਦੀ ਦਾਤ ਵੀ ਅਰਪਣ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। 15-16 ਸਾਲ ਹੋਰ ਫੌਜ, ਰਾਜਗੀਰੀ, ਖੇਤੀ ਬਾੜੀ ਅਤੇ ਵਣਜ ਵਪਾਰ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਆਪਨੇ ਆਪਣੇ ਅਧਿਆਤਮਕ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤਕ ਮਿਸ਼ਨ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਹਿਤ ਯਤਨ ਅਰੰਭ ਦਿੱਤੇ।

ਸਿੱਖ ਜੀਵਨ ਦਾ ਧੁਰਾ ਗੁਰਬਾਣੀ ਹੈ। ਆਪਨੇ ਆਪਣੀ ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਬਾਣੀ ਅਤੇ ਬਾਣੇ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਆਦਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਬੀੜਾਂ "ਪਿੰਡਾਂ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਦੀਆਂ ਧਰਮਸ਼ਾਲਾਵਾਂ ਵਿਚ ਰੁਮਾਲਿਆਂ ਵਿਚ ਵਲ੍ਹੇਟੀਆਂ ਪਈਆਂ ਸਨ।" ਕਿਤੇ ਸਿਉਂਕ ਨੇ ਅੰਗ ਹੀ ਸਾਫ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਸਨ। ਕਿਤੇ ਚੂਹੇ ਰੁਮਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਟੁੱਕ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਹਨਾਂ ਬੀੜਾਂ ਨੂੰ ਵਰ੍ਹਿਆਂ-ਬੱਧੀ ਕੋਈ ਪਰਕਾਸ਼ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆ ਰਿਹਾ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਜਿਸ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਜਾਂਦੇ ਪਹਿਲਾਂ ਧਰਮਸ਼ਾਲਾ ਵਿਚੋਂ ਬੀੜਾਂ ਦੀ ਖੋਜ ਕਰਕੇ ਪੂਰੇ ਅਦਬ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਪਰਕਾਸ਼ ਕਰਦੇ ਅਤੇ ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਰੋਜਾਨਾ ਪਾਠ ਕਰਕੇ ਬਾਣੀ ਦਾ ਸਤਕਾਰ ਬਹਾਲ ਕਰਨ ਲਈ ਪਰੇਰਦੇ। ਮਹਾਰਾਣੀ ਜਿੰਦ ਕੌਰ ਦਾ ਦੀਵਾਨ ਬੂਟਾ ਸਿੰਘ ਅਲਾਹਾਬਾਦ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਸੱਤ ਸਾਲ ਕੈਦ ਕੱਟ ਕੇ ਆਉਣ ਬਾਅਦ ਆਪਦੀ ਸੋਅ ਸੁਣ ਕੇ ਨਾਮਧਾਰੀ ਸਿੰਘ ਸਜ ਗਿਆ ਅਤੇ ਲਹੌਰ ਵਿਚ ਉਸਨੇ "ਆਫ਼ਤਾਬ ਪੰਜਾਬ ਪਰੈਸ" ਨਾਮ ਦਾ ਇਕ ਵੱਡਾ ਛਾਪਾਖਾਨਾ ਖੋਹਲ ਲਿਆ। ਹੁਣ ਤਕ ਪਵਿੱਤਰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀਆਂ ਬੀੜਾਂ ਹੱਥ-ਲਿਖਤ ਹੀ ਸਨ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਾਸੋਂ ਮਾਇਆ ਖਰਚ ਕਰਕੇ ਸ੍ਰੀ ਆਦਿ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਜ-ਗਰੰਥੀ ਅਤੇ ਨਿਤਨੇਮ ਦੇ ਹੋਰ ਗੁਟਕੇ, ਪੋਥੀਆਂ ਇਸ ਪ੍ਰੈਸ ਵਿੱਚੋਂ ਛਪਵਾ ਕੇ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਵਿਚ ਪਰਕਾਸ਼ ਕਰਵਾਏ। ਇਉਂ ਪਹਿਲੀ ਵੇਰ ਵੱਡੀ ਪੱਧਰ ਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਪਰਚਾਰ ਪਰਸਾਰ ਸੰਭਵ ਹੋ ਗਿਆ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਰੋਜਾਨਾ ਪਾਠ, ਨਾਮ-ਸਿਮਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਆਪਨੇ ਸਿੱਖੀ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਆਏ ਨਿਘਾਰ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਸ੍ਰੀ ਭੈਣੀ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਆਮ ਸੰਗਤ ਦੇ ਨਾਮ ਇਕ ਰਹਿਤਨਾਮਾ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਵਿਚ ਦਰਜ ਸੀ ਕਿ ਆਪ ਦੇ ਪੈਰੋਕਾਰ ਕੂਕੇ ਜਾਂ ਨਾਮਧਾਰੀ ਸਿੱਖ ਸਵਾ ਪਹਿਰ ਰਾਤ ਰਹਿੰਦੀ ਉਠ ਕੇ ਸਕੇਸ਼ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਕੇ ਨਾਮ ਬਾਣੀ ਦਾ ਜਾਪ ਕਰਨਗੇ। ਬਾਣੀ ਕੰਠ ਕਰਨਗੇ। ਮਾਸ ਸ਼ਰਾਬ ਜਾਂ ਕਿਸੇ

ਕਿਸਮ ਦਾ ਨਸ਼ਾ ਨਹੀਂ ਕਰਨਗੇ। ਪੰਜ ਕਕਾਰ ਧਾਰਨ ਕਰਨਗੇ। ਕਿਰਪਾਨ ਤੇ ਪਾਬੰਦੀ ਲਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਸਫਾ ਜੰਗ-ਟਕੂਆ-ਜਾਂ ਮਜ਼ਬੂਤ ਲਾਠੀ ਰੱਖਣਗੇ। ਵਿਆਜ ਜਾਂ ਡੇਹਢੀ ਦੂਣੀ ਜਿਣਸ ਗਰੀਬਾਂ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਲੈਣਗੇ। ਨਾਰੀ ਜਾਤੀ ਤੇ ਆਪਦੇ ਬਹੁਤ ਉਪਕਾਰ ਹਨ। ਬਾਲ-ਵਿਆਹ ਬੰਦ ਕੀਤਾ। ਵੱਟੇ ਤੇ ਰੋਕ ਲਾਈ। ਕੁੜੀਆਂ ਵੇਚਣ ਤੇ ਮਾਰਨ ਤੇ ਵੀ ਮੁਕੰਮਲ ਰੋਕ ਲਾਈ। ਵਿਧਵਾ-ਵਿਆਹ ਉਤਸਾਹਿਤ ਕੀਤਾ। ਨਿਕੰਮੇਪੁਣੇ ਤੇ ਰੋਕ ਲਾ ਕੇ ਹਰ ਨਾਮਧਾਰੀ ਲਈ ਕਿਰਤ ਨੂੰ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਜੀਵਨ ਦਾ ਅੰਗ ਬਣਾਇਆ। ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਗੁਰਮੁਖੀ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿਚ, ਹਰ ਮਾਈ ਭਾਈ ਬੱਚੇ-ਬੁੱਢੇ ਲਈ ਪੜ੍ਹਣੀ ਲਾਜ਼ਮੀ ਕਰਾਰ ਦਿੱਤੀ ਤਾਂ ਜੁ ਆਪਣੇ ਇਤਿਹਾਸ, ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਤੇ ਵਿਰਸੇ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਜਾ ਸਕੇ। ਚੋਰੀ, ਯਾਰੀ, ਠੱਗੀ, ਛਲ, ਕਪਟ, ਹੇਰਾ ਫੇਰੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚੋਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਵਰਜਤ ਕੀਤਾ। ਕਿਸੇ ਦਾ ਵੀ ਮੰਦਾ ਕਰਮ ਨਾ ਛਿਪਾਉਣ ਦੀ ਹਦਾਇਤ ਕੀਤੀ। ਐਸੇ ਪੁਰਖਾਂ ਦਾ ਜੋ ਵਾਰ ਵਾਰ ਸਮਝਾਇਆਂ ਵੀ ਸੁਧਰਦੇ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਆਪਣੀ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਦਾਖਲਾ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਬੋਲ-ਕੁਬੋਲ ਸਹਿ ਜਾਣ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਦ ਗੁਣਾਂ ਦੇ ਧਾਰਨੀ, ਜਾਗੇ ਹੋਏ ਮਨੁੱਖਾਂ ਵਿਚ ਫਿਰ ਦੇਸ਼-ਪ੍ਰੇਮ ਦੀ ਚਿਣਗ ਬਾਲ ਦਿੱਤੀ।

ਆਪ ਨੇ ਸਮਝ ਲਿਆ ਸੀ ਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਬਸਤੀਵਾਦੀ ਸਰਕਾਰ, ਵਿਉਪਾਰਕ ਸਰਮਾਏਦਾਰੀ ਦੀ ਨੁਮਾਇੰਦਗੀ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨ ਲਈ ਅਸਹਿਯੋਗ-ਅੰਦੋਲਨ ਚਲਾਇਆ ਜਾਵੇ। "ਐਨਸਾਈਕਲੋਪੀਡੀਆ ਬਿਰਟੇਨਿਕਾ" ਦੇ ਮੁਤਾਬਿਕ-"(ਸਤਿਗੁਰੂ) ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਸਿੱਖ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਸੁਧਾਰਕ ਅਤੇ ਪਹਿਲਾ ਭਾਰਤੀ ਸੀ, ਜਿਸਨੇ ਬਰਤਾਨਵੀ ਵਸਤੂਆਂ ਅਤੇ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੇ ਬਾਈਕਾਟ ਅਤੇ ਅਸਹਿਯੋਗ ਨੂੰ ਇਕ ਸਿਆਸੀ ਹਥਿਆਰ ਜਿਉਂ ਵਰਤਿਆ।"

ਆਪਨੇ ਕੂਕਾ ਜਥੇਬੰਦੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਡੇਰੇ ਕਾਰਜਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਹਿਤ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਲਈ, ਇਕ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਸੰਗਠਨ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਉਸਾਰਿਆ। ਕੌਮੀ ਸਵੈਮਾਨ ਨੂੰ ਗੋਰਾਸ਼ਾਹੀ ਦੇ ਹੈਂਕੜਬਾਜ ਹੁਕਮਾਂ ਅੱਗੇ ਰੁਲਦਿਆਂ ਵੇਖ ਕੇ, ਜਿਹਨਾਂ ਦੀ ਗੈਰਤ ਅਜੇ ਮਰੀ ਮਿਟੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਉਹ ਸਭ ਆਪਦੇ ਝੁਲਾਏ ਸਫੈਦ ਧਵਜ ਹੇਠਾਂ ਇਕੱਠੇ ਹੋਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਏ। ਅਜੇ ਕੱਲ੍ਹ ਪਰਸੋਂ ਹੀ ਤਾਂ ਇੱਥੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦਾ ਸਾਂਝਾ ਰਾਜ ਸੀ, ਜਿੱਥੇ ਕਵੀ ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ-

"ਰਾਜ਼ੀ ਬਹੁਤ ਰਹਿੰਦੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹਿੰਦੂ, ਸਿਰ ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਵੱਡੀ ਆਫਾਤ ਆਈ।
ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾਂ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਜੀ, ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਤੀਸਰੀ ਜਾਤ ਆਈ।"

ਕਵੀ ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦ ਦੇ ਸਮੇਂ ਉਨ੍ਹੀਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਅੱਧ ਤੱਕ, ਅੱਜੇ ਇਕ ਰਾਸ਼ਟਰ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਅਤੇ ਉਸ ਨਾਲ ਜੁੜੀਆਂ ਕੌਮੀਅਤਾਂ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਦਾ ਮਸਲਾ ਏਨਾ ਉਭਰਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਹਿੰਦੂ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਵੀ ਸਿੱਖ ਦੀ ਪਰਿਆਇਵਾਚੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਵਿਚ ਰੱਖ ਕੇ, ਦੂਜੀ ਧਿਰ ਮੁਸਲਮਾਨ ਅਤੇ ਤੀਜੀ ਜਾਤ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਗਿਣਦਾ ਹੈ। ਸਾਡਾ ਇਹੋ ਸ਼ਾਇਰ, ਹਿੰਦੂ, ਮੁਸਲਿਮ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦਾ ਉਚ ਮੁਲੰਕਣ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਪੈਸੇ ਦੇ ਪੀਰ ਅਤੇ ਟਕਿਆਂ ਦੇ ਲੋਭੀ ਦੱਸਦਾ ਹੋਇਆ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਵਪਾਰਕ ਖਸਲਤਾਂ ਦੀ ਨਿਖੇਧੀ ਵੀ ਕਰਦਾ ਹੈ-

"ਰੱਬ ਚਾਹੇ ਤਾਂ ਕਰੇਗਾ ਮਿਹਰਬਾਨੀ, ਹੋਇਆ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਕੰਮ ਅਰਾਸਤਾ ਈ।
ਵੱਡੀ ਸਾਂਝ ਹੈ ਹਿੰਦੂਆਂ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ, ਉਹਦੇ ਨਾਲ ਕੀ ਕਿਸੇ ਦਾ ਵਾਸਤਾ ਈ।
ਉਹਦੇ ਨਾਲ ਨਾ ਬੈਠਕੇ ਗੱਲ ਕਰਨੀ, ਖੁਦੀ ਆਪਣੀ ਵਿਚ ਮਹਾਸਤਾ ਈ।
ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦਾ ਦੌਲਤਾਂ ਜਮ੍ਹਾਂ ਕਰਦਾ, ਸ਼ਾਹੂਕਾਰ ਦਾ ਜਿਵੇਂ ਗੁਮਾਸ਼ਤਾ ਈ। 103।"

ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਕੰਮ ਨੂੰ ਰਾਹ ਰਸਤੇ ਲਿਆਉਣ ਦਾ ਕੰਮ ਹੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਕੂਕਾ ਪੰਥ ਦੀ ਸਿਰਜਨਾ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤਾ। ਆਪ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਸਾਰ ਤੱਤ ਭਾਈ ਨਾਹਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਇਹਨਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਅੰਕਿਤ ਹੈ-"ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸਿੱਖੀ ਧਰਮ, ਸੇਵਾ, ਪਰਉਪਕਾਰ, ਸਵੱਛ ਰਹਿਣੀ, ਸਦਾਚਾਰ ਭਰੀ ਬਹਿਣੀ, ਸੱਚ ਕਹਿਣੀ ਅਤੇ ਨਿਰਮਲ ਕਰਨੀ ਦੀਆਂ ਉਚੀਆਂ ਸਿਕਸ਼ਾਵਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਕੁਰੀਤੀਆਂ ਅਤੇ ਭੈੜੇ ਰਿਵਾਜਾਂ ਤੋਂ ਸਾਫ ਕਰਕੇ, ਸਾਦਾ ਜੀਵਨ ਬਿਤਾਉਣ ਦੀਆਂ ਜਾਚਾਂ ਦੱਸੀਆਂ। ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਇਹ ਪੱਕਾ ਨਿਸ਼ਚਾ ਸੀ ਕਿ ਕੋਈ ਵੀ ਦੇਸ਼ ਜਾਂ ਕੌਮ ਸਿਆਸੀ ਤੌਰ ਤੇ ਪਰਾਧੀਨ ਜਾਂ ਗੁਲਾਮ ਰਹਿਕੇ ਆਤਮਿਕ, ਸਮਾਜਿਕ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਤਰੱਕੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਕੌਮੀ ਤਰੱਕੀ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੋਂ ਇਹ ਜਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਸਮਾਜ ਦਾ ਹਰ ਇਕ ਇਨਸਾਨ, ਆਪਣੀ ਰੋਜੀ ਕਮਾਉਣ ਦੇ ਵਸੀਲਿਆਂ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦਾ ਦਾਸ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਉਸ ਪਾਸ ਸ਼ਰੀਰਕ ਬਲ, ਅਕਲ, ਸਾਹਸ, ਨਰੋਆ ਸਰੀਰ, ਮਿਹਨਤ ਕਰਨ ਦੀ ਆਦਤ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ, ਉਹ ਉਪਜੀਵਕਾ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਲਈ, ਕਿਸੇ ਧਨਾਢ ਅਤੇ ਸਾਹੂਕਾਰ ਦਾ ਮੁਥਾਜ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਸੀ ਕਿ ਹਰ ਇਕ ਆਦਮੀ ਹੱਥੀ ਮਿਹਨਤ ਕਰਕੇ ਜੀਵਨ ਬਿਤਾਵੇ। ਕੋਈ ਵਿਹਲਾ ਨਾ ਰਹੇ। ਨਾ ਹੀ ਧਰਮ ਦੇ ਨਾਮ ਤੇ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਧਨੀ ਹੋਣ ਦੀ ਹੈਸੀਅਤ ਵਿਚ। ਧੋਖੇ ਨਾਲ ਧਨ ਇਕੱਠਾ ਕਰ ਕੇ ਇਤਨੇ ਉਚੇ ਬਨਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਨਾ ਕਰੋ ਕਿ ਨਾਲ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਹਜਾਰਾਂ ਗਰੀਬਾਂ ਦੀਆਂ ਟੁੱਟੀਆਂ ਛੰਨਾਂ ਦੇ ਕੋਲ, ਤੁਹਾਡਾ ਹੀ ਇਕੋ ਇਕ ਮਹਿਲ ਹੋਵੇ। ਸਗੋਂ ਇਹ ਉਦਮ ਕਰੋ ਕਿ ਗਰੀਬ ਬੰਦੇ ਦਲਿੱਦਰਤਾ ਦੇ ਚਿੱਕੜ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ, ਇਨਸਾਨੀ ਭਾਈਚਾਰੇ ਵਿਚ, ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਇਕ ਸਨਮਾਨ ਵਾਲੀ ਥਾਂ ਤੇ ਖਲੋ ਸੱਕਣ। ਧਨ, ਜਾਇਦਾਦ, ਵਿਦਿਆ,

ਜਪ, ਤਪ, ਭਜਨ, ਬੰਦਗੀ ਆਦਿ ਤੋਂ ਪਰਾਪਤ ਫੋਕੀ ਵਡਿਆਈ ਨੂੰ ਤੋੜਨ ਲਈ, ਇਹ ਰਿਵਾਜ ਚਲਾਇਆ ਕਿ ਮਿਲਣ ਸਮੇਂ ਇਕ ਨਾਮਧਾਰੀ ਦੂਸਰੇ ਨਾਮਧਾਰੀ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਨੂੰ ਹੱਥ ਜ਼ਰੂਰ ਲਾਵੇ। ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਖਿਆਲਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਸਮਾਜ ਸਮਾਨਤਾ ਦਾ ਯੁੱਗ ਲਿਆਉਣ ਲਈ, ਇਹ ਜਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਵੱਡਿਆਂ ਨੂੰ ਨੀਵੀਂ ਪੱਧਰ ਤੇ ਲਿਆਂਦਾ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਨੀਵਿਆਂ ਨੂੰ ਚੁੱਕ ਕੇ ਉਚੀ ਥਾਂ ਤੇ ਲਿਆ ਖੜ੍ਹਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ।"[2]

ਆਪਦੇ ਸੰਗਠਨ ਦੀ ਮੁੱਢਲੀ ਇਕਾਈ ਕਿਸੇ ਵੀ ਪਿੰਡ ਜਾਂ ਨਗਰ ਦੀ ਨਾਮਧਾਰੀ ਸੰਗਤ ਸੀ। ਇਸ ਸੰਗਤ ਦਾ ਇਕ ਮੁਖੀ ਸਿੰਘ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਜਿਸਨੂੰ ਕਈ ਵੇਰ ਮਹੰਤ ਜਾਂ ਜਥੇਦਾਰ ਵੀ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਕਈ ਪਿੰਡਾਂ ਜਾਂ ਤਪਿਆਂ ਦੀ ਸੰਗਤ ਤੇ ਵੀ ਇਕ ਜਥੇਦਾਰ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਜਿਲ੍ਹੇ ਵਾਸਤੇ ਇਕ ਸੂਬਾ ਜਾਂ ਵੱਡਾ ਜ਼ਿਲਾ ਹੋਣ ਤੇ ਇਕ ਜਾਂ ਦੋ ਸੂਬੇ ਉਸਦੇ ਮਤਾਹਿਤ ਵੀ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਕੁਝ ਸੂਬੇ ਬਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਪਰਚਾਰ ਲਈ ਵੀ ਥਾਪੇ ਗਏ ਸਨ। ਜਿਹੜੇ ਪਹਿਲੇ ਪੰਜ ਸੂਬੇ ਆਪਨੇ ਥਾਪੇ ਸਨ ਉਹ ਸਨ-(1) ਸੂਬਾ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਡਰੋਲੀ ਭਾਈ (ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ), (2) ਸੂਬਾ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਚੱਕ ਕੂਕਿਆਂ ਦਾ (ਰਿਆਸਤ ਮਲੇਰ ਕੋਟਲਾ (3) ਸੂਬਾ ਸੁੱਧ ਸਿੰਘ ਮਡੌਰ (ਅੰਬਾਲਾ) (4) ਸੂਬਾ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਬੰਗਾਲੀ ਪੁਰ (ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ) (5) ਸੂਬਾ ਲੱਖਾ ਸਿੰਘ ਮਲੌਦ (ਲੁਧਿਆਣਾ)।

ਇਹ ਪੰਜੇ ਕੂਕਾ ਕੇਂਦਰ ਸ੍ਰੀ ਭੈਣੀ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪੰਚਾਇਤੀ ਸੂਬੇ ਸਨ। ਪ੍ਰਧਾਨ ਸੂਬੇ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਸਨ। ਜਦੋਂ 1863 ਈ. ਵਿਚ ਖੋਟਿਆਂ ਦੇ ਅਨੰਦ ਕਾਰਜਾਂ ਦੀ ਮਰਿਆਦਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਬਾਅਦ, ਕੂਕਿਆਂ ਦੁਆਰਾ ਵੱਡੀ ਪੱਧਰ ਤੇ ਮੜ੍ਹੀਆਂ, ਗੋਰਾਂ ਆਦਿ ਢਾਹੁਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਪਰਚਾਰ ਅਤੇ ਨਾਮਧਾਰੀ ਸੰਗਠਨ ਵਿਚੋਂ ਬਗਾਵਤ ਉਭਰਦੀ ਅਨੁਭਵ ਕਰਕੇ, ਆਪ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਖੁੱਲਮ ਖੁੱਲਾ ਪਰਚਾਰ ਦੌਰੇ ਨਾ ਕਰਨ ਦੇਣ ਦੀ ਰੋਕ ਲਾ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਭੈਣੀ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਹੀ ਪੰਜ ਸੂਬਿਆਂ ਸਮੇਤ ਜੂਹਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਤਾਂ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਸਤਾਰਾਂ ਹੋਰ ਸੂਬੇ ਥਾਪ ਦਿੱਤੇ ਜਿਹਨਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਸਨ ਸਰਮੁੱਖ ਸਿੰਘ ਲੱਲੂਵਾਲ ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ, ਗੋਪਾਲ ਸਿੰਘ ਰੱਖੜਾ ਮੰਢੋੜ (ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ), ਹੁਕਮਾ ਸਿੰਘ ਪਿੱਥੋ (ਰਿਆਸਤ ਨਾਭਾ), ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਉਰਫ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਜਾਂ ਗਿਆਨੀ ਸਿੰਘ ਮੰਡੀ ਕਲਾਂ ਪਟਿਆਲਾ, ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਥਰਾਜ (ਸਿਰਸਾ), ਬ੍ਰਹਮਾ ਸਿੰਘ ਦਰੀਆਪੁਰ (ਕਰਨਾਲ), ਪਹਾੜਾ ਸਿੰਘ ਮਲੌਦ (ਲੁਧਿਆਣਾ), ਨਰਾਇਣ ਸਿੰਘ ਖਟੜੇ (ਲੁਧਿਆਣਾ), ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਸੈਦੋ (ਫਿਰੋਜਪੁਰ), ਮਲੂਕ ਸਿੰਘ ਫੂਲੇਵਾਲ (ਫਿਰੋਜਪੁਰ), ਸਮੁੰਦ ਸਿੰਘ ਖੋਟੇ (ਫਿਰੋਜਪੁਰ), ਖਜਾਨ ਸਿੰਘ ਲਧਾਣਾ (ਜਲੰਧਰ), ਰੁੜ ਸਿੰਘ ਬੰਗਾਲੀਪੁਰ (ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ), ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਵੱਤੇਵਾਲ (ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ), ਜਮੀਅਤ ਸਿੰਘ ਗਿੱਲ (ਸਿਆਲਕੋਟ), ਰਾਜਾ ਸਿੰਘ ਤਰਾਂਛੀ (ਸਿਆਲਕੋਟ) ਅਤੇ ਜੋਤਾ ਸਿੰਘ ਢਪਈ (ਸਿਆਲਕੋਟ)।

ਜਦੋਂ ਇਹਨਾਂ ਸਤਾਰਾਂ ਸੂਬਿਆਂ ਦੇ ਸੁਤੰਤਰ ਘੁੰਮ-ਫਿਰ ਕੇ ਨਾਮਧਾਰੀ ਮੱਤ ਦੇ ਪਰਚਾਰ ਕਰਨ ਤੇ ਵੀ ਰੋਕ ਲਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਅਤੇ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਅੰਬਾਲਾ ਇਸ ਕਿਸਮ ਦਾ ਆਦੇਸ਼ ਦੇਣ ਲਈ ਸ੍ਰੀ ਭੈਣੀ ਸਾਹਿਬ ਪੁੱਜਾ ਅਤੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ-"ਪਹਿਲਾਂ ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਡੇ ਅਤੇ ਪੰਜਾਂ ਸੂਬਿਆਂ ਤੇ ਰੋਕ ਲਾਈ ਸੀ, ਤੁਸਾਂ ਸਤਾਰਾਂ ਹੋਰ ਥਾਪ ਦਿੱਤੇ ਅਸੀਂ ਉਹਨਾਂ ਤੇ ਵੀ ਰੋਕ ਲਾ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਬਾਬਾ ਸਾਹਿਬ! ਅਬ ਕਿਆ ਕਰੋਗੇ ? ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਵਜਦ ਵਿੱਚ ਆ ਗਏ ਅਤੇ ਹਿੱਕ ਥਾਪੜ ਕੇ ਫੁਰਮਾਇਆ "ਬਿਲਿਓ! ਤੁਸੀਂ ਇਕ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਰੋਂਦੇ ਹੋ, ਮੈਂ ਘਰ ਘਰ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਕਰ ਦਿਆਂਗਾ।" ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਨਿੰਮੋਝਣਾ ਹੋਕੇ ਮੁੜ ਆਇਆ ਅਤੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਇਹ ਬਚਨ ਸੁਣ ਕੇ ਨਾਮਧਾਰੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਥਾਉਂ-ਥਾਈਂ ਪੰਥਕ ਸਰਗਰਮੀਆਂ ਲਈ ਕਮਰਾਂ ਕੱਸ ਲਈਆਂ। ਅੰਤ ਕੂਕੇ ਸਿੰਘ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਸਾਰੀਆਂ ਰੋਕਾਂ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਜਦੋਂ ਵਧਦੀ ਗਈ ਤਾਂ 1866 ਈ. ਦੇ ਅੰਤ ਤੱਕ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਪਾਬੰਦੀਆਂ ਨਰਮ ਕਰਨ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਹੋਣਾ ਪਿਆ।

1867 ਈ. ਦੇ ਹੋਲੇ ਮਹੱਲੇ ਤੇ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਜਾਣ ਲਈ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਮਨਸ਼ਾ ਜਦੋਂ ਸਰਕਾਰੀ ਹਾਕਮਾਂ ਨੂੰ ਦੱਸ ਦਿੱਤੀ ਤਾਂ ਇਸ ਡਰ ਤੋਂ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਮਨਜੂਰੀ ਦੇਣੀ ਪਈ ਕਿ ਉਹ ਬਿਨਾਂ ਇਜਾਜਤ ਵੀ ਹਜਾਰਾਂ ਨਾਮਧਾਰੀਆਂ ਦੀ ਸੰਗਤ ਸਮੇਤ ਇਸ ਪੁਰਬ ਤੇ ਜਰੂਰ ਪਹੁੰਚਣਗੇ। ਇਸ ਵਰ੍ਹੇ ਵਿਚ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਹੋਲੇ ਮਹੱਲੇ ਤੇ ਫਿਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੀ ਦੀਵਾਲੀ ਤੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਵੀਹ ਤੋਂ ਤੀਹ ਹਜ਼ਾਰ ਦੇ ਦਰਮਿਆਨ ਨਾਮਧਾਰੀ ਸਿੰਘਾਂ ਸਮੇਤ ਪੁੱਜਦੇ ਰਹੇ। ਦੋਹਾਂ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਹੀ ਅੰਗਰੇਜੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਉਚ ਸਿਵਿਲ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਤੇ ਭਾਰੀ ਪੁਲੀਸ-ਬਲ ਨੂੰ ਤੈਨਾਤ ਕੀਤਾ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਅਨੰਦਪੁਰ ਦੇ ਤਖਤ ਕੇਸਗੜ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਵੱਲੋਂ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਇਹ ਇਤਲਾਹ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ ਕਿ ਕੂਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਤਖਤ ਤੇ ਕਬਜਾ ਕਰਨ ਆ ਰਹੇ ਹਨ। ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ ਦੇ ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਮਿ. ਪਰਕਿਨਜ਼, ਪੰਜਾਬ ਪੁਲੀਸ ਦਾ ਡੀ.ਆਈ.ਜੀ. ਮਿ. ਮੈਕ-ਐਂਡਰੀਊ ਅਤੇ ਜਲੰਧਰ ਦਾ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਮਿ. ਫੋਰਸਾਈਥ ਆਦਿਕ ਨੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਵੀ ਦਰਸ਼ਨ ਕੀਤੇ ਅਤੇ ਫਿਰ ਆਪਣੇ ਕੈਂਪ ਵਿਚ ਦਰਸ਼ਨ ਦੇਣ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ। ਇਹ ਸਾਰੇ ਅਧਿਕਾਰੀ ਨਾਮਧਾਰੀ ਸੰਗਤ ਦੇ ਕਰੜੇ ਅਨੁਸ਼ਾਸਨ ਅਤੇ ਜਾਬਤਾ-ਬੱਧ ਜੀਵਨ-ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਤੋਂ ਬੜੇ ਮੁਤਾਸਰ ਹੋਏ। ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਨੇ ਆਪ ਅਰਦਾਸ ਨਾ ਕੀਤੀ। ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੀ ਦੀਵਾਲੀ ਸਮੇਂ ਉਥੋਂ ਦੇ ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਦਾ ਵੀ ਇਹੋ ਰਵੱਈਆ ਸੀ। ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਵੇਂ-ਜਿਵੇਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਅਦੁੱਤੀ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਦੇ ਚਮਤਕਾਰੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੇਠ ਵਿਸ਼ਾਲ ਸਿੱਖ ਜਨਤਾ ਅਤੇ ਕਿਤੇ-ਕਿਤੇ ਹਿੰਦੂ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ-ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਲਗਾਤਾਰ ਦਾਖਲ ਹੋ ਰਹੇ ਸਨ, ਇਸ ਲਈ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬਾਨਾਂ ਦੇ ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਤੋਂ, ਜੋ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਹਥ ਠੋਕੇ ਸਨ, ਮਾਮੂਲੀ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇਕ ਮੱਤ ਭੇਦਾਂ ਨੂੰ ਹਵਾ ਦੇ ਕੇ, ਕੂਕਿਆਂ ਅਤੇ ਦੂਜੇ

ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਅਖਾਉਤੀ ਦੀਵਾਰ ਖੜੀ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤੀ।

ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕਸ਼ਮੀਰ ਵਿਚ ਕੂਕਾ ਰੈਜੀਮੈਂਟ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕਰਨਲ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ 'ਲੰਮ੍ਹ' ਸਢੌਰੇ ਵਾਲੇ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤੀ। ਨੇਪਾਲ ਦੇ ਰਾਣਾ ਜੰਗ ਬਹਾਦਰ ਪਾਸ ਸੂਬਾ ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਸੂਬਾ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਦਾ ਇਕ ਕੂਟਨੀਤਕ ਮਿਸ਼ਨ ਵੀ ਭੇਜਿਆ। ਉਹ ਨੇਪਾਲ ਸੈਨਾ ਵਿਚ ਵੀ ਕੂਕਿਆਂ ਨੂੰ ਭਰਤੀ ਕਰਵਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਪਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਬੁੱਚੜ ਬੱਧ ਦੇ ਸਾਕੇ ਬਾਅਦ ਇਹ ਯੋਜਨਾ ਵਿਚੇ ਹੀ ਰਹਿ ਗਈ। ਅਫਗਾਨਿਸਤਾਨ, ਰੂਸ ਆਦਿ ਗੁਆਂਢੀ ਦੇਸ਼ਾਂ ਅਤੇ ਗਵਾਲੀਅਰ, ਬਨਾਰਸ, ਲਖਨਊ, ਭੋਪਾਲ, ਹੈਦਰਾਬਾਦ, ਆਦਿ ਦੇਸੀ ਰਿਆਸਤਾਂ ਦੇ ਕੇਂਦਰਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਕੂਕੇ ਸੂਬੇ ਭੇਜੇ ਗਏ। ਇਉਂ ਆਪਣੇ ਜਨ-ਮਾਨਸ ਵਿਕਸਿਤ ਕਰ ਕੇ ਗੁਆਂਢੀ ਮਿੱਤਰ ਦੇਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਸੈਨਿਕ ਮੱਦਦ ਲੈਕੇ, ਲੋੜ ਪੈਣ ਤੇ ਹਥਿਆਰ ਬੰਦ ਵਿਦਰੋਹ ਸੰਗਠਿਤ ਕਰ ਕੇ, ਫਰੰਗੀ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਭਾਂਜ ਦੇਣ ਦੀਆਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਵੱਡੀ ਪੱਧਰ ਤੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਅੰਗਰੇਜੀ ਸਰਕਾਰ ਵੀ ਹੁਣ ਸਮਝ ਰਹੀ ਸੀ ਕਿ ਡਾਕ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਆਪਣਾ ਕਾਇਮ ਕਰ ਕੇ, ਨਿਆਂ ਵਿਵਸਥਾ ਲਈ ਸਥਾਨਕ ਪੰਚਾਇਤਾਂ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਰ ਕੇ, ਸਿੱਖਿਆ ਲਈ ਆਪਣੀਆਂ ਧਰਮਸ਼ਾਲਾਵਾਂ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਗਿਆਨ ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦੇ ਕੇ, ਬਸਤਰ, ਭੋਜਨ, ਯਾਤਾਯਾਤ ਲਈ ਪੂਰਨ ਤੌਰ ਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਸਵਦੇਸ਼ੀ, ਸ੍ਵੈ-ਨਿਰਮਿਤ ਵਸਤੂਆਂ ਅਤੇ ਸਾਧਨਾਂ ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰ ਕੇ, ਕੂਕੇ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਅੰਗਰੇਜ ਸ਼ਾਸਨ ਪ੍ਰਤੀ ਘਿਰਣਾ ਪੈਦਾ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਕ ਸਮਾਨਾਂਤਰ ਸਰਕਾਰ ਵੀ ਚਲਾ ਰਹੇ ਸਨ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਰਵਉਚ-ਸਥਾਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਹੈ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਖੇਤਰ ਦਾ ਕਰਮਿਕ, ਪੜਾਅਵਾਰ ਵਿਸਥਾਰ ਵੀ ਚਲਾਕ, ਅੰਗਰੇਜ਼ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਲੰਘ ਰਿਹਾ ਸੀ। 20 ਨਵੰਬਰ 1871 ਈ. ਨੂੰ ਅੰਬਾਲਾ ਸਰਕਲ ਦਾ ਡੀ.ਆਈ.ਜੀ. ਮੈਕਐਂਡਰੀਊ ਲਿਖਦਾ ਹੈ-

"(ਗੁਰੂ) ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਜਿਹੜੇ ਖਿਤਾਬ ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ ਮਿਲੇ ਇਸ ਤੋਂ ਉਸਦੀ ਉਨਤੀ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਪਹਿਲੋਂ-ਪਹਿਲ ਜਦੋਂ ਉਹ ਹਜ਼ਰੋਂ ਦੇ (ਬਾਬਾ) ਬਾਲਕ ਸਿੰਘ ਦੇ ਉਤਰਾ ਅਧਿਕਾਰੀ ਵਜੋਂ ਜਾਣਿਆ ਗਿਆ ਉਸ ਨੂੰ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਮਹੰਤ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਕਿਹਾ ਜਾਣ ਲੱਗਾ। ਫਿਰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਹੁਣ ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ (ਸੱਚਾ) ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।"[1]

ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਆਪਣੇ ਅੰਗ ਹੱਥਿਅਕਾਂ ਵਿਚ ਘਿਰੇ ਰਹਿਣਾ, ਦਰਬਾਰ ਲਾਉਣਾ, ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚੋਂ ਦੂਤ ਭੇਜਣੇ ਤੇ ਸੁਗਾਤਾਂ ਵਸੂਲਣੀਆਂ, ਥੋਹੜੇ ਬਹੁਤ ਰੁਤਬੇ ਵਾਲੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਅਤੇ ਜਗੀਰਦਾਰਾਂ ਦਾ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਵਿਚ ਆਉਣਾ, ਕਸ਼ਮੀਰ ਵਿਚ ਕੂਕਾ ਰੈਜੀਮੈਂਟ ਕਾਇਮ

ਕਰਨਾ, ਨੇਪਾਲ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਸੁਗਾਤਾਂ ਦੇ ਕੇ ਕੂਕੇ ਭੇਜਣੇ, ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਉਪਰੋਕਤ ਰੀਪੋਰਟ ਵਿਚ ਇਕ ਮਹੱਤਵਕਾਂਸ਼ੀ ਦਿਮਾਗ ਦੀ ਉਪਜ ਦੱਸਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਕਿ ਪੂਰਬ ਵਿਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਛੋਟੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੇ ਵੀ ਬਹੁਤ ਵੱਡੇ ਨਤੀਜੇ ਨਿਕਲ ਆਉਂਦੇ ਹਨ।

ਇਉਂ ਅਸੀ ਵੇਖ ਰਹੇ ਹਾਂ ਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਰਕਾਰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਦੇਸ਼ ਅਜਾਦੀ ਲਈ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਵਿਊਹ-ਰਚਨਾ ਪ੍ਰਤੀ ਸੁਚੇਤ ਹੋਣ ਲੱਗ ਪਈ ਸੀ। ਫਰਵਰੀ 1869 ਈ. ਵਿਚ 44 ਕੂਕੇ ਜੋ ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ ਅਤੇ ਸਿਰਸਾ ਜ਼ਿਲ੍ਹਿਆਂ ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ਸਨ ਅਤੇ ਮਸਤਾਨ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਥਰਾਜਵਾਲਾ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਆਗੂ ਸੀ, ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਪੁਲੀਸ ਦੀ ਇਕ ਟੁਕੜੀ ਨਾਲ ਝਪਟ ਹੋ ਗਈ ਜਿਸ ਤੇ ਪੁਲੀਸ ਇੰਸਪੈਕਟਰ ਦੀਵਾਨ ਬਖਸ਼ ਦੀ, ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਵਿਰੁੱਧ ਬੋਲਣ ਤੇ, ਕੂਕਿਆਂ ਨੇ ਲਾਹ-ਪਾਹ ਕਰਕੇ ਧੌਲ-ਮੁੱਕੀ ਵੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਇਹਨਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਘਰਾਂ ਦੇ ਗਹਿਣੇ-ਗੱਟੇ ਮਾਇਆ ਇਕੱਠੀ ਕਰਕੇ ਇਕ ਥਾਂ ਰੱਖ ਲਈ ਸੀ ਅਤੇ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਸਾਂਝਾ ਲੰਗਰ ਕਰ ਕੇ ਛਕਦੇ ਸਨ। ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ ਪੁਲੀਸ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਗਰਿਫਤਾਰ ਕਰਕੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਜਾਵਾਂ ਸੁਣਾ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਸਰਕਾਰੀ ਰਿਕਾਰਡ ਵਿਚ ਇਸ ਘਟਨਾ ਨੂੰ ਵੀ 'ਕੂਕਾ ਬਗਾਵਤ' ਦਾ ਨਾਮ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਕਿਉਂਕੁ ਕੂਕੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਖੁੱਲ੍ਹਮ ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਇੰਸਪੈਕਟਰ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਹੁਣ ਇੱਥੇ ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਰਾਜ ਕਾਇਮ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ; ਜੇ ਤੂੰ ਚੰਗੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਰਲ ਜਾ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਨਤੀਜਾ ਭੁਗਤ। ਸਰਕਾਰ ਇਸ ਘਟਨਾ ਤੋਂ ਹੋਰ ਵੀ ਚੁਕੰਨੀ ਹੋ ਗਈ।

ਜਿਸ ਗੱਲ ਤੋਂ ਕੂਕਾ ਅੰਦੋਲਨ ਦੇ ਸ਼ਾਂਤ ਪਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਇਕਦਮ ਉਬਾਲ ਆ ਗਿਆ ਉਹ ਸੀ, ਗੁਰੂ-ਨਗਰੀ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿਖੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਇਜਾਜਤ ਦੇ ਕੇ ਖੁਲ੍ਹਵਾਏ ਬੁੱਚੜ ਖਾਨਿਆਂ ਵਿੱਚ ਜਿਬ੍ਹਾ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਗਊਕੇ ਪਸ਼ੂਆਂ ਦਾ ਖੁਲੱਮ-ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਮਾਸ ਟੋਕਰਿਆਂ ਵਿੱਚ ਪਾ ਕੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਵੇਚਿਆ ਜਾਣਾ। ਮਹਾਤਮਾ ਬੁੱਧ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ, ਜਦੋਂ ਤੋਂ ਗੰਗਾ ਜਮਨਾ ਦੇ ਮੈਦਾਨਾਂ ਵਿਚ ਖੇਤੀ ਅਰੰਭ ਹੋਈ ਸੀ, ਜਿਸ ਲਈ ਬੈਲਾਂ ਦੀ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰਤ ਸੀ, ਹੁਣ ਪਸ਼ੂਆਂ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਜੀਵ-ਹਿੰਸਾ ਤੇ ਬੁੱਧ ਜੀ ਵੱਲੋਂ ਅਹਿੰਸਾ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੁਆਰਾ ਰੋਕ ਲਾਈ ਗਈ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਧਰਮ ਰੂਪੀ ਧਉਲ ਤੇ ਟਿਕੀ ਦੱਸ ਕੇ ਇਹੀ ਸੰਕੇਤ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਕਿ ਖੇਤੀ ਅਰਥ-ਵਿਵਸਥਾ ਬੈਲ ਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਹੈ। ਗਾਈਆਂ ਦੁੱਧ, ਦਹੀਂ, ਲੱਸੀ, ਮੱਖਣ, ਪਨੀਰ ਦੁਆਰਾ ਭੋਜਨ ਦੀ ਲੋੜ ਪੂਰੀਆਂ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਗਊ ਦੇ ਜਾਏ, ਹਲ, ਗੱਡੀ ਮੂਹਰੇ ਜੁਪ ਕੇ ਹੋਰਨਾਂ ਖੇਤੀ ਕਾਰਜਾਂ, ਯਾਤਾਯਾਤ ਅਤੇ ਵਣਜ ਵਿਉਪਾਰ ਵਿਚ ਵੀ ਸਹਾਈ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਸਮਾਂ ਪਾ ਕੇ ਗਊ ਨੂੰ ਮਾਤਾ ਦਾ ਦਰਜਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਹ ਠੀਕ ਹੈ ਕਿ ਇਸਲਾਮੀ ਸ਼ਰ੍ਹਾ ਨੂੰ ਮੰਨਣ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿਚ ਗਊ-ਮਾਸ ਸੇਵਣ ਤੇ ਮਨਾਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਪਰ ਸਿੱਖ

ਗੁਰੂਆਂ ਵੱਲੋਂ ਗਊ-ਗਰੀਬ ਦੀ ਰਾਖੀ ਲਈ ਨਿੱਤਰਣ ਦੇ ਸੱਦੇ ਸਦਕਾ, ਜਦੋਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਪਹਿਲਾਂ ਸਿੱਖ ਮਿਸਲਾਂ ਅਤੇ ਫਿਰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਰਾਜ ਕਾਇਮ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਪੌਣੀ ਸਦੀ ਦਾ ਇਹ ਸਮਾਂ ਗਊ ਬੱਧ ਤੋਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੁਕਤ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਬਾਰੇ ਇਹ ਰਵਾਇਤ ਹੈ ਕਿ ਆਪਣੇ ਰਾਜ ਵਿਚ ਉਹ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਮਿਰਤੂ ਦੰਡ ਨਹੀਂ ਸਨ ਦਿੰਦੇ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਗਊ-ਹਤਿਆਰਾ ਇਸ ਲਈ ਅਪਵਾਦ ਸੀ। ਇਸੇ ਕਾਰਨ ਗਊ-ਬੱਧ ਤੋਂ ਏਨਾਂ ਲੰਮਾਂ ਸਮਾਂ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਧਰਤੀ ਮੁਕਤ ਰਹੀ। ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਵੇਲੇ ਜੇ ਕਦੇ ਅੰਗਰੇਜ ਜਾਂ ਅਫਗਾਨ ਸੈਨਾਵਾਂ ਨੇ ਵੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚੋਂ ਲੰਘਣਾ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਤੇ ਇਹ ਰੋਕ ਲਈ ਜਾਂਦੀ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਧਰਤੀ ਤੇ ਉਹ ਗਊ-ਕਸ਼ੀ ਨਹੀਂ ਕਰਨਗੇ। ਸਿੱਖ-ਅੰਗਰੇਜ ਜੰਗਾਂ ਵਿਚ ਜਿੱਤਣ ਬਾਅਦ ਜਦੋਂ ਅੰਗਰੇਜ ਰੈਜੀਡੈਂਟ ਹੈਨਰੀ ਲਾਰੈਂਸ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਸੈਨਾ ਸਮੇਤ ਬੈਠ ਗਿਆ ਸੀ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ 24 ਮਾਰਚ 1847 ਦਾ ਤਾਂਬੇ ਦੇ ਪੱਤਰੇ ਤੇ ਉਕਰਿਆ ਆਦੇਸ਼ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਬਾਹਰ ਲਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਕੋਈ ਵੀ ਵਿਅਕਤੀ ਜੁੱਤੀ ਸਮੇਤ ਇਸ ਜਗ੍ਹਾ ਤੇ ਨਹੀਂ ਆਏਗਾ ਅਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਗਊ-ਬੱਧ ਤੇ ਮੁਕੰਮਲ ਰੋਕ ਜਾਰੀ ਰਹੇਗੀ। ਪਰ 29 ਮਾਰਚ 1849 ਈ. ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਜਦੋਂ ਪੰਜਾਬ ਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਕੰਪਨੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਮੁਕੰਮਲ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ ਤਾਂ ਗਊ-ਬੱਧ ਵਾਲੀ ਰੋਕ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿਚ ਵੀ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਨੀਤੀ ਇਕ ਦਮ ਬਦਲ ਗਈ। ਕਿਉਂਕਿ ਅੰਗਰੇਜਾਂ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਵਿਚ ਗੋਰੇ ਸਿਪਾਹੀ ਤੇ ਅਫਸਰ ਗਊ-ਮਾਸ ਖਾਂਦੇ ਸਨ ਇਸ ਲਈ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਨਵੀਂ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ 5 ਮਈ 1849 ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਮਾਸ ਖਾਣ ਲਈ ਗਊਆਂ ਮਾਰਨ ਦੀ ਖੁੱਲ੍ਹ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਪਹਿਲਾਂ ਇਹ ਜ਼ਰੂਰ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਕਿ ਗਊ-ਬੱਧ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਦੀ ਹਦੂਦ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਕਿਸੇ ਵਲਗਣ ਵਿਚ ਹੋਏਗਾ। ਖਰੀਦਣ ਵਾਲੇ ਕੱਪੜੇ ਵਿਚ ਵਲੇਟ ਕੇ ਲੈ ਜਾਣਗੇ ਤਾਂਕਿ ਹਿੰਦੂ, ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਦਿਲ ਨਾ ਦੁਖੇ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਐਸੇ ਅਧਿਕਾਰ ਦੀ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਰਤੋਂ ਨਾ ਕਰਨ ਜਿਸ ਤੋਂ ਉਹ ਚਿਰਾਂ ਤੋਂ ਵਾਂਝੇ ਸਨ। ਹੁਣ ਜਦੋਂ 24 ਮਾਰਚ 1847 ਵਾਲੇ ਉਪਰੋਕਤ ਹੁਕਮਾਂ ਬਾਰੇ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ ਤਾਂ ਕੰਪਨੀ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਨੁਮਾਇੰਦੀਆਂ ਦਾ ਜੁਆਬ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਸਮੇਂ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਹਾਕਮ ਸਿੱਖ ਸਨ। ਕੰਪਨੀ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਸਿੱਖ ਮਹਾਰਾਜੇ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਉਹ ਇਕ ਰਿਆਇਤ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ, ਹੁਣ ਹਾਕਮ ਅੰਗਰੇਜ ਹਨ ਇਸ ਲਈ ਪੁਰਾਣਾ ਹੁਕਮ ਖਤਮ ਸਮਝੋ। ਬਲਦੀ ਤੇ ਤੇਲ ਪਾਉਣ ਲਈ 20 ਮਈ, 1849 ਨੂੰ ਗਵਰਨਰ ਜਨਰਲ ਨੇ ਇਹ ਹੁਕਮ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ-"ਕਿਸੇ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਦੂਸਰੇ ਪੜੋਸੀ ਆਦਮੀ ਦੇ ਆਪਣੀ ਧਾਰਮਿਕ ਮਰਿਆਦਾ ਜਾਂ ਰਹੁ-ਰੀਤ ਕਰਨ ਵਿਚ ਅਟਕਾ ਪਾਉਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਅਤੇ ਖੁੱਲ੍ਹ ਨਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ।" ਇਸ ਹੁਕਮ ਦਾ ਸਿੱਧਾ ਮਨੋਰਥ ਸੀ ਕਿ ਹਿੰਦੂ-ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਗੁਆਂਢੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਜੇ ਚਾਹੁਣਗੇ ਤਾਂ ਉਹ ਗਊ-ਮਾਸ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰ ਸਕਣਗੇ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਇਸ ਅਧਿਕਾਰ ਦੇ ਰਾਹ ਵਿਚ ਅੜਿੱਕਾ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨਾਲ ਹੁਣ

ਸਰਕਾਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਿੱਝੇਗੀ। ਇਕ ਤੀਰ ਨਾਲ ਦੋ ਸ਼ਿਕਾਰ ਕੀਤੇ ਗਏ, ਨਵੀਂ ਸਰਕਾਰ ਖਿਲਾਫ ਇਕਜੁੱਟ ਕੌਮੀ ਅੰਦੋਲਨ ਨੂੰ ਲੀਰੋ-ਲੀਰ ਕਰਨ ਲਈ ਫਿਰਕੂ ਪੱਤਾ ਵਰਤਿਆ ਜਾਵੇ। ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਜਨ ਸਾਧਾਰਨ ਨੂੰ ਇਹ ਅਹਿਸਾਸ ਤੀਬਰਤਾ ਨਾਲ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਏ ਕਿ ਉਹ ਹੁਣ ਆਪਣੀ ਹੀ ਧਰਤੀ ਤੇ ਓਪਰਿਆਂ ਦੇ ਗੁਲਾਮ ਹਨ ਅਤੇ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਚੂੰ-ਚਰਾਂ ਦੇ ਧੌਣਾਂ ਸੁਟ ਕੇ, ਕੌਮੀ ਬੇਪਤੀ ਨੂੰ ਸਹਾਰਦੇ ਹੋਏ ਇਸ ਭਾਣੇ ਨੂੰ ਮੰਨ ਲੈਣ।

ਅਗਲੇ 10-11 ਸਾਲਾਂ ਵਿਚ ਹਾਲਤ ਇਹ ਹੋ ਗਈ ਕਿ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਲਾਗੇ, ਘੰਟਾ ਘਰ ਪਾਸ ਵੀ, ਇਕ ਦੁਕਾਨ ਖੁੱਲ੍ਹ ਗਈ, ਜਿੱਥੇ ਬੁੱਚੜ ਗਊ-ਮਾਸ ਵੇਚਦੇ ਅਤੇ ਹੁਣ ਉਹ ਇਸਨੂੰ ਟੋਕਰਿਆਂ ਵਿਚ ਪਾ ਕੇ ਸ਼ਰੇਆਮ ਹਿੰਦੂ-ਸਿੱਖ ਮੁਹੱਲਿਆਂ ਵਿਚ ਦੀ ਵੀ ਵੇਚਦੇ ਹੋਏ ਲੰਘਦੇ। ਪਵਿੱਤਰ ਸਰੋਵਰ ਵਿਚ ਗਊ-ਮਾਸ ਦੀਆਂ ਬੋਟੀਆਂ, ਹੱਡੀਆਂ ਇੱਲਾਂ, ਕਾਂ ਸੁੱਟ ਦਿੰਦੇ। ਬਾਬਾ ਬੀਰ ਸਿੰਘ ਨੌਰੰਗਾਬਾਦੀ ਦੇ ਚੇਲੇ ਭਾਈ ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਗਊ ਦਾ ਇਕ ਹੱਡ ਸ੍ਰੀ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿਚ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ ਜਿਸ ਤੇ ਕੌਮੀ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਭੜਕਾਉਣ ਦੇ ਦੋਸ਼ ਹੇਠ ਉਸਨੂੰ ਜਿਹਲ ਦੀ ਹਵਾ ਖਾਣੀ ਪਈ ਸੀ। ਭਾਈ ਨਾਹਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਸ ਤ੍ਰਾਸਦਿਕ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਵਰਣਨ ਬੜੇ ਮਾਰਮਿਕ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਹੈ-

"ਬੁੱਚੜਖਾਨਾ ਖੁੱਲ੍ਹਣ ਪਿਛੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਜਗੀਰਦਾਰ, ਧਨਾਢ, ਸ਼ਾਹੂਕਾਰ, ਵਪਾਰੀ, ਹਿੰਦੂ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਰਈਸ ਅੰਗਰੇਜ ਮਾਈ-ਬਾਪ ਸਰਕਾਰ ਦੀ, ਹਰ ਗੱਲ ਵਿਚ ਹਾਂ ਮਿਲਾ ਕੇ ਸ਼ਾਬਾਸ਼ ਲੈਣਾ ਫਖਰ ਸਮਝਦੇ ਸਨ। ਹੱਥੀ ਰੋਟੀ ਕਮਾ ਕੇ ਖਾਣ ਵਾਲੀ, ਅਤੇ ਕਮਾਈ ਵਿੱਚੋਂ ਇਕ ਟਕਾ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਦੀ ਭੇਟਾ ਧਰ ਕੇ ਮੱਥਾ ਟੇਕਣ ਵਾਲੀ ਆਮ ਜਨਤਾ ਦੇ ਬੰਦੇ, ਬੁੱਚੜਖਾਨੇ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂਆਂ ਦੇ ਪਵਿੱਤਰ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਬਣਾਈ ਹੋਈ, ਗੁਰੂ ਕੀ ਨਗਰੀ ਦੇ ਮੱਥੇ ਤੇ ਇਕ ਮਹਾਂ-ਕਲੰਕ ਜਾਂ ਕਾਲਖ ਦਾ ਟਿੱਕਾ ਖਿਆਲ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਅਮੀਰ ਅਤੇ ਗਰੀਬ ਦੇ ਧਰਮ ਨੂੰ ਧਾਰਨ ਕਰਨ, ਮੰਨਣ ਅਤੇ ਉਸਦੀਆਂ ਰੀਤੀਆਂ ਅਤੇ ਰਵਾਇਤਾਂ ਤੇ ਚੱਲਣ ਵਿਚ ਜ਼ਮੀਨ-ਅਸਮਾਨ ਦਾ ਫਰਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਗਰੀਬ ਨੂੰ ਧਰਮ ਦੀ ਹਾਨੀ ਹੁੰਦੀ ਦੇਖ ਕੇ ਕੰਬਣੀ ਚੜ੍ਹ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਰੋਟੀ ਕਮਾਉਣ ਵਾਲਾ ਹੱਥ ਤਲਵਾਰ ਦੀ ਮੁੱਠ ਤੇ ਆ ਟਿਕਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਅਕਲ, ਸੋਚ, ਵਿਚਾਰ ਅੱਗੇ ਵੇਖ ਕੇ ਚੱਲਣ ਦੀਆਂ ਹੱਦਾਂ ਟੱਪ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਤਨ, ਮਨ, ਧਨ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰਨ ਦੀ ਤਾਂਘ ਅਤੇ ਜੋਸ਼ ਉਸਨੂੰ ਐਸੇ ਮੰਡਲਾਂ ਵਿਚ ਖਿੱਚ ਕੇ ਲੈ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਥੇ ਆਪੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੋ ਕੇ ਉਹ ਧਰਮ ਹਾਨੀ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਮਾਰ ਕੇ ਆਪ ਮਰ ਜਾਣਾ ਹੀ ਧਰਮ ਸਮਝਦਾ ਹੈ।"[4]

ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸ਼ਹਿਰ ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਕੁਝ ਨਾਮਧਾਰੀ ਕਿਰਤੀ ਕਿਸਾਨ ਦਸਤਕਾਰ ਆਦਿ ਦਸ ਗਿਆਰਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ 14-15 ਜੂਨ 1871 ਈ ਦੀ ਵਿਚਕਾਰਲੀ ਰਾਤ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ

ਵਿਚ ਗਊਘਾਤੀਆਂ ਨੂੰ ਬੁੱਚੜਖਾਨੇ ਵਿਚ ਪਿਆਂ ਨੂੰ ਤਲਵਾਰ ਦੀ ਧਾਰ ਲੰਘਾ ਕੇ, ਗੁਰੂ ਕੀ ਨਗਰੀ ਤੇ ਲੱਗੇ ਇਸ ਕਲੰਕ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਾਣਾਂ ਦੀ ਆਹੂਤੀ ਦੇ ਕੇ ਧੋਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਪੂਰਾ ਇਕ ਮਹੀਨਾ ਮਗਰੋਂ, 15 ਜੁਲਾਈ 1871 ਈ. ਕੂਕੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਰਾਏਕੋਟ ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਿਚ ਸਥਿਤ ਬੁੱਚੜਖਾਨੇ ਤੇ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਹਮਲਾ ਬੋਲਿਆ। ਸਰਕਾਰ ਜੋ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਬੁੱਚੜ ਬੁੱਚੜ-ਬੱਧ ਦੀ ਵਾਰਦਾਤ ਤੋਂ ਹੀ ਭੈ ਭੀਤ ਹੋ ਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਰਾਜ ਲਈ ਇਕ ਵੱਡੀ ਵੰਗਾਰ ਸਮਝ ਰਹੀ ਸੀ ਉਸਨੂੰ ਰਾਇਕੋਟ ਦੀ ਘਟਨਾ ਤੋਂ ਹੱਥਾਂ-ਪੈਰਾਂ ਦੀ ਪੈ ਗਈ। ਆਪਣਾ ਨਮੂਜ ਰੱਖਣ ਲਈ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਤਾਂ ਮਿਸਟਰ ਕ੍ਰਿਸਟੀ ਸੀ.ਆਈ.ਡੀ. ਅਫਸਰ ਦੀ ਵਹਿਸ਼ੀਆਨਾ-ਤਫਤੀਸ਼ ਤੋ ਦੁਖੀ ਹੋਏ ਕਈ ਬੇਦੋਸ਼ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਮੰਨੇ ਪ੍ਰਮੰਨੇ ਲੋਕ ਝੂਠਾ ਹੀ ਇਕਬਾਲ ਕਰ ਗਏ ਤਾਂ ਕਿ ਰੋਜ਼-ਰੋਜ਼ ਦੇ ਅੱਤਿਆਚਾਰ ਸਹਿਣ ਨਾਲੋਂ ਇਕੋ ਵੇਰ ਫਾਂਸੀ ਤੇ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਛੁਟਕਾਰਾ ਹਾਸਲ ਕਰਨ। ਜਦੋ ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਬੇਦੋਸ਼ਿਆ ਵੱਲੋ ਇਕਬਾਲ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਆਪਣੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਤੁਰੰਤ ਪੇਸ਼ ਹੋ ਕੇ ਜੁਰਮ ਇਕਬਾਲ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਹਾ ਤਾਂ ਜੁ ਬੇਦੋਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਬਚਾ ਕੇ ਪਰਉਪਕਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਤੇ ਭਾਈ ਬੀਹਲਾ ਸਿੰਘ ਨਾਰਲੀ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਸਾਥੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜਾ ਕੇ ਪੇਸ਼ ਹੋ ਗਏ। ਖ਼ੂਨ ਵਿੱਚ ਲਿੱਬੜੀਆਂ ਤਲਵਾਰਾਂ ਨਿਸ਼ਾਨਦੇਹੀ ਕਰ ਕੇ ਕਢਾ ਦਿੱਤੀਆਂ ਤੇ ਜੁਰਮ ਕਬੂਲ ਲਿਆ। ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ, 15 ਸਤੰਬਰ 1871 ਈ. ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਕੇ ਚਾਰ ਲਾਲ ਭਾਈ ਬੀਹਲਾ ਸਿੰਘ ਸੰਧੂ, ਲਹਿਣਾ ਸਿੰਘ ਪੰਨਵ ਜਿਲਾ ਸਿਆਲਕੋਟ ਹਾਲ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਫਤੇਹ ਸਿੰਘ ਭਾਟੜਾ ਸ਼ਹਿਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਹਾਕਮ ਸਿੰਘ ਪਟਵਾਰੀ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਪਿੰਡ ਮੋੜੇ ਜਿਲ੍ਹਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਰਾਮ ਬਾਗ ਬੋਹੜਾ ਨਾਲ ਹੱਸਦੇ ਹੱਸਦੇ ਫਾਂਸੀਆਂ ਤੇ ਝੂਟ ਗਏ। ਦੋ ਸਾਲ ਬਾਅਦ ਠੱਟਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦਾ ਝੰਡਾ ਸਿੰਘ ਕਾਬੂ ਆ ਗਿਆ ਤੇ ਫਾਂਸੀ ਲਾ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰ ਦਿਤਾ ਗਿਆ। ਲਹਿਣਾ ਸਿੰਘ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦਾ ਇਕ ਹੋਰ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਸਿਪਾਹੀ 'ਕਾਲੇ ਪਾਣੀ' ਭੇਜ ਦਿਤੇ ਗਏ। ਕੁਝ ਸਿੰਘ ਜਿਹਾ ਕਿ ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਅੜਬੰਗੀ, ਮਿਹਰ ਸਿੰਘ ਲੋਪੋਕੇ, ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਚਾਹਲਾਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਭਗਉੜੇ ਕਰਾਰ ਦਿਤੇ ਗਏ। ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ 1889 ਈ: ਵਿਚ ਛਪੀ ਪਹਿਲੀ ਛਾਪ ਗ੍ਰੰਥ 'ਪੰਥ ਪਰਕਾਸ਼' ਵਿਚ ਕੂਕੇ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਨੂੰ ਇਉਂ ਭਾਵ-ਭੀਨੀ ਸ਼ਰਧਾਂਜਲੀ ਅਰਪਿਤ ਕਰਦੇ ਹਨ :-

"ਯੱਦਪਿ ਪੁਜਾਰੀ ਥੇ ਬਿਰੋਧੀ ਇਨੈ ਕੇਰ ਥਏ। ਤੌ ਭੀ ਉਭੈ ਪੰਥ ਯੇ ਬਢਾਏ ਗੁਰ ਨੈ ਘਨੇ।
ਸੁਨੌਂ ਅਬਿ ਧਰਮ ਕੇ ਹੇਤਸਿਰ ਦੈ ਕੈ ਕੂਕੇ । ਧਰਮੀ ਸ਼ਹੀਦਨ ਮੈਂ ਗਏ ਜਿਮ ਹੈਂ ਗਨੇ।
ਸੰਮਤ ਉੰਨੀ ਸੌ ਬੀਸ ਤੀਸ ਕੇ ਵਖਤ ਮਧ । ਠੌਰ ਠੌਰ ਧੇਨੁ ਬਧ ਹੋਨ ਲਗੇ ਥੇ ਘਨੇ।
ਦੇਖਿ ਦੇਖਿ ਹਿਦੂ ਸਭ ਹੋਹਿ ਦੁਖਿਆਰੇ ਭਾਰੇ । ਚਾਰਾ ਜੋਰ ਸਰਕਾਰ ਸੰਗ ਕੋਊ ਨਾ ਬਨੇ।
ਹਿਮਤ ਕਮਰ ਬਾਂਧਿ ਨਾਮਧਾਰੀ ਸਿੰਘੋ ਤਬਿ । ਬੁੱਚੜ ਖਿਦਾਰੇ ਹਤਿਆਰੇ ਬਹੁ ਠੌਰ ਪੈ।

ਸੁਧਾਸਰ ਆਦਿ ਠੌਰ ਔਰ ਹਿਦੂ ਨਾਮੀ ਗ੍ਰਾਮੀ । ਅੰਗਰੇਜੋਂ ਗਹਿ ਕੈ ਦੁਖਿਆਰੇ ਕੀਨੇ ਗੋਰ ਪੈ।
ਦੈਨ ਲਾਗੇ ਫਾਂਸੀ ਜਬਿ ਆਇ ਖੁਦ ਕੂਕੇ ਤਬਿ । ਕਾਤਲ ਸਬੂਤ ਆਪ ਥੀਏ ਸਭ ਤੌਰ ਪੈ।
ਖੁਸ਼ੀ ਹੋਇ ਦਏ ਸੀਸ ਗਏ ਈਸ ਲੋਕ ਮਾਂਹਿ । ਕੋਟਲੇ ਮਲੇਰ ਫੇਰ ਯਥੋ ਸਾਕਾ ਔਰ ਪੈ।"

ਰਾਇਕੋਟ ਵਾਲੇ ਸਾਕੇ ਵਿੱਚ ਤਫ਼ਤੀਸ਼

ਰਿਆਸਤ ਨਾਭਾ ਅਤੇ ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਦੇ ਇਕ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਰਾਇਕੋਟ ਦੇ ਬੁੱਚੜਾਂ ਦੇ ਕਾਤਲਾਂ ਦੇ ਖੁਰੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਇਸਤੇ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਤੇ ਨਾਭਾ ਤੋਂ ਇਸ ਕੇਸ ਦੀ ਤਫਤੀਸ਼ ਲਈ ਮੱਦਦ ਮੰਗੀ। ਪਰ ਇੱਥੇ ਤਾਂ ਚੋਰ ਨਾਲੋ ਪੰਡ ਕਾਹਲੀ ਸੀ। ਪਟਿਆਲੇ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਹੁਕਮ ਮਿਲਣ ਤੋ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਉਹ ਤਾਂ ਕਾਤਲਾਂ ਨੂੰ ਪਕੜਾਉਣ ਵਾਲੇ ਲਈ 250 ਰੁਪਏ ਦੇ ਇਨਾਮ ਦੀ ਘੋਸ਼ਣਾ ਵੀ ਕਰ ਚੁੱਕੇ ਹਨ। ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਪਿਥੋ ਪਿੰਡ ਦੇ ਤਿੰਨ ਕੂਕੇ ਸਿਘ ਫੜ ਲਏ ਗਏ। ਦਲ ਸਿਘ ਛੀਨੀਵਾਲ ਅਤੇ ਕਾਹਨਾ ਕਮਾਲਪੁਰ ਤਾਂ ਵਾਅਦਾ ਮੁਆਫ ਬਣ ਗਏ। ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਫਿਰ ਇਕ ਵੇਰ ਪਿੱਥੋ ਵਾਲੇ ਤਿੰਨਾਂ ਸਿਘਾਂ ਨਾਲ ਮੌਤ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਸੁਣ ਚੁੱਕਾ ਗੁਲਾਬ ਸਿਘ ਵੀ ਵਾਅਦਾ ਮੁਆਫ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਸ ਵਚਿੱਤਰ ਸਥਿਤੀ ਬਾਰੇ ਭਾਈ ਨਾਹਰ ਸਿਘ ਲਿਖਦੇ ਹਨ :-

"ਇਸ ਮੁਕੱਦਮੇ ਦਾ ਖਾਸ ਪਹਿਲੂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਚੀਫ ਕੋਰਟ ਤੇ ਫਾਂਸੀ ਦਾ ਹੁਕਮ ਹੋਵਣ ਪਿਛੋ ਗੁਲਾਬ ਸਿਘ ਨੂੰ ਵਾਅਦਾ ਮੁਆਫ ਗਵਾਹ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ। ਕੀ ਕਾਨੂੰਨ ਅਨੁਸਾਰ ਐਸਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਸੀ ? ਪਰ ਨਾਮਧਾਰੀਆਂ ਉਤੇ ਕਾਨੂੰਨ ਦੀ ਥਾਂ ਸਿਆਸਤ ਲਾਗੂ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬੁੱਚੜ ਵੱਢ ਕੇ ਸਰਕਾਰੀ ਹੁਕਮ ਤੋੜੇ ਸਨ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਵਕਾਰ ਮਿੱਟੀ ਵਿਚ ਮਿਲਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।"[5]

28 ਜੁਲਾਈ 1871 ਈ ਨੂੰ ਬੱਸੀਆਂ ਦੀ ਕੋਠੀ, ਜਿੱਥੇ ਰਾਇਕੋਟ ਬੁੱਚੜ ਬੱਧ ਵਾਲੇ ਸਿਘਾਂ ਤੇ ਜੇ.ਡਬਲਯੂ ਮੇਕਨਾਬ, ਸ਼ੈਸਨ ਜੱਜ ਦੀ ਕਚਿਹਰੀ ਵਿਚ ਕਤਲਾਂ ਦੇ ਮੁਕਦਮੇ ਚੱਲ ਰਹੇ ਸਨ, ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿਘ ਜੀ ਵੀ 36 ਹੋਰਨਾਂ ਨਾਮਧਾਰੀ ਸਿਘਾਂ ਸਮੇਤ ਪਹੁੰਚੇ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਮਨੋਰਥ ਆਪਣੇ ਪੜ੍ਹਾਏ ਹੋਏ ਗਵਾਹਾਂ ਤੋਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਵਿਰੁੱਧ ਝੂਠ-ਸੱਚ ਬਕਵਾ ਕੇ ਇਹ ਸਿੱਧ ਕਰਨਾ ਸੀ ਕਿ ਨਾਮਧਾਰੀ ਸਿਘਾਂ ਨੇ ਬੁੱਚੜ ਮਾਰਨ ਦੇ ਕਾਰੇ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਹੁਕਮਾਂ ਮੁਤਾਬਿਕ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਬੱਸੀਆਂ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਦਲ ਸਿਘ ਵਾਅਦਾ ਮੁਆਫ ਗਵਾਹ, ਬਾਕੀ ਝੂਠੇ ਗਵਾਹਾਂ ਅਤੇ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਗੁਲਾਬ ਸਿਘ ਦੇ ਝੂਠਾਂ ਦੇ ਖੂਬ ਪਾਜ ਖੋਹਲੇ। (ਹਵਾਲਾ ਸੈਸ਼ਨ ਜੱਜ ਵਾਲੀ ਮਿਸਲ)।[6]

5 ਅਗਸਤ 1871 ਈ: ਨੂੰ ਬੁੱਚੜਖਾਨੇ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਫਾਂਸੀ ਗੱਡ ਕੇ ਰਾਇਕੋਟ ਵਿਖੇ ਪਿੱਥੋ

ਪਿੰਡ ਦੇ ਤਿੰਨ ਸਿੰਘਾਂ ਮਸਤਾਨ ਸਿੰਘ, ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਫਾਂਸੀਆਂ ਤੇ ਲਟਕਾ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰ ਦਿਤਾ ਗਿਆ।

ਏਨੀਆਂ ਸ਼ਹਾਦਤਾਂ ਨਾਲ ਵੀ ਅਜੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਹਿਰਦਾ ਸ਼ਾਂਤ ਨਹੀ ਸੀ ਹੋਇਆ ।ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਫਸਾਉਣ ਵਿਚ ਅਸਫਲ ਰਹਿਣ ਬਾਅਦ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਹਿਠਾੜ ਸਤਲੁਜ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਇਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਕੂਕਾ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਜੋ ਕੂਕਿਆਂ ਦੇ ਆਪਸੀ ਝਗੜੇ ਨਿਬੇੜਣ ਲਈ ਹਮੇਸ਼ਾ ਚਲਦਾ ਫਿਰਦਾ ਰਹਿਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਅਦਾਲਤੀ ਸੂਬਾ ਕਹਿਲਾਉਂਦਾ ਸੀ ਗਿਆਨੀ ਸਿੰਘ ਜਾਂ ਗਿਆਨਾ ਸਿੰਘ ਜਿਹਦਾ ਅਸਲ ਨਾਂ ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਮੰਡੀ ਕਲਾਂ, ਉਮਰ 35 ਸਾਲ ਅਤੇ ਦੂਜਾ ਇਸੇ ਸੂਬੇ ਦਾ ਨਾਇਬ ਸੂਬਾ ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਜਾਤ ਨਾਈ ਪਿੰਡ ਨਾਈਵਾਲਾ, ਉਮਰ 29 ਸਾਲ, ਇਸ ਮੁਕੱਦਮੇ ਵਿਚ ਫਸਾਏ ਗਏ ਕਿ ਰਾਇਕੋਟ ਦੇ ਬੁੱਚੜਾਂ ਦੇ ਕਤਲਾਂ ਲਈ ਉਕਸਾਉਣ ਵਾਲੇ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਹਨ।ਸੈਸ਼ਨ ਜੱਜ ਮੈਕਨੇਬ ਨੇ ਦੇਸੀ ਤਿੰਨਾਂ ਅਸੈਸਰਾਂ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਤੋ ਬਾਅਦ, ਦੋਹਾਂ ਰਤਨ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਫਾਂਸੀ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਸੁਣਾ ਕੇ ਮਿਸਲ 30 ਅਕਤੂਬਰ 1871 ਨੂੰ ਚੀਫ ਕੋਰਟ ਨੂੰ ਭੇਜ ਦਿੱਤੀ। ਇਹ ਮੁਕੱਦਮਾ ਚੀਫ ਕੋਰਟ ਦੇ ਤਿੰਨ ਜੱਜਾਂ, ਸੀ.ਬੋਲੀਨੋਸ, ਸੀ.ਆਰ.ਲਿੰਡਸੇ ਅਤੇ ਜੇ.ਸੀ.ਕੈਮਪਬੈਲ ਦੇ ਬੈਂਚ ਸਾਹਮਣੇ ਪੇਸ਼ ਹੋਇਆ।

ਜੱਜ ਬੋਲੀਨੋਸ ਨੇ ਹਰ ਨੁਕਤੇ ਤੇ ਬੜੀ ਹੀ ਸਿਆਣਪ ਅਤੇ ਖੋਜ ਨਾਲ ਬਹਿਸ ਕੀਤੀ। ਉਸਨੇ ਲਿਖਿਆ ਕਿ ਸੈਸ਼ਨ ਜੱਜ ਨੇ ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਨਾਈਵਾਲੀਏ ਦੇ ਬਿਆਨ ਨੂੰ ਗੁਆਹੀ ਬਣਾ ਕੇ ਗਿਆਨੀ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਮੌਤ ਦੀ ਸਜਾ ਦਿੱਤੀ ਹੈ।ਇਹ ਕਾਨੂੰਨ ਅਤੇ ਫੌਜਦਾਰੀ ਮੁਕੱਦਮੇ ਦੀ ਕਾਰਵਾਈ ਦੀ ਰੀਤ ਦੇ ਸਖ਼ਤ ਵਿਰੁੱਧ ਹੈ। ਦੋਨੋ ਮੁਲਜ਼ਮਾਂ ਉਤੇ ਇਕੱਠੇ ਹੀ ਇਕੋ ਜੁਰਮ ਵਿਚ, ਇਕੋ ਹੀ ਮੈਜਿਸਟਰੇਟ ਸਾਹਮਣੇ ਇਕੱਠਾ ਮੁਕੱਦਮਾ ਚਲ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਜੋ ਕੁਝ ਭੀ ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਨਾਈਵਾਲਾ, ਗਿਆਨੀ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਕਹਿਦਾ ਹੈ, ਕਾਨੂੰਨ ਅਨੁਸਾਰ ਉਸਨੂੰ ਗੁਆਹੀ ਨਹੀ ਤਸਲੀਮ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ।ਜੱਜ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ, ਦੀਦਾਰ ਸਿੰਘ ਸਾਧ ਮੌੜਾਂ ਵਾਲਾ, ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ, ਰਾਮ ਕੌਰ, ਦਲ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਗੁਆਹੀਆਂ ਦੇ ਝੂਠ-ਸੱਚ ਨੂੰ ਖ਼ੂਬ ਨਿਤਾਰਿਆ। ਇਥੋ ਤੱਕ ਲਿਖਿਆ ਕਿ ਦਲ ਸਿੰਘ ਤੇ ਰਾਮ ਕੌਰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਗਿਆਨੀ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਐਸੀ ਗੁਆਹੀਆਂ ਦੇਦੇ ਹਨ, ਜੋ ਸੱਚ ਮੰਨੀਆਂ ਹੀ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆ। ਇਹ ਭੀ ਲਿਖਿਆ ਕਿ ਪੁਲਿਸ ਗੁਆਹਾਂ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਪੜ੍ਹਾਉਂਦੀ ਸਿਖਾਉਂਦੀ ਹੈ।

ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਦੀ ਗੁਆਹੀ ਸਬੰਧੀ ਜੱਜ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਕਿ ਇਹ ਗੁਆਹ ਗਿਆਨੀ ਸਿੰਘ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਬੜੀ ਸਖਤ ਗੁਆਹੀ ਦੇਂਦਾ ਹੈ।ਅਤੇ ਐਸੀ ਸੂਰਤ ਵਿਚ ਇਸ ਦੀ ਗੁਆਹੀ ਵਿਚ ਉਹ ਸਾਰੀਆਂ ਉਕਾਈਆਂ ਅਤੇ ਤਰੁਟੀਆਂ ਮੌਜੂਦ ਹਨ, ਜੋ ਐਸੇ ਗੁਆਹਾਂ ਦੀਆਂ ਗੁਆਹੀਆ ਵਿਚ

ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਜਿਊਣ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਕਾਲਾ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਗੁਆਹੀਆਂ ਗਿਆਨੀ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਨਹੀ ਜਾਂਦੀਆਂ। [7]

ਅਖੀਰ ਵਿਚ ਉਪਰੋਕਤ ਜੱਜ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਮੌਤ ਦੀ ਬਜਾਏ ਕਾਲੇ ਪਾਣੀ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਦੀ ਸਿਫ਼ਾਰਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ਪ੍ਰੰਤੂ ਚੀਫ ਕੋਰਟ ਦੇ ਬਾਕੀ ਜੱਜਾਂ ਨੇ ਮੁਕੱਦਮੇ ਨੂੰ ਨੀਮ ਸਿਆਸੀ ਸ਼ਕਲ ਦੇ ਕੇ ਸੇਸ਼ਨ ਕੋਰਟ ਵਾਲੀਆਂ ਮੌਤ ਦੀਆਂ ਸਜ਼ਾਵਾਂ ਬਹਾਲ ਰੱਖੀਆਂ ਅਤੇ 26 ਨਵੰਬਰ 1871 ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਕੇ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਵੱਡੇ, ਛੋਟੇ ਸੂਬੇ ਲੁਧਿਆਣਾ ਜਿਹਲ ਦੇ ਬਾਹਰ ਫਾਂਸੀਆਂ ਤੇ ਲਟਕਾ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰ ਦਿਤੇ ਗਏ ਇਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਗੱਭਰੂ ਸੂਬਿਆਂ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕੇਸਾਂ ਵਿਚ ਉਲਝਾ ਕੇ, ਬੇਦੋਸ਼ਿਆਂ ਨੂੰ ਫਾਂਸੀ ਲਾਏ ਜਾਣ ਤੇ, ਬੇਅਦਾਲਤੀ ਕਾਰਵਾਈ ਕਰਨ ਤੇ, ਸਮੂੰਹ ਨਾਮਧਾਰੀ ਸੰਗਤ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਭਾਈ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ, ਲਹਿਣਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮਸਤਾਨਾ ਦਲ ਵਿਚ ਵਿਆਪਕ ਰੋਹ ਫੈਲ ਗਿਆ ਅਤੇ ਇਉਂ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਕਤਲ ਸਾਕਾ ਮਲੇਰਕੋਟਲਾ ਦਾ ਇਕ ਕਾਰਨ ਵੀ ਬਣ ਗਏ। ਮਸਤਾਨੇ ਸਿੰਘਾਂ ਅਤੇ ਉਪਰੋਕਤ ਸੂਬਾ ਗਿਆਨੀ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸੂਬਿਆਂ ਵਿਚ ਦਾਅ ਪੇਚਕ ਮਸਲਿਆਂ ਵਿਚ ਕੁਝ ਮਤਭੇਦ ਵੀ ਉਤਪੰਨ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਪ੍ਰੰਤੂ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਤਭੇਦ ਹੁੰਦਿਆ ਵੀ ਸ਼ਹੀਦ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਨੇ ਸਾਂਡਰਸ ਹੱਥੋ ਲਾਲਾ ਲਾਜਪਤ ਰਾਇ ਦੀ ਬੇਪਤੀ ਦਾ ਬਦਲਾ ਸਕਾਟ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰ ਕੇ ਲਿਆ ਸੀ ਇਵੇਂ ਹੀ ਮਸਤਾਨਿਆਂ ਨੇ ਖੁੱਲਮ-ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਕਹਿਣਾ ਸੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਜਦੋ ਤੱਕ ਗਿਆਨੀ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮੌਤ ਦਾ ਬਦਲਾ ਨਹੀ ਲੈਂਦੇ ਟਿਕ ਕੇ ਨਹੀ ਬੈਠ ਸਕਦੇ। ਗਿਆਨੀ ਸਿੰਘ ਅਣਵਿਆਹਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਮਲੇਰਕੋਟਲੇ ਤੇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਸਮੇ ਚੰਦਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਬਾਰਾਂਮਾਂਹ ਅਨੁਸਾਰ ਉਹ ਇਸ ਕਾਰਵਾਈ ਨੂੰ ਗਿਆਨੀ ਸਿੰਘ ਦੀ ਜੰਞ ਚੜ੍ਹਨ ਨਾਲ ਤੁਲਨਾ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ।

"ਚੰਦਾ ਸਿੰਘ ਗੁਰ ਰਚਿਆ ਭਾਣਾ।
ਸਿੰਘ ਕਰਦੇ ਜੋਰ ਧਿਙਾਣਾ।
ਕਹਿਦੇ ਮਲੇਰਕੋਟਲੇ ਧਾਣਾ।
ਜੰਞੇ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਜਾਣਾ।
ਬਦਲਾ ਲੈਣਾ ਪਾਸ ਪਰਾਣਾ।
ਇਹ ਮਨ ਵਿਚਾਰਦੇ।"

ਇਸ ਸਮੇਂ ਦੋ ਉਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਅਧਿਕਾਰੀ ਜਿਹਨਾਂ ਦੇ ਕਾਰਜ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਭੈਣੀ ਸਾਹਿਬ ਆਉਦਾ ਸੀ, ਅੰਬਾਲੇ ਦਾ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਮਿਸਟਰ ਮੈਕਨਬ ਅਤੇ ਇਸੇ ਸਰਕਲ ਦਾ ਡੀ.ਆਈ.ਜੀ ਪੁਲਿਸ ਮਿ: ਮੈਕਐਂਡਰੀਉ ਬੁੱਚੜ ਬੱਧ ਸਾਕਿਆਂ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਇਸ ਵਿਚ ਲਪੇਟਦੇ ਹੋਏ, ਕੂਕਿਆਂ ਦੇ ਸਿਆਸੀ ਮਿਸ਼ਨ 'ਦੇਸ਼-ਆਜ਼ਾਦੀ' ਬਾਰੇ, ਕ੍ਰਮਵਾਰ 4 ਅਤੇ 20

ਨਵੰਬਰ 1871 ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਇਤਿਹਾਸਕ ਮਹੱਤਵ ਵਾਲੀਆਂ ਰਿਪੋਰਟਾਂ ਭੇਜਦੇ ਹਨ।

ਮੈਕਨਬ ਆਪਣੀ ਰਿਪੋਰਟ ਇਉਂ ਸੁਰੂ ਕਰਦਾ ਹੈ : -

"ਸੁਰੂ ਵਿਚ ਭਾਵੇ ਇਸ ਲਹਿਰ ਦੇ ਆਗੂਆਂ ਦੇ ਇਰਾਦੇ ਕੁਝ ਭੀ ਹੋਵਣ, ਪਰ ਹੁਣ ਇਸ ਲਹਿਰ ਦਾ ਝੁਕਾਉ ਸਾਫ਼ ਤੌਰ ਤੇ ਰਾਜਸੀ ਹੈ। .....

ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿਘ ਸਾਧੂ ਫਕੀਰਾਂ ਵਾਗੂੰ ਨਹੀ ਰਹਿੰਦਾ। ਜਦ ਕਦੀ ਭੀ ਉਹ ਕਿਸੇ ਅਫਸਰ ਨੂੰ ਮਿਲੇ, ਤਦ ਰਾਜਿਆਂ ਵਾਕੁਰ, ਕਈ ਘੋੜਸਵਾਰ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪੈਦਲ ਉਸਦੀ ਅਰਦਲ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਅਫਸਰ ਦੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਵੀ, ਰਾਜਿਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਦੇ ਦਰਬਾਰੀਆਂ ਵਾਕੁਰ, ਉਸ ਨਾਲ ਕਈ ਆਦਮੀ ਅੰਦਰ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਉਸਦੇ ਆਪਣੇ ਅਤੇ ਨਾਮਧਾਰੀਆਂ ਦੇ ਪਹਿਨੇ ਹੋਏ ਬਸਤਰ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸੁਹਣੇ ਅਤੇ ਸਫੈਦ ਰੰਗ ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।[7] ...... ਬੁੱਚੜਾਂ ਦੇ ਕਤਲਾਂ ਦੇ ਮੁਕੱਦਮਿਆਂ ਦੀਆਂ ਗੁਆਹੀਆਂ ਤੋਂ ਇਹੋ ਨਤੀਜਾ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿਘ ਹੀ ਸਾਰੀਆਂ ਗੱਲਾ ਦਾ ਆਧਾਰ ਸੀ ।...........

"ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਇਕ ਐਸੇ ਫਿਰਕੇ ਦਾ ਅਸਲੀ ਅਤੀ ਨਾਮਾਵਲੀ ਆਗੂ ਹੈ, ਜੋ ਖਾਲਸਾ ਰਾਜ ਨੂੰ ਮੁੜ ਸੁਰਜੀਤ ਕਰਨ ਦੀ ਆਸ ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਹਕੂਮਤ ਦਾ ਦੁਸ਼ਮਣ ਹੈ। ਇਹ ਇਕ ਐਸੇ ਫਸਾਦੀ ਫਿਰਕੇ ਦਾ ਇਕ ਮਾਤਰ ਆਗੂ ਅਤੇ ਹਾਕਮ ਹੈ, ਜਿਸ ਫਿਰਕੇ ਦੇ ਆਦਮੀਆਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਇਸ ਹਿੱਸੇ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਸਾਰੇ ਬੁੱਚੜਾਂ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਗੋਂਦਾਂ ਗੁੰਦੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ....."

"ਸਰਕਾਰੀ ਤੌਰ ਤੇ ਮਨਜੂਰ ਹੋਈਆਂ ਖਾਸ ਥਾਵਾਂ ਤੇ, ਆਪਣਾ ਵਪਾਰ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਬੁੱਚੜਾਂ ਦਾ ਅਨੋਖੜਾਂ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਕਤਲ ਕੀਤੇ ਜਾਣਾ, ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਹੁਕਮਾਂ ਅਤੇ ਹਕੂਮਤ ਦੀ ਖੁੱਲ੍ਹਮ-ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਵਿਰੋਧਤਾ ਸਾਡੀ ਹਕੂਮਤ ਲਈ ਕਦੀ ਨਾ ਕਦੀ ਬੜੀ ਖਤਰਨਾਕ ਸਾਬਤ ਹੋਵੇਗੀ। ਮੁਲਕ ਦੇ ਅੰਦਰੂਨੀ ਅਮਨ ਅਤੇ ਸਾਂਤੀ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਲਈ ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿਘ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਨਿਕਾਲਾ ਦੇ ਕੇ ਐਸੀ ਜਗ੍ਹਾ ਰੱਖਿਆ ਜਾਵੇ, ਜਿੱਥੇ ਉਸਦੇ ਸਰਧਾਲੂਆਂ ਵਿਚੋ ਕੋਈ ਭੀ ਉਸਨੂੰ ਨਾ ਮਿਲ ਸਕੇ। ਉਸਦੇ ਸੂਬਿਆਂ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪਿੰਡੀਂ ਨਜ਼ਰਬੰਦ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਕੂਕਿਆਂ ਦੇ ਦੀਵਾਨ ਮੇਲੇ ਤੇ ਇਕੱਤਰਾਵਾਂ ਹੁਕਮਨ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾਣ।"[8]

ਮੈਕਐਂਡਰੀਊ ਬੁੱਚੜਾਂ ਦੇ ਕਤਲਾਂ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿਘ ਨੂੰ ਉਤਪਰੇਰਕ ਤਾਂ ਮੰਨਦਾ ਹੈ

ਪਰ ਇਹਨਾਂ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਉਲਝਾਉਣ ਤੋ ਬਗੈਰ ਹੀ ਹਕੂਮਤ ਦੀ ਸਿਆਸੀ ਲੋੜ ਅਤੇ ਅਮਨ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਦੇ ਨਾਮ ਤੇ ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਦੇਸ ਨਿਕਾਲਾ ਦੇ ਦੇਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਲਾਟ ਅਤੇ ਹੋਰ ਉਚ ਅਧਿਕਾਰੀ ਇਹ ਵੀ ਸਮਝਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜੇ ਇਹਨਾਂ ਕਤਲਾਂ ਸਬੰਧੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਤੇ ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਅਦਾਲਤ ਵਿਚ ਮੁਕੱਦਮਾ ਚਲਾਇਆ, ਜੋ ਸਬੂਤਾਂ ਦੀ ਕਮੀ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਸਿਰੇ ਨਾ ਚੜ੍ਹ ਸਕਿਆ ਤਾਂ ਉਸਦੇ ਚੇਲਿਆਂ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਦੀ ਜੈ ਜੈਕਾਰ ਵਧ ਜਾਵੇਗੀ। ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਬੰਗਾਲ ਰੈਗੂਲੇਸ਼ਨ 1818 ਦੀ ਧਾਰਾ 3 ਦੇ ਅਧੀਨ ਕਾਰਵਾਈ ਲਈ ਹੀ ਮਨ ਬਣਾ ਬੈਠੇ ਹਨ।

ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ, ਸਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਚਿੜਾਉਣ ਵਾਲੀਆ ਕਾਰਵਾਈਆਂ, ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਝੂਠੇ ਗਵਾਹਾਂ ਦੁਆਰਾ ਫਸਾਉਣ ਦੀਆਂ ਸਾਜਿਸ਼ਾ ਤੋਂ ਨਾਮਧਾਰੀ ਸਿੰਘ ਵੀ ਤੰਗ ਆ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਭਾਈ ਨਾਹਰ ਸਿੰਘ ਬੜੇ ਸਟੀਕ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਕਰਦੇ ਹਨ : -

"ਇਨ੍ਹਾਂ ਰਿਪੋਰਟਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਕੂਕਿਆਂ ਦੇ ਦੀਵਾਨ ਅਤੇ ਮੇਲੇ ਲਾਵਣੇ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿਤੇ ਗਏ ਅਤੇ ਇਸ ਹੁਕਮ ਤੇ ਸਖ਼ਤੀ ਨਾਲ ਅਮਲ ਹੋਵਣ ਲੱਗਾ। ਨਾਮਧਾਰੀਆਂ ਨੇ ਧਰਮ ਅਤੇ ਸਮਾਜ-ਸੁਧਾਰ ਦਾ ਪਰਚਾਰ ਕਰਨ ਤੇ ਐਸੀਆਂ ਪਾਬੰਦੀਆਂ ਲੱਗਣ ਕਾਰਣ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਸਰਕਾਰ ਨਾਲ ਸਿੱਧੀ ਟੱਕਰ ਲੈਣ ਦੇ ਫੈਸਲੇ ਕਰ ਲਏ। ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਅਯੋਗ ਹੁਕਮਾਂ ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਕਰਨ ਲਈ ਜਾਨਾਂ ਤਲੀਆਂ ਤੇ ਰੱਖ ਲਈਆਂ। ਦੁਖੇ ਹੋਏ, ਅਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਦੀਆਂ ਨਿਤ ਨਿਤ ਦੀਆਂ ਸਖਤੀਆਂ ਝੱਲ ਝੱਲ ਕੇ ਤੰਗ ਆਏ ਹੋਏ, ਸ਼ਸ਼ਤਰਹੀਣ ਮਾਈਆਂ ਦੇ ਲਾਲਾਂ ਨੇ ਸਿਰ ਦੇ ਕੇ ਸੁਰਖ਼ਰੂ ਹੋਵਣ ਦੇ ਪ੍ਰਣ ਲੈ ਲੀਤੇ"

ਜਦੋ ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਪਰਤਾਪ ਵਧ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤਾਂ ਪਟਿਆਲੇ, ਨਾਭੇ, ਜੀਂਦ, ਫਰੀਦਕੋਟ ਆਦਿ ਸਿਖ-ਰਿਆਸਤਾਂ ਦੇ ਲੋਕ ਧੜਾਧੜ ਕੂਕੇ ਬਣ ਰਹੇ ਸਨ। ਬਾਬਾ ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਨਿਹੰਗ ਚੱਕ ਵਾਲੇ ਸੂਬੇ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਨਾਲ ਪਟਿਆਲਾ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਖੇ ਵੀ ਸਿੱਖੀ ਵਧਣੀ ਸੁਰੂ ਹੋਈ। ਮਸਤਾਨਾ ਜਥੇ ਦੇ ਆਗੂ ਭਾਈ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਪਿਤਾ ਮਹਾਰਾਜਾ ਪਟਿਆਲਾ ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਲੱਸੀ ਖਾਨੇ ਵਿਚ ਸੀ। ਸਰਦਾਰ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਬਸਤਰਖਾਨੇ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ ਬਾਸ਼ ਸੀ। ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਸਕਰੌਦੀ ਦੇ ਗਰੇਵਾਲ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੇ ਘਰਾਣੇ ਵਿਚੋ ਸੀ। ਉਸਦੀ ਮਾਤਾ ਨੇ ਸੂਬਾ ਗਿਆਨੀ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਭਜਨ ਲਿਆ ਸੀ। ਸਕਰੌਦੀ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮਾਈ ਨੇ ਬਿਕਰਮੀ 1926 ਮੁਤਾਬਿਕ 1869 ਈ: ਦੀ ਦੀਵਾਲੀ ਦੇ ਮੌਕੇ ਤੇ ਮੇਲਾ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਦਰਸ਼ਨ ਦਿਤੇ। ਇਸ ਤੋ ਥੋੜ੍ਹੇ ਸਮੇ ਬਾਅਦ ਭਾਈ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਪਟਿਆਲੇ ਤੋ ਛੁੱਟੀ ਲੈ ਕੇ ਆਇਆ। ਮਾਈ ਦੀ ਸਿਫਾਰਸ਼ ਤੇ ਦਿਆਲ ਗੜ੍ਹ ਭੋਗ ਸੁਣਨ ਗਏ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਚੱਕ ਵਾਲੇ

ਸੂਬਾ ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਭਜਨ ਦੇ ਦਿਤਾ। ਸੂਰਬੀਰ ਸਿੰਘ ਸਜ ਕੇ ਨਾਮ-ਬਾਣੀ ਦੇ ਰੰਗ ਵਿਚ ਰੰਗਿਆ ਗਿਆ। ਰਾਜੇ ਦੀ ਨੌਕਰੀ ਆਪ ਵੀ ਛੱਡ ਦਿਤੀ ਅਤੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਛੁਡਾ ਦਿਤੀ। ਲਹਿਣਾ ਸਿੰਘ, ਅਨੂਪ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡੋ ਹੀ ਚਾਚੇ ਤਾਏ ਦੇ ਪੁੱਤ ਭਰਾ ਨਾਲ ਹੋ ਗਏ। ਦਿਆਲ ਗੜ੍ਹ ਵਾਲੇ ਭੂਪ ਸਿੰਘ, ਵਸਾਵਾ ਸਿੰਘ, ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ ਵੀ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਜਥੇ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋ ਗਏ। ਭਾਈ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਘਰ ਦਾ ਧਨ ਵੀ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਲਿਆ ਕੇ ਸੰਗਤ ਦੀਆਂ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਲੈਣ ਲੱਗ ਪਏ। ਸ਼ਹੀਦੀ ਦੇਗਾਂ ਦੇ ਰਗੜੇ ਲੱਗਦੇ ਅਤੇ ਦਸਵੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੀਆਂ ਬੀਰ-ਰਸੀ ਬਾਣੀਆਂ ਦਾ ਨਿਰੰਤਰ ਪਾਠ ਆਰੰਭ ਹੋ ਗਿਆ। ਫਿਰ, ਰੜ ਪਿੰਡ ਜਿਥੇ ਆਪ ਦੇ ਨਾਨਕੇ ਸਨ, ਉਥੋਂ ਦੇ ਕੁਝ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਆਪਣੇ ਜਥੇ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਕਰ ਲਿਆ।

ਮਾਰਚ 1870 ਈ: ਨੂੰ ਆਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਹੋਲੇ ਮਹੱਲੇ ਤੋਂ ਵਾਪਸ ਆ ਕੇ ਰਾਮਦਾਸ ਪੁਰੇ ਸ੍ਰੀ ਭੈਣੀ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਟਿਕਣ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਨੇ ਕਰ ਲਿਆ। ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਫੁਰਮਾਇਆ ਕਿ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਘਰ ਜਾਉ ਅਤੇ ਹਲ ਵਾਹੋ। ਤਾਂ ਭਾਈ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਉਦੇ ਜਥੇ ਦੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਜੁਆਬ ਸੀ ਕਿ ਹਲ ਤਾਂ ਅਸੀ ਫੂਕ ਆਏ ਹਾਂ। ਦੀਨ ਦਿਆਲ ਜੀ ਬੋਲਾ ਕੀਤਾ ਤੇਜੀ ਮੈ ਹੋਇ ਕੇ, ਹਲ ਤਾਂ ਫੂਕ ਦਿੱਤੇ ਹੈਂ ਤੇ ਕੰਮ ਜੁਲਾਹਿਆਂ ਦਾ ਕਰੋਗੇ ? ਜਾਵੋ ਇਕ ਵਾਰ ਸਕਰੌਦੀ। ਨਾਲ ਜ਼ਨਾਨੇ ਆਏ ਹੋਏ ਸੇ, ਨਾਲ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਕੀ ਮਾਈ, ਤਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਭੀ ਕਿਹਾ ਜੀ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਭੇਜੋ, ਜਾਂਦੇ ਨਹੀਂ ਹੈਂ। ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕਾ ਬਚਨ ਮੰਨ ਕੇ ਫੇਰ ਗਏ ਸਕਰੌਦੀ।

"ਭਾਈ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਕਾ ਸਰੀਰ ਦਰਮਿਆਨਾ ਸੀ। ਚੌਗਿਰਦ ਦਾੜ੍ਹਾ ਘੇਰੇਦਾਰ। ਜਦ ਬੋਲਦੇ ਹੈ ਤਾਂ ਮਾਨੋ ਧਰਤੀ ਨਾਲ ਬੋਲਦੀ ਹੈ। ਚਾਲੀ ਸੇਰਾ ਬੇ ਮੁਹਤਾਜ ਬੋਲਾ ਕਰਦੇ ਹੈਂ ਭਾਂਵੇਂ ਕੋਈ ਗੁੱਸੇ ਹੀ ਹੋਵੇ। ਜੋ ਸਿੰਘ ਆਵੇ, ਬੜੇ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਸੇਵਾ ਕਰਨੀ। ਧਰਮਸਾਲਾ ਬਣਵਾਇ ਕਿ ਵਿਚ ਖੂਹੀ ਲਵਾਇ ਦਿਤੀ, ਆਏ ਗਏ ਵਾਸਤੇ ਬਿਸਰਾਮ ਕੋ। ਸਵਾ-ਪਹਿਰ ਸੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਨਾ। ਰਾਤ ਦਿਨ ਭਜਨ ਬਾਣੀ ਪੜ੍ਹਨ ਲਗੇ। ਮਾਨ ਸਰੋਵਰ ਸੇ ਹੰਸ ਆਏ ਲੱਥੇ ਹੈਂ, ਨਾਮ ਕੇ ਮੋਤੀ ਚੁਗਦੇ ਹੈਂ। ਕਈਆਂ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਜਥਾ ਇਕੱਤਰ ਹੋਇਆ। ਜੋ ਭਾਈ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਬਚਨ ਕਰੇ ਸੋਈ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਮੰਨਣਾ।"[10]

ਭਾਈ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮਾਈ ਨੇ ਸਕਰੌਦੀ ਮੇਲਾ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸੂਬਾ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਕਾਬਲ ਵਾਲਾ ਅਰੋੜਾ ਸਿੱਖ ਭੀ ਆਇਆ। ਇਸ ਦੀ ਸੇਵਾ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਰੂਸ ਨਾਲ ਰਾਜਨੀਤਕ-ਸੰਪਰਕ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਲਈ ਲਾਈ ਸੀ। ਬਾਬਾ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਦੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲ ਕੇ ਗਦ-ਗਦ ਹੋ ਗਿਆ। ਫਿਰ ਗੱਗੜ ਪੁਰ ਦੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਜੋੜ ਮੇਲੇ ਤੇ ਇਹ ਸਾਰੇ ਸਿੰਘ ਸੂਬਾ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਸਮੇਤ ਪਹੁੰਚੇ। "ਸ਼ੇਰਾਂ ਵਾਗੂੰ ਗੱਜਦੇ ਗੱਗੜਪੁਰ ਆਏ। ਬਾਬੇ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ

ਤਿਆਰ ਕਰਕੇ ਪੰਜਾਂ ਸਿੰਘਾਂ- ਭਾਈ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਨੰਦ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਸਿੰਘ, ਅਤਰ ਸਿੰਘ, ਅਨੂਪ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਛਕਾਇਆ ਮਰਯਾਦਾ ਨਾਲ। ਪਾਂਚੋਂ ਪਿਆਰੇ ਨਾਮ ਰੱਖਿਆ, ਜਿਹਨਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਕੇ ਧਰਮ ਹੇਤ ਸੀਸ ਦੇਣਾ ਹੈ। ਬਾਬੇ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਚਨ ਕੀਤਾ ਗਊ-ਗਰੀਬ ਕੇ ਨਮਿਤ ਸੀਸ ਦੇਣਾ ਹੋਗਾ। ਕਿਸੇ ਸ਼ਿਕਸਤ ਨਹੀ ਖਾਣੀ। ਧਰਮ ਜਹਾਜ ਛੁੱਟੇਗਾ। ਪੂਰ ਭਰਨ ਲੱਗੇ ਹੈਂ। ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਲਾਲੀਆਂ ਚੜ੍ਹ ਗਈਆਂ ਕਿ ਧਰਮ ਹੇਤ ਸਾਡੇ ਸੀਸ ਲੱਗਣਗੇ। ਜੇੜ੍ਹੀ ਕਾਰ ਵਰਤਨੀ ਹੈ ਸੋਈ ਫੁਰਨਾ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿਚ ਫੁਰਨੇ ਲਗਾ। ਜੰਗ ਕਾ ਫੁਰਨਾ ਹੋਣ ਲਗਾ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ।" [11]

ਭਾਈ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਨੜੀ ਮਾਰਾਂ ਅਤੇ ਸ਼ਰਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਸੋਧਦਾ ਹੋਇਆ ਰਿਆਸਤੀ ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ। ਪਿਤਾ ਦਾ ਨਾਮ ਪੁੱਛਣ ਤੇ ਉਸਨੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਨਾਮ ਲਿਖਵਾਇਆ। ਥਾਣੇਦਾਰ ਅਚੰਭਿਤ ਹੋਇਆ ਕਿ ਸਕਰੌਦੀ ਦੇ ਗਰੇਵਾਲ ਸਰਦਾਰ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਕੀ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਉਹ ਜਾਣਦਾ ਸੀ ਜਦੋਂ ਭਾਈ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸਿੰਘਣੀ ਨੇ ਗੁਰਮਤ ਧਾਰਨ ਨਾ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਆਪਨੇ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਿਲੱਖਣ ਅੰਦਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਤਨਖਾਹ ਲਾ ਦਿੱਤੀ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਸਰਦਾਰੀ-ਜਗੀਰਦਾਰੀ ਮੂਲ ਤੋਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੁਕਤ ਹੋ ਕੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਦੁਆਰਾ ਸਾਜੇ ਪੰਥ ਸੰਤ ਖਾਲਸੇ ਵਿੱਚ ਨਹੁੰਆਂ ਤੋਂ ਸਿਰ ਤੱਕ ਪਰਵਰਿਤਤ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਉਹ ਨਿਜੀ ਸੰਪਤੀ ਦੇ ਬੰਧਨਾਂ ਤੇ ਝੂਠੇ ਰਸਮੋ-ਰਿਵਾਜਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਪਾਰ ਹੋ ਗਏ ਸਨ।

ਸੂਬਿਆਂ ਨਾਲ ਵੀ ਮਸਤਾਨਿਆਂ ਦੀ ਮਸਤ ਬਿਰਤੀ ਦਾ ਟਕਰਾਉ ਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਇਕ ਸੂਬੇ ਗਿਆਨੀ ਦੇ ਭਾਈ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਖਾਲਸਾਈ ਅਨੁਸ਼ਾਸ਼ਨ ਵਿਚ ਕੁਝ ਢਿੱਲ ਵਰਤੀ ਜਿਸ ਤੇ ਮਸਤਾਨਿਆਂ ਨੇ ਅਪ੍ਰੈਲ 1871 ਈ: ਵਿਚ, ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਸਾਖੀ ਤੋਂ ਮੁੜਦਿਆਂ ਉਸਨੂੰ ਚਾਹਟਾ ਛਕਾ ਦਿਤਾ। ਸੂਬਿਆਂ ਦੇ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਕਰਨ ਤੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਮਸਤਾਨਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪ ਹੱਥੀ ਡਾਂਗ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਵਰਤਾਇਆ ਅਤੇ ਲੰਗਰ ਪਾਣੀ ਵੀ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਪਰ ਕਰੜੀ ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਦਾ ਇਹ ਸਮਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਬੜੇ ਸਿਦਕ ਨਾਲ ਕੱਟਿਆ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਵੀ ਇਸ ਸਮੇਂ ਪੂਰਨ ਤੌਰ ਤੇ ਨਿਰਾਹਾਰ ਰਹੇ । ਅਖੀਰ ਇਕ ਪ੍ਰੇਮੀ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬਖਸ਼ਬੰਦੀ ਕਰਵਾਈ। ਇਸ ਘਟਨਾ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵੀ ਵਿਧਾਤਾ ਸਿੰਘ 'ਤੀਰ' ਨੇ "ਸਿੱਖੀ ਸਿਦਕ" ਨਾਂ ਦੀ ਇਕ ਮਨੋਹਰ ਕਵਿਤਾ ਲਿਖੀ ਸੀ ਜਿਸਦੀਆਂ ਅੰਤਿਮ ਤੁਕਾਂ ਸਨ :-

ਤੀਰ ਇਹ ਹੈ ਪ੍ਰੇਮ ਦੀ ਉਚ ਝਾਕੀ
ਲੇਸ ਏਸ ਵਿਚ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਰੰਗ ਦੀ ਨਹੀਂ।
ਸਿੱਖ ਅੰਨ ਦੇ ਬਿਨਾਂ ਜੇ ਰਹੇ ਭੁੱਖਾ
ਬੁਰਕੀ ਗੁਰੂ ਦੇ ਮੂੰਹੋ ਵੀ ਲੰਘਦੀ ਨਹੀਂ।

ਅਗਲੇ ਪੜਾਅ, ਭਾਈ ਬਖਤੌਰ ਪੁੱਜੇ। ਮਸਤਾਨਿਆਂ ਨੇ ਆਇ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੂੰ ਫਤੇਹ ਬੁਲਾਈ। ਸੱਜੇ ਪੱਟ ਪਰ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ, ਖੱਬੇ ਪੱਟ ਪਰ ਲਹਿਣਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਬਹਾਇ ਕੇ ਥਾਪੀ ਦਿੱਤੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਬਚਨ ਕੀਤਾ, "ਜੇ ਕਰ ਮਾੜੇ ਤੋਂ ਮਾੜੇ ਸੀਗੀ ਨਾਲ ਵੀ ਇਤਨੀ ਕਰੀਏ ਤਾਂ ਉਹ ਭੀ ਨਹੀਂ ਸਹਾਰ ਸਕਦਾ। ਦੇਖੋ, ਇਹ ਸਰਦਾਰਾਂ ਕੇ ਪੁੱਤਰ ਹੈਂ। ਫੇਰ ਵੀ ਮੁੱਖ ਨਹੀਂ ਮੋੜਦੇ ਹੈਂ।"[12]

ਦੀਵਾਲੀ 1871 ਈ. ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਬਾਹੋਵਾਲ ਜੀ ਭਾਈ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਦਾ ਫਿਰ ਸ੍ਰੀ ਭੈਣੀ ਸਾਹਿਬ ਆਉਣ ਦਾ ਜਿਕਰ ਕਰਦੇ ਲਿਖਦੇ ਹਨ "ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਅਰ ਮਸਤਾਨੇ ਫੇਰ ਆਏ ਰਾਮਦਾਸ ਪੁਰੇ ਸਾਹਿਬ। ਸਵੈਯੇ ਪੜ੍ਹਦੇ ਹੈ –

'ਧੰਨ ਜੀਓ ਤਿਹ ਕੋ ਜਗ ਮੈ ਮੁਖ ਤੇ ਹਰਿ ਚਿਤ ਮੈ ਜੁਧੁ ਬਿਚਾਰੈ।
ਦੇਹ ਅਨਿਤ ਨ ਨਿਤ ਰਹੈ ਜਸੁ ਨਾਵ ਚੜੈ ਭਵ ਸਾਗਰ ਤਾਰੈ।
ਧੀਰਜ ਧਾਮ ਬਨਾਇ ਇਹੈ ਤਨ ਬੁਧਿ ਸੁ ਦੀਪਕ ਜਿਉ ਉਜਿਆਰੈ।
ਗਿਆਨਹਿ ਕੀ ਬਢਨੀ ਮਨਹੁ ਹਾਥ ਲੈ ਕਾਤੁਰਤਾ ਕੁਤਵਾਰ ਬੁਹਾਰੈ।'[13]

–ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਸ੍ਰੀ ਕਿਸਨ ਅਵਤਾਰ, ਸਵੈਯਾ–2492

ਗੁਰੂ ਮਹਿਲ ਮਾਤਾ ਜੱਸਾਂ ਨਵੰਬਰ 1871 ਈ. ਵਿਚ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰ ਗਏ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਨਮਿਤ ਅਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਰਾਇਕੋਟ, ਲੁਧਿਆਣੇ ਬੁੱਚੜਬੱਧ ਸਾਕਿਆਂ ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਨਾਮਧਾਰੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨਮਿਤ ਆਉਣ ਵਾਲੀ ਮਾਘੀ ਦੇ ਮੇਲੇ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਭੈਣੀ ਸਾਹਿਬ ਪਾਠਾਂ ਦੇ ਭੋਗ ਪਾਏ ਜਾਣ ਦੀਆਂ ਖਬਰਾਂ ਸਰਬੱਤ ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਨੂੰ ਭੇਜੀਆਂ। ਸਾਰੇ ਮੁਖੀ ਸਿੰਘਾਂ, ਸੂਬੇ ਸਾਹਿਬਾਨ ਸਮੇਤ, ਦੋ ਕੁ ਹਜਾਰ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਇਕੱਠ ਲੋਹੜੀ 1872 ਈ. ਦੇ ਪੁਰਬ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਭੈਣੀ ਸਾਹਿਬ ਹੋ ਗਿਆ। ਜਿਸ ਬਾਰੇ ਮਸਤਾਨੇ ਸਿੰਘ ਪਹਿਲੋਂ ਹੀ ਬੋਲਾ ਕਰ ਚੁੱਕੇ ਸਨ ਕਿ ਇਹ ਲੋਹੜੀ ਨਹੀਂ ਲੋਹੜਾ ਵਰਤੇਗਾ। ਮਸਤਾਨੇ ਜਥੇ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਜਿਹਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸਕਰੌਦੀ ਦੇ 13 ਸਿੰਘ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ, ਆਪਣੀਆਂ ਜਮੀਨਾਂ ਵੇਚ ਦਿੱਤੀਆਂ ਸਨ। ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਬਾਜਾ ਨੂੰ ਦਰਵਾਜਾ ਬਨਾਉਣ ਤੋਂ ਰੋਕ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਸ੍ਰੀ ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਬਿਸ਼ਨਪੁਰੀਏ ਨੇ ਆਵੀ ਚੜ੍ਹਾਈ ਸੀ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਮਕਾਨ ਬਨਾਉਣ ਲਈ। ਉਸਨੂੰ ਵੀ ਰੋਕ ਦਿੱਤਾ। ਉਸ ਆਵੀ ਦੀਆਂ ਇੱਟਾਂ ਸ੍ਰੀ ਭੈਣੀ ਸਾਹਿਬ ਲਿਆ ਕੇ ਸਦਾਵਰਤ ਲੰਗਰ ਵਾਲੀ ਡਿਉੜੀ ਦੇ ਪਾਸ ਖੂਹ ਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਅਤੇ ਸੂਬਿਆਂ ਦੀ ਮਾਰਚ ਅਪ੍ਰੈਲ 1872 ਈ. ਵਿਚ ਇਕ ਵਿਆਪਕ ਵਿਦਰੋਹ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਕਰਨ ਦੀ ਯੋਜਨਾ ਸੀ। ਜਿਸ ਲਈ ਨਵੇਂ ਕੰਮ ਰੋਕ ਕੇ, ਨਕਦ ਨਾਵਾਂ ਸਭ ਨੂੰ ਹੱਥਾਂ ਹੇਠ ਕਰਨ ਲਈ ਹਦਾਇਤਾਂ ਜਾਰੀ ਹੋ ਚੁੱਕੀਆਂ ਸਨ। ਉਪਰ ਮਸਤਾਨਾ ਦਲ

ਮਾਰਾ ਬਕਾਰਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਹੋਰ ਵਿਆਪਕ ਤਿਆਰੀ ਲਈ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਉਂਝ ਸ੍ਰੀ ਭੈਣੀ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਲੋਹਾ ਵੀ ਇਕੱਠਾ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤਾਕਿ ਸਮਾਂ ਆਉਣ ਸਾਰ ਇਸਨੂੰ ਸ਼ਸ਼ਤਰਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਢਾਲਿਆ ਜਾ ਸਕੇ।

ਫਰਵਾਹੀ ਪਿੰਡ ਰਿਆਸਤ ਮਲੇਰਕੋਟਲਾ ਦੇ ਲੰਬੜਦਾਰ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵੀ ਆਪਣੀ ਪੈਲੀ ਵੇਚ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਸਰਕਾਰੀ ਮਾਮਲਾ ਰਿਆਸਤ ਦੇ ਖਜਾਨੇ ਵਿਚ ਜੁਮਾਂ ਕਰਵਾਉਣ ਲਈ ਕੁਝ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ ਉਹ ਕੋਟਲੇ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਉਸਨੂੰ ਇਕ ਕਰੂੰਜੜੀਆ ਮਿਲਿਆ ਜਿਸ ਨੇ ਇਕ ਬੁੱਢੇ ਬੈਲ ਤੇ ਮੂਲੀਆਂ ਆਦਿਕ ਸਬਜੀ ਬੈਲ ਦੀ ਵਿੱਤ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਲੱਦੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਇਸ ਤੇ ਵਾਧਾ ਇਹ ਕਿ ਉਹ ਖੁਦ ਵੀ ਸਬਜੀ ਦੇ ਲੱਦੇ ਉਤੇ ਬੈਠਾ ਸੀ। ਭਾਈ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਸਮਝਾਇਆ ਕਿ ਬੈਲ ਬੁੱਢਾ ਤੇ ਕਮਜੋਰ ਹੈ। ਭਾਰ ਵੀ ਜਿਆਦਾ ਹੈ। ਤੂੰ ਗੱਭਰੂ ਹੈ ਤੁਰਿਆ ਚੱਲ ਉਤਰ ਕੇ ਨਾਲ ਨਾਲ। ਇਸ ਗੱਲ ਤੋਂ ਤਲਖ ਕਲਾਮੀ ਦੋਹਾਂ ਵਿਚ ਵਧਦੀ ਗਈ ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਉਹ ਮਲੇਰਕੋਟਲੇ ਦੇ ਕਾਜੀ ਪਾਸ ਪੁੱਜੇ ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਬਲਦੀ ਤੇ ਤੇਲ ਪਾਉਣ ਵਾਲਾ ਫੈਸਲਾ ਸੁਣਾ ਦਿੱਤਾ। ਬੈਲ ਮਾਲਕ ਦਾ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਦੀ ਪਰੇਸ਼ਾਨੀ ਬੇਕਾਰ ਹੈ। ਲੱਦਾ ਉਤਾਰ ਕੇ ਬੈਲ ਨੂੰ ਹੁਣੇ ਜਿਬਾਹ ਕਰ ਦਿਉ। ਤੇ ਇਵੇਂ ਹੀ ਹੋਇਆ। ਜਦੋਂ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਨੇ ਭੈਣੀ ਗੁਰੂ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਇਹ ਵਾਰਤਾ ਰੋਂਦਿਆਂ ਰੋਂਦਿਆਂ ਸੁਣਾਇਆ ਤਾਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਰਸਨਾ ਵਿਚੋਂ ਇਹ ਬੋਲ ਨਿਕਲਿਆ-"ਜਾ ਤੇ ਕਹਿੰਦਾ ਨਾ, ਯਾ ਮਾਰ ਕੇ ਮਰ ਜਾਂਦੋਂ। ਦਿਲ ਵਿਚ ਰੜਕ ਗਈ ਕਿ ਮੇਰਾ ਮਾਰ ਕੇ ਮਰਨਾ ਧਰਮ ਹੈ। ..... ਸਰਬ ਖਾਲਸਾ ਸੁਣ ਕੇ ਕਰੋਪ ਹੋਇਆ। ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਵੀ ਇਸੇ ਮਿਸਲ ਵਿਚ ਮਿਲਿਆ।"[14]

ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਭਾਈ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ, ਜਿਸ ਦੀ ਉਮਰ ਅਠਾਈ ਸਾਲ ਤੇ ਚਿਹਰੇ ਪਰ ਲਾਲੀਆਂ ਦਗਦੀਆਂ ਹੈਨ ਪਾਸ ਸੂਬੇ ਲੱਖਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਭੇਜਿਆ। ਸੂਬਾ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ, "ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਮਾਰਾ ਬਕਾਰਾ ਨਾ ਕਰੋ। ਫਰੰਗੀਆਂ ਦਾ ਰਾਜ ਹੈ। ਜਿਸ ਤੇ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਦਾ ਜੁਆਬ ਸੀ ਕਿ ਸਰਦਾਰੀਆਂ ਛੱਡ ਕੇ ਆਏ ਹਾਂ। ਸਾਨੂੰ ਹੁਣ ਜਗੀਰਾਂ ਦੀ ਚਾਹਤ ਨਹੀਂ ਜੋ ਸਰਕਾਰ ਤੋਂ ਡਰੀਏ। ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਧਰਮ ਹੇਤ ਸੀਸ ਦੇਣ ਦੀਆਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਕਰ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਦੋ ਫੇਰੀ ਅੱਗੇ ਸੀਸ ਲੱਗੇ ਹਨ ਹੁਣ ਤੀਜੀ ਫੇਰੀ ਲੱਗਣਗੇ। ਭਾਵ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੇ ਰਾਇਕੋਟ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਹ ਸਾਕਾ ਵਾਪਰੇਗਾ। ਲੱਖਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮਾਯੂਸ ਪਰਤਣ ਤੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਆਪ ਗਏ ਅਤੇ ਫੁਰਮਾਇਆ ਅਕਾਲ ਬੁੰਗੇ ਲਾਗੇ-"ਉਧਰੋਂ ਫਰੰਗੀ ਜੋਰਾਵਰ ਹੈ, ਏਧਰੋਂ ਖਾਲਸਾ ਜੋਰਾਵਰ ਹੈ, ਮੈਂ ਗਰੀਬ ਵਿਚਾਲੇ ਆਇ ਗਿਆ ਹਾਂ। ਫਿਰ ਜਦੋਂ ਆਪਨੇ ਸੂਬਾ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਇਸ ਜੱਥੇ ਨੂੰ ਸਮਝਾਉਣ ਬੁਝਾਉਣ ਲਈ ਭੇਜਿਆ ਤਾਂ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਦਾ ਜੁਆਬ ਸੀ-"ਜਿਨਾਂ ਚਿਰ ਗਿਆਨੀ ਸਿੰਘ ਦਾ ਬੈਰ ਲੈਂਦੇ ਨਹੀਂ, ਉਨਾ ਚਿਰ ਸਾਨੂੰ ਪ੍ਰਸਾਦਾ ਛਕਨਾ ਵੀ ਹਰਾਮ ਹੈ। ਨਾਲੇ ਗਊਆਂ ਕੇ ਗਲ ਬੱਢੀਂਦੇ ਹੈਂ,

ਛੱਤਰੀ ਕੋ ਪ੍ਰਸਾਦਾ ਛਕਣਾ ਕੈਸੇ ਸੁਝਦਾ ਹੈ। .... ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਗਿਆਨੀ ਸਿੰਘ ਕੀ ਜੰਞ ਚੜ੍ਹਨਾ ਹੈ।"

ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਹੁਰਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਇਕ ਬਰਸ ਠਹਿਰ ਜਾਉ। ਇੱਥੇ ਬੈਠੇ ਬਿਠਾਏ ਸਭ ਕੁਝ ਕਰ ਲਵਾਂਗੇ। ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਸੀ ਕਿ ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਇਕ ਘੜੀ ਵੀ ਨਹੀਂ ਰੁਕ ਸਕਦੇ। ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਇਹ ਕਹਿਣ ਤੇ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਹੁਕਮ ਦੇ ਰਹੇ ਹਨ ਦ੍ਰਿਸਟਾਂਤ ਵਿਚ, ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਬਾਹੋਵਾਲ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਹੁਕਮ ਕੀਤਾ-"ਫਰੰਗੀ ਕੀ ਤਾਂ ਝੱਲ ਲਵਾਂਗੇ ਤੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਕੀ ਨਹੀਂ ਝੱਲ ਹੁੰਦੀ।"

"ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਬਚਨ ਕੀਤਾ-ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਧੰਨ ਤੂੰ ਹੈਂ ਤੇ ਧੰਨ ਤੇਰਾ ਜਨਮ ਹੈ। ਫਿਰ ਬਚਨ ਕੀਤਾ ਤੁਸੀਂ ਤਿਆਰ ਹੋ ਕੇ ਆ ਜਾਓ, ਪ੍ਰਸਾਦ ਤਿਆਰ ਕਰਦੇ ਹੈਂ। ਬਚਨ ਹੋਇਆ ਲੱਖਾ ਸਿੰਘ ਏਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸਾਦ ਛਕਾਵੋ। ਕਹਿਰ ਦਾ ਪ੍ਰਸਾਦ ਹੈ। ਫੇਰ ਨਹੀਂ ਏਹਨਾਂ ਏਥੋਂ ਛਕਣਾ ਹੈ।"[15]

ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਤੇ ਕਿਤਨਾ ਆਡੋਲ ਨਿਸ਼ਚਾ ਤੇ ਸਿੱਖ ਦੀ ਤਾਰ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੁੜੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਇਹ ਵੀ ਬਾਹੋਵਾਲ ਲਿਖਤ ਹੇਠਲੇ ਪਰਸੰਗ ਵਿਚੋਂ ਪਾਠਕਾਂ ਦੀ ਨਜਰ ਹੈ-"ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਰਲ ਕੇ ਖੁਮਾਣੋਂ ਵਾਲੇ ਪਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਤੇ ਅਖਵਾਇਆ ਕਿ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਤੈਂ ਕੀ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਇਸ਼ਨਾਨ ਤੇ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਮਾਲਾ ਤੈਂ ਨਹੀਂ ਫੇਰੀ। ਭਜਨ ਤੈਂ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਬਾਣੀ ਤੈਂ ਨਹੀਂ ਪੜ੍ਹੀ। ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੈਂ ਤਿੰਨ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕੀਤੇ ਹੈਂ। ਸੂਬਿਆਂ ਨੇ ਕਹਿਆ, "ਤੂੰ ਤਾਂ ਆਸਨ ਉੱਤੋਂ ਨਹੀਂ ਉਠਿਆ ਹੈ। ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਦ ਕੀਤੇ ਹੈਂ?" ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, "ਜੱਦ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਤੜਕੇ ਮਦਾਨ ਗਏ ਤਾਂ ਦਰਸ਼ਨ ਕੀਤਾ, ਜਾਂ ਮੁੜੇ ਤਾਂ ਦਰਸ਼ਨ ਕੀਤਾ। ਤੀਜੀ ਵਾਰ ਹੁਣ ਦਰਸ਼ਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਦਰਸ਼ਨ ਹੀ ਪੂਰਨ ਇਸ਼ਨਾਨ ਹੈ। ਸਾਧ ਦਾ ਦਰਸ ਪੂਰਨ ਇਸ਼ਨਾਨ। ਸੋ ਸਾਨੂੰ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਮਿਲਿਆ ਹੈ। ਸਾਨੂੰ ਇਸ਼ਨਾਨ ਦੀ ਕੀ ਲੋੜ ਹੈ? ਤੁਹਾਨੂੰ ਹੋਊਗੀ।"[16]

ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਤੋਂ ਅੰਤਿਮ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਬਾਅਦ ਮਸਤਾਨਿਆਂ ਨੇ ਪਹਿਲਾ ਪੜਾਓ ਕਿਥੇ ਕਰਨ ਬਾਬਤ ਪੁੱਛਿਆ ਤਾਂ ਆਪਨੇ "ਹੈ ਭੀ ਰੱਬ ਤੇ ਹੋਸੀ ਭੀ ਰੱਬ" ਕਹਿਕੇ ਰੱਬੋ ਪਿੰਡ ਪੜਾਉ ਕਰਨ ਦਾ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ। ਉਂਜ ਆਪਨੇ ਤੇਰਾ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਦਾ ਆਪਣੀ ਮੌਜ ਵਿਚ ਹੋ ਕੇ ਕੋਈ ਕਾਰਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਫੁਰਨੇ ਤੋਂ ਸਾਹਨੇਵਾਲ ਦੇ ਥਾਣੇਦਾਰ ਸਰਫਰਾਜ ਖਾਨ ਨੂੰ ਵੀ ਜਾਣੂੰ ਕਰਵਾਇਆ ਤੇ ਸੂਬਾ ਲੱਖਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਵੀ ਜਦੋਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥਾ ਭੈਣੀ ਸਾਹਿਬ ਅਕਾਲ ਬੁੰਗੇ ਤੋਂ ਰਵਾਨਾ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਜਿਲ੍ਹਾ ਅਫਸਰਾਂ ਪਾਸ ਸੂਚਨਾ ਦੇਣ ਲਈ ਲੁਧਿਆਣੇ ਭੇਜਣ ਦਾ ਹੁਕਮ

ਸ਼ਹੀਦੀ ਸਾਕਾ ਰਾਇਕੋਟ, 5 ਅਗਸਤ 1871 ਈ:
ਸ਼ਹੀਦ ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ, ਸ਼ਹੀਦ ਮਸਤਾਨ ਸਿੰਘ, ਸ਼ਹੀਦ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ

ਸ਼ਹੀਦੀ ਸਾਕਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, 15 ਸਤੰਬਰ, 1871 ਈ:)

ਪੁਲਿਸ ਚੌਕੀ ਸ੍ਰੀ ਭੈਣੀ ਸਾਹਿਬ (1872 ਤੋਂ 1923 ਈ: ਤੱਕ)

ਜੂਨ 1863 ਈ: ਵਿੱਚ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਭੈਣੀ ਸਾਹਿਬ ਨਜ਼ਰਬੰਦ ਕਰਕੇ ਸੂਬਿਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨ ਤੇ ਵੀ ਪਾਬੰਦੀ ਲਗਾ ਦਿਤੀ ਸੀ। ਅੰਗਰੇਜ਼ ਅਫਸਰ ਦੇ ਪੁੱਛਣ 'ਤੇ "ਬਾਬਾ ਸਾਹਿਬ, ਅਬ ਕਯਾ ਕਰੋਗੇ?" ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਫੁਰਮਾਇਆ, "ਬਿਲਿਆ -ਮੈਂ ਘਰ ਘਰ 'ਰਾਮ ਸਿੰਘ' ਕਰ ਦਿਆਂਗਾ ।

ਸ਼ਹੀਦੀ ਸਮਾਗਮ ਮਲੇਰਕੋਟਲਾ ਵਿਖੇ ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਭਾਰਤ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਸ੍ਰੀ ਅਟਲ ਬਿਹਾਰੀ ਵਾਜਪਾਈ ਅਤੇ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਪੰਜਾਬ ਸ. ਪਰਕਾਸ਼ ਸਿੰਘ ਬਾਦਲ (1999 ਈ:)

ਪ੍ਰਦੇਸ-ਗਵਨ : ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ

ਗੱਡੇ 'ਤੇ ਰਵਾਨਗੀ ਅਤੇ ਵੈਰਾਗ ਕਰਦੀ ਸੰਗਤ, ਸ੍ਰੀ ਭੈਣੀ ਸਾਹਿਬ (17 ਜਨਵਰੀ 1872 ਈ: ਦੀ ਰਾਤ)

ਲੁਧਿਆਣਾ ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਤੋਂ ਸਪੈਸ਼ਲ ਟਰੇਨ ਰਾਹੀਂ ਰਵਾਨਗੀ (18 ਜਨਵਰੀ 1872 ਈ: ਸਵੇਰੇ 4.00 ਵਜੇ)

ਕੀਤਾ।

"ਸਾਕਾ ਮਲੇਰਕੋਟਲਾ" ਦਾ ਇਕ ਕਵੀ ਭਾਈ ਨਿਰੰਜਨ ਸਿੰਘ 'ਮਿਰਗੇਸ਼' ਭਾਈ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਤੁਰਨ ਲੱਗਿਆਂ ਹਾਜ਼ਰ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਸੰਬੋਧਿਤ ਹੋਇਆ ਇਸ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਸਾਰੀ ਬੀਰ-ਪਰੰਪਰਾ ਨੂੰ ਦੁਹਰਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ :-

"ਮਾਰੀ ਭਬਕ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਸ਼ੇਰ ਵਾਂਗੂ, ਅੰਦਰ ਕਾਇਰਾਂ ਜੋਸ਼ ਵਧਾਉਣ ਲੱਗਾ।
ਜੋਸ਼ ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਮੱਠਾ ਪੈ ਗਿਆ ਸੀ, ਜਵਾਲਾ ਮੁਖੀ ਦੇ ਵਾਂਗ ਭੜਕਾਉਣ ਲੱਗਾ।
ਬਾਘ ਸਿੰਘ, ਬੋਤਾ, ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਬੇਦੀ, ਸੀਸ ਤਲੀ ਤੇ ਰੱਖ ਲੜਾਉਣ ਲੱਗਾ।
ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਵਾਂਗ ਲਲਕਾਰ ਮਾਰੀ, ਤਕੀ ਬੇਗ ਨੂੰ ਪਾਨ ਚਬਾਉਣ ਲੱਗਾ।
ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਮਤਾਬ ਸਿੰਘ ਜਿਵੇਂ ਕੀਤੀ, ਸੀਸ ਮੱਸੇ ਦਾ ਫੇਰ ਉਡਾਉਣ ਲੱਗਾ।
ਬਾਘੜ ਸਿੰਘ ਜਿਉਂ ਕੁੱਟਿਆ ਸ਼ੇਰ ਤਾਈ, ਸਿੰਘ ਬਣਕੇ ਫੇਰ ਦਿਖਾਉਣ ਲੱਗਾ।
ਛਾਤੀ ਵਿਚ ਲੱਗੇ ਥੱਤੀ ਫੱਟ ਹੈਸੀ, ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਫੇਰ ਵਡਿਆਉਣ ਲੱਗਾ।
ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਦੇ ਵਾਂਗ ਮ੍ਰਿਗੇਸ਼ ਸ਼ਾਇਰ, ਸੀਸ ਤਲੀ ਤੇ ਫੇਰ ਟਿਕਾਉਣ ਲੱਗਾ।
ਬੰਦੇ ਸ਼ੇਰ ਦੇ ਵਾਂਗ ਮ੍ਰਿਗੇਸ਼ ਸ਼ਾਇਰ, ਮੱਥਾ ਨਾਲ ਸਰਹੰਦ ਦੇ ਲਾਉਣ ਲੱਗਾ।
ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਭੰਗੀ ਸਰਦਾਰ ਵਾਂਗੂ, ਘਰੋਂ ਬੇਗਮਾਂ ਕੱਢ ਭਜਾਉਣ ਲੱਗਾ।
ਲੋਕੀਂ ਕਿੱਸਾ ਮਨਸੂਰ ਦਾ ਭੁੱਲ ਗਏ ਸਨ, ਸੂਲੀ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਯਾਦ ਕਰਾਉਣ ਲੱਗਾ।" [17]

ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸੱਜਣ ਕੂਕਾ ਮਸਤਾਨਿਆਂ ਦੀ ਇਸ ਕਾਰਵਾਈ ਵਿਚ ਕੁਝ ਸਰਕਾਰੀ ਏਜੰਟਾਂ ਦਾ ਹੱਥ ਹੋਣ ਦੀ ਗੱਲ ਕਹਿ ਕੇ ਕੂਕਾ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੀਆਂ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਦੀ ਧਾਰ ਨੂੰ ਖੁੰਢਾ ਕਰਨ ਦੇ ਯਤਨ ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਕਰਦੇ ਆ ਰਹੇ ਹਨ। ਪਰ ਇਤਿਹਾਸਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਵੇਖਿਆਂ, ਅੱਗੇ ਚੱਲਕੇ ਅਸੀਂ ਇਸ ਦੋਸ਼ ਨੂੰ ਨਿਰਮੂਲ ਸਿੱਧ ਕਰਾਂਗੇ। ਰਾਇਕੋਟ ਬੁੱਚੜ-ਬੱਧ ਸਾਕੇ ਵਿਚ ਨਾਮਧਾਰੀ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਗਿਰਫਤਾਰੀ ਲਈ ਨਾਭਾ, ਪਟਿਆਲਾ, ਜੀਂਦ ਆਦਿ ਫੂਲਕੀਆਂ ਰਿਆਸਤਾਂ ਵੱਲੋਂ ਪਾਏ ਯੋਗਦਾਨ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਬੂਟ ਚੱਟਾਂ ਵਾਲਾ ਰੋਲ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਸਦਕਾ ਨਾਮਧਾਰੀ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਕਰੋਧ ਅੰਗਰੇਜ ਸਰਕਾਰ ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਰਿਆਸਤਾਂ ਬਾਰੇ ਹੁਣ ਇੱਕੋ ਮਾਤਰਾ ਵਿਚ ਹੀ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਹੁਣ ਉਹ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਅਤੇ ਰਾਇਕੋਟ ਦੇ ਸਾਕਿਆਂ ਜਿਉਂ ਰਾਤ ਦੇ ਹਨੇਰੇ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸੱਗੋਂ ਗਿਣਤੀ ਵੀ ਪਹਿਲੇ ਹੱਲਿਆਂ ਨਾਲੋ 10-15 ਗੁਣੀ ਵਧਾ ਕੇ ਦਿਨ ਦੇ ਚਿੱਟੇ ਚਾਨਣ ਵਿਚ ਵੈਰੀ ਨੂੰ ਲਲਕਾਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ-ਬਰ-ਤਿਆਰ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਮਲੌਦ ਅਤੇ ਮਲੇਰਕੋਟਲਾ ਤੇ ਹਮਲੇ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਬਿਆਨਦਿਆਂ ਮੈਕਨਬ, ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਕਾਰਜਕਾਰੀ ਸਕੱਤਰ ਲੈਪਲ ਗਰਿਫਿਨ ਨੂੰ ਲਿਖਦਾ ਹੈ :-

"ਅੰਗਰੇਜੀ ਰਾਜ ਦੇ ਖਾਤਮੇ ਅਤੇ ਖਾਲਸਾ ਰਾਜ ਦੀ ਪੁਨਰ-ਸਥਾਪਨਾ ਦੀਆਂ ਭਵਿੱਖਬਾਣੀਆਂ ਕੂਕਿਆਂ ਵਿਚ ਘੁੰਮ ਰਹੀਆਂ ਸਨ ਅਤੇ ਇਹ ਇਕ ਆਮ ਅਫਵਾਹ ਫੈਲੀ ਹੋਈ ਸੀ ਕਿ 1872 ਵਾਲਾ ਇਹ ਵਰ੍ਹਾ, ਕੂਕਾ ਗੁਰੂ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਮਹਾਨ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਵੇਖੇਗਾ। ਕੂਕੇ ਆਪਣੀ ਜ਼ਮੀਨ-ਜਾਇਦਾਦ ਵੇਚ ਕੇ, ਮੁਕਤ ਹੋ ਰਹੇ ਸਨ ਤਾਂ ਜੁ ਉਹ ਵਾਪਰਨ ਵਾਲੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਭਾਣੇ ਵਿਚ ਭਾਗ ਲੈਣ ਲਈ ਸੁਤੰਤਰ ਹੋ ਸਕਣ। ਭਾਣਾ ਜੋਕਿ ਆਉਂਦੇ ਚੇਤ (ਅਪ੍ਰੈਲ) ਵਿਚ ਵਾਪਰਨਾ ਸੀ ਪਰ ਕੁਝ ਕੁ ਸੂਬਿਆਂ ਵੱਲੋਂ ਸੂਬਾ ਗਿਆਨੀ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮਿਰਤੂ ਦਾ ਬਦਲਾ ਲੈਣ ਦੇ ਨਾਮ ਹੇਠ, ਇਸ ਘਟਨਾ ਨੂੰ ਅਗਾਊ ਵਾਪਰਨ ਤੇ ਮਜਬੂਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ 100 ਕੁ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਜਥਾ ਮਲੇਰਕੋਟਲੇ ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਲਈ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ ਜਿਥੋਂ ਘੋੜੇ ਅਤੇ ਹਥਿਆਰ ਰਾਜਧਾਨੀ ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਕੇ ਖੋਹੇ ਜਾਣ ਅਤੇ ਇਸ ਹਿਲਜੁਲ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਦੂਜੇ ਸਿੰਘਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ।" [18]

ਮਲੇਰਕੋਟਲੇ ਦੀ ਚੋਣ ਇਸ ਲਈ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ ਕਿਉਂ ਜੁ ਇਹ ਇਕ ਕਮਜ਼ੋਰ ਅਤੇ ਭੈੜੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੇਠ ਚੱਲਣ ਵਾਲੀ ਰਿਆਸਤ ਸੀ। ਨਵਾਬ ਮਰ ਚੁੱਕਾ ਸੀ ਅਤੇ ਨਵੇਂ ਨਵਾਬ ਦੀ ਵਿਰਾਸਤ ਬਾਰੇ ਝਗੜਾ ਚੱਲ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਕ ਰੀਜੈਂਸੀ ਕੌਂਸਲ ਰਾਜ-ਕਾਜ ਚਲਾਉਂਦੀ ਸੀ। ਜਿਸ ਦਾ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਇੰਚਾਰਜ ਲੁਧਿਆਣੇ ਦਾ ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਰਿਆਸਤ ਤੇ ਹਮਲੇ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵਾਂਛਿਤ ਪਰਿਣਾਮ ਹਾਸਲ ਕਰਕੇ ਫਿਰ "ਨਾਭਾ , ਜੀਂਦ, ਅਤੇ ਪਟਿਆਲਾ ਤੇ ਹਮਲਾ ਬੋਲਣਾ ਸੀ। ਅੰਬਾਲੇ ਤੋਂ ਲੁਧਿਆਣੇ ਤੱਕ ਰੇਲ ਦੀ ਪਟੜੀ ਉਖਾੜ ਦੇਣੀ ਸੀ ਤਾਂਕਿ ਬਾਹਰੋਂ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾ ਪੁੱਜੇ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕੂਕਿਆਂ ਦੇ ਚਾਰ ਚੁਫੇਰਿਉਂ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਦੀ ਆਸ ਸੀ। ਫਿਰ ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ ਆਦਿ ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਕੇ ਦਿੱਲੀ ਵੱਲ ਵਧਣਾ ਸੀ।" [19]

ਭਾਈ ਬਾਹੋਵਾਲ ਦੇ ਉਪਰ ਵਰਣਿਤ ਘਟਨਾ-ਕ੍ਰਮ ਤੇ ਟਿੱਪਣੀ ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਫੌਜਾ ਸਿੰਘ ਬਾਜਵਾ ਮਸਤਾਨਿਆਂ ਅਤੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਇਕਸੁਰਤਾ ਦਾ ਜਿਕਰ ਕਰਕੇ ਏਜੰਟ ਪ੍ਰੋਵੋਕੇਟਰ ਵਾਲੇ ਦੋਸ਼ ਦਾ ਖੰਡਨ ਇਹਨਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਕਰਦਾ ਹੈ :-

"ਉਪਰਲੇ ਘਟਨਾ-ਕ੍ਰਮ ਤੋਂ ਇਹ ਸਿਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬੁਨਿਆਦੀ ਮਸਲਿਆਂ ਤੇ ਬਾਬਾ (ਗੁਰੂ) ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪੈਰੋਕਾਰਾਂ ਵਿਚ ਮੁਕੰਮਲ ਇਕਸੁਰਤਾ ਸੀ। ਇਹ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਡੇਰੇ ਤੋਂ ਬੜੇ ਮੋਹ ਭਰੇ ਵਤੀਰੇ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਲੰਗਰ ਵਿਚ ਲਿਆ ਕੇ ਆਪ ਪਰਸ਼ਾਦ ਛਕਾਉਣ ਤੋਂ ਵੀ ਜਾਹਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਿ ਮਸਤਾਨਿਆਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਸਿਖਿਆ ਤੇ ਵੀ ਅਸਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੀਤਾ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮਨੋਰਥ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਵਿਰੋਧ ਸਿਰਫ ਹਮਲੇ ਲਈ ਸਮੇਂ ਦੀ ਚੋਣ ਦਾ ਸੀ। ਇਸੇ ਪਰਸੰਗ ਵਿਚ ਘੋਖ ਕੀਤਿਆਂ ਆਪ ਦੁਆਰਾ 13

ਜਨਵਰੀ ਨੂੰ ਸੂਬਾ ਲੱਖਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਲੁਧਿਆਣੇ ਭੇਜਣਾ, ਇਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਦੂਤ ਦੀ ਹੈਸੀਅਤ ਵਿਚ ਹਾਕਮਾਂ ਨੂੰ ਖਬਰ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਇਰਾਦੇ ਕੀ ਹਨ, (ਜਿਵੇਂ ਅੰਗਰੇਜ ਅਧਿਕਾਰੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ) ਇਹ ਸਿਰਫ ਪੇਸ਼ਬੰਦੀ ਜਾਂ ਹਮਲੇ ਦੀ ਅਸਫਲਤਾ ਸਮੇਂ ਆਪਣੇ ਬਚਾਅ ਦੀ ਕਾਰਵਾਈ ਮਾਤਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਗੋਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਕੂਕਿਆਂ ਦੇ ਸੰਭਾਵਿਤ ਹਮਲੇ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਦੀ ਇਕ ਈਮਾਨਦਾਰ ਕੋਸ਼ਿਸ ਸੀ। ਉਹ (ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ) ਆਸ ਰੱਖਦੇ ਸਨ ਕਿ ਵੇਲੇ ਸਿਰ ਕੋਈ ਕਾਰਵਾਈ ਕਰਕੇ ਹਾਕਮ ਇਸ ਹਮਲੇ ਨੂੰ ਰੋਕ ਦੇਣਗੇ। ਪਰ ਜਿਹਾ ਕਿ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਵੇਖਾਂਗੇ, ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਲਕੁਲ ਉਲਟ ਕਾਰਵਾਈ ਕਰਦਿਆਂ, ਹਮਲੇ ਨੂੰ ਵਾਪਰਨ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂਕਿ ਇਸ ਨੂੰ ਇਕ ਬਹਾਨਾ ਬਣਾ ਕੇ ਉਹ ਕੂਕਾ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਨਸ਼ਟ ਕਰ ਸਕਣ।" [19]

12 ਜਨਵਰੀ 1872 ਈ. ਨੂੰ ਲੋਹੜੀ ਸੀ ਅਤੇ 13 ਜਨਵਰੀ ਨੂੰ ਮਾਘੀ। ਮਾਘੀ ਵਾਲੀ ਸਵੇਰ ਨੂੰ ਪਾਠਾਂ ਦੇ ਭੋਗ ਪੈ ਗਏ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਸੰਗਤ ਤਾਂ ਘਰੋ-ਘਰੀ ਮੁੜ ਗਈ। ਮਸਤਾਨਾ ਦਲ ਅਕਾਲ ਬੁੰਗੇ ਹੀ ਸਜਿਆ ਰਿਹਾ। ਹੁਣ ਜਦੋਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਪੜਾਅ ਦਾ ਇਸ਼ਾਰਾ ਰੱਬੋ ਕਰਨ ਦਾ ਹੋ ਗਿਆ ਤਾਂ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਤਲਵਾਰ ਨਾਲ ਲਕੀਰ ਖਿੱਚ ਕੇ ਢਾਈ ਕੁ ਸੋ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਇਕੱਠ ਨੂੰ ਹਦਾਇਤ ਕੀਤੀ ਗਰਜਵੀਂ ਆਵਾਜ ਵਿਚ ਕਿ ਜਿਸ ਨੇ ਸੀਸ ਦਾ ਠੀਕਰਾ ਜ਼ਾਲਮ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਸਿਰ ਭੰਨ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਬਾਟਾ ਛਕਣਾ ਹੈ ਉਹ ਲੀਕ ਟੱਪ ਕੇ ਇਕ ਪਾਸੇ ਬੈਠ ਜਾਏ। ਇਕ ਸੋ ਚਾਲੀ ਸਿੰਘ ਲੀਕ ਟੱਪ ਗਏ। ਮਾਈ ਇੰਦ ਕੌਰ ਹੰਡਿਆਏ ਵਾਲੀ ਅਤੇ ਖੇਮ ਕੌਰ ਦਿੱੜ੍ਹ ਪੁਰੇ ਵਾਲੀ ਵੀ ਇਸ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਲਈ ਸਵੇਰ ਤੋਂ ਹੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਵੰਗਾਰ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਕੁਝ ਸਿੰਘ ਕੋਠੇ ਤੇ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਹੋਕਾ ਦੇ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਧਰਮ-ਜਹਾਜ਼ ਤਿਆਰ ਹੈ। ਚੜ੍ਹਨ ਵਾਲੇ ਆ ਜਾਣ।

13 ਜਨਵਰੀ ਦੁਪਹਿਰ ਢਲਦਿਆਂ ਹੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਨੇ ਭੈਣੀ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਮਲੇਰਕੋਟਲਾ ਲਈ ਚਾਲੇ ਪਾ ਦਿੱਤੇ। ਸਾਹਨੇਵਾਲ ਦੇ ਥਾਣੇਦਾਰ ਦੇ ਕਹਿਣ ਤੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਦੋ ਲੰਬੜਦਾਰ ਸੁੱਖੂ, ਦੌਲਤ ਰਾਮ ਅਤੇ ਭਗਵਾਨ ਚੌਕੀਦਾਰ ਲਾਟੋ ਤੋਂ ਮੁੜ ਆਏ ਕਿਉਂ ਜੁ ਅੱਗੇ ਜਥਾ ਪਟਿਆਲਾ ਰਿਆਸਤ ਦੇ ਪਿੰਡ ਰਾਮਪੁਰ ਪੁੱਜ ਗਿਆ। ਉਪਰ ਸਾਹਨੇਵਾਲ ਦੇ ਥਾਣੇਦਾਰ ਨੇ ਲੁਧਿਆਣੇ ਵੱਡੇ ਅਫਸਰਾਂ ਨੂੰ ਰੀਪੋਰਟ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮਲੇਰਕੋਟਲਾ, ਨਾਭਾ, ਪਟਿਆਲਾ ਆਦਿ ਦੇ ਲੁਧਿਆਣੇ ਰਹਿੰਦੇ ਵਕੀਲਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਬਾਬਤ ਸੂਚਿਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥਾ ਲਾਟੋਂ, ਰਾਮਪੁਰ, ਪਾਇਲ ਦੇ ਰਸਤੇ ਪਿੰਡ ਰੱਬੋਂ ਥਾਣਾ ਡੇਹਲੋਂ (ਲੁਧਿਆਣਾ) ਪੁੱਜ ਗਿਆ ਅਤੇ ਇੱਥੇ ਨਾਮਧਾਰੀਆਂ ਦੇ ਖੂਹ ਤੇ ਉਤਾਰਾ ਕੀਤਾ। ਇੱਥੇ 14 ਜਨਵਰੀ ਸ਼ਾਮ ਤਕ ਜਥਾ ਰਿਹਾ। ਲੰਗਰ ਇਥੇ ਹੀ ਸਜਿਆ। ਬਾਬਾ ਪਹਾੜਾ ਸਿੰਘ ਸੂਬਾ ਅਤੇ ਲੱਖਾ ਸਿੰਘ ਸੂਬਾ ਮਲੌਦ ਦੇ ਜੰਮਪਲ ਸਨ। ਜਥੇ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ

ਦਿਆਲ ਗੜ੍ਹੀਏ ਸਿੰਘ, ਮਲੌਦ ਦੇ ਸਰਦਾਰ ਬਦਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਿੱਧੂ ਭਾਈਚਾਰੇ ਵਿਚੋਂ ਸਨ। ਸਰਦਾਰ ਇਕ ਦੋ ਵੇਰ ਭੈਣੀ ਸਾਹਿਬ ਵੀ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਨੂੰ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਜਥੇ ਨੇ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਹਥਿਆਰ ਅਤੇ ਘੋੜੇ ਉਸ ਤੋਂ ਮੰਗੇ ਜਾਣ। ਰੱਬੋਂ ਤੋਂ ਚੱਲ ਕੇ 14 ਜਨਵਰੀ ਸੂਰਜ ਛਿਪਣ ਬਾਅਦ ਜਥਾ ਮਲੌਦ ਵਾਲੇ ਸਰਦਾਰ ਦੇ ਕਿਲੇ ਵਿਚ ਪੁੱਜ ਗਿਆ। ਹਥਿਆਰਾਂ ਦੀ ਮੰਗ ਸੁਣ ਕੇ ਸਰਦਾਰ ਘਬਰਾ ਗਿਆ ਕਿ ਅੰਗਰੇਜ ਮੇਰੇ ਰੱਸੇ-ਪੈੜੇ ਵੀ ਵੱਡ ਦੇਣਗੇ। ਜਿਸ ਤੇ ਜਥੇ ਦੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਉਗਰ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰ ਲਿਆ। ਮਾਈ ਇੰਦ ਕੌਰ ਨੇ ਸਰਦਾਰ ਦੇ ਮੱਥੇ ਵਿਚ ਟਕੂਆ ਮਾਰਿਆ। ਲੜਾਈ ਛਿੜ ਪਈ। ਭਾਈ ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਹੰਡਿਆਏ ਵਾਲਾ ਅਤੇ ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਦੋ ਕੂਕੇ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ। ਦੋ ਬੰਦੇ ਸਰਦਾਰ ਦੇ ਮਰੇ ਤੇ ਕੁਝ ਦੋਹਾਂ ਪਾਸਿਆਂ ਫੱਟੜ ਤੋਂ ਹੋਏ। ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਕੁਝ ਤਲਵਾਰਾਂ, ਇਕ ਦੁਨਾਲੀ ਬੰਦੂਕ, ਇਕ ਘੋੜਾ ਅਤੇ ਦੋ ਘੋੜੀਆਂ ਲੱਗੀਆਂ। ਨਗਾਰਾ ਖੜਕਣ ਤੇ ਆਸੇ ਪਾਸੇ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਲੋਕ ਵੀ ਆ ਪਏ। ਜਥਾ ਇਥੋ ਚੱਲ ਕੇ ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਕੋਟਲੇ ਦੀ ਜੂਹ ਵਿਚ ਸ਼ਹਿਰੋਂ ਬਾਹਰ ਇਕ ਕੋਹ ਦੀ ਵਿੱਥ ਤੇ ਇਕ ਪੁਰਾਣੇ ਬਾਗ ਵਿਚ ਅੱਪੜ ਗਿਆ।

15 ਜਨਵਰੀ ਸਵੇਰੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥਾ ਕੋਟਲੇ ਪੁੱਜ ਗਿਆ। ਲੁਧਿਆਣੇ ਤੋਂ ਹੁਕਮ ਆਉਣ ਕਾਰਨ 14 ਜਨਵਰੀ ਦੀ ਸਾਰੀ ਰਾਤ ਕੋਟਲੇ ਦੀ ਫੌਜ ਪੁਲੀਸ ਆਦਿ ਨਿਗਰਾਨੀ ਕਰਦੀ ਰਹੀ ਸੀ। ਹੁਣ ਲੋਅ ਲੱਗਣ ਤੇ ਉਹ ਹਟ ਗਏ ਸਨ ਕਿ ਹੁਣ ਕਿਹਨੇ ਆਉਣਾ ਹੈ। ਇਕ ਟੁੱਟੀ ਫਸੀਲ ਤੋਂ ਅੰਦਰ ਦਾਖਲ ਹੋ ਕੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਵੱਡੇ ਫਾਟਕ ਖੋਹਲ ਦਿੱਤੇ। ਢਾਬੀ ਦਰਵਾਜੇ ਦੇ ਪਾਸ। ਜੱਥੇ ਨੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਚੋਰ ਮਾਰਾਂ ਦੇ ਮਹੱਲੇ ਤੇ ਹੱਲਾ ਬੋਲਿਆ ਜਿੱਥੇ ਬੁੱਚੜ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਕੋਤਵਾਲ ਤੋਂ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਹੋਏ ਧੱਕੇ ਦਾ ਬਦਲਾ ਲੈਣ ਲਈ ਜਥਾ ਕਿਲੇ ਦੇ ਚੌਕ ਵਿਚ ਕੋਤਵਾਲੀ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਜੈਕਾਰਾ ਗਜਾਉਂਦਾ ਪੁੱਜ ਗਿਆ। ਸਰਦਾਰ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ, ਲਹਿਣਾ ਸਿੰਘ ਘੋੜਿਆਂ ਤੇ ਸਵਾਰ ਸਭ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਤੇਗੇ ਲਹਰਾਉਂਦੇ ਜਥੇ ਨੂੰ ਵੈਰੀ ਦਲ ਵੱਲ ਸੇਧਿਤ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਕੋਤਵਾਲੀ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਚੌਕ ਵਿਚ ਡੱਟ ਕੇ ਲੜਾਈ ਹੋਈ। ਕੋਤਵਾਲ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਤੇ ਉਸਦੇ 7 ਸਿਪਾਹੀ ਮਾਰੇ ਗਏ। ਦੋ ਜਣੇ ਇਕ ਮੁਨਸ਼ੀ ਸਮੇਤ ਗੰਭੀਰ ਜਖਮੀ ਹੋ ਗਏ। ਹੋਰ ਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਅਤੇ ਅੱਠਾਂ ਨੂੰ ਥਰਵੀਆਂ ਸੱਟਾਂ ਲੱਗੀਆਂ। ਜਥੇ ਦੇ 7 ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਅਤੇ ਕੁਝ ਫੱਟੜ ਹੋਏ। ਇਕ ਫੱਟੜ ਨੂੰ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਨਾ ਲਿਜਾ ਸਕੇ, ਵਜ਼ੀਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ। ਉਹ ਕੋਟਲੇ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਕਾਬੂ ਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਨਵਾਬ ਦੇ ਮਹਿਲ ਵਿਚ ਹਥਿਆਰਾਂ ਲਈ ਜਾਂ ਧਨ ਲਈ ਇਕ ਅਲਮਾਰੀ ਤੋੜਨ ਤੇ ਕਾਫੀ ਸਮਾਂ ਨਸ਼ਟ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਤਾਂ ਉਸ ਵਿੱਚੋਂ ਮੁਕਦਮਿਆਂ ਦੀਆਂ ਮਿਸਲਾਂ ਅਤੇ ਕਾਗਜ਼-ਪੱਤਰ ਹੀ ਨਿਕਲੇ। ਦਿਨ ਚੜ੍ਹੇ, ਜਥੇ ਨੇ ਰੜ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਜਾ ਪੜਾਅ ਕੀਤਾ ਕਿਉਂ ਜੁ ਇਥੋ ਦੇ 4 ਕੂਕੇ ਸਿੰਘ ਗੁਰਦਿੱਤ ਸਿੰਘ, ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ, ਕਰਮ ਸਿੰਘ, ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ 2 ਭੁਜੰਗੀ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਕੁੱਲ 6 ਜਣੇ ਇਸ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਵਿਚ

ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ। ਕੋਟਲਾ ਦੇ ਸੈਨਿਕ ਅਧਿਕਾਰੀ ਰੜ ਤਕ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਪਿੱਛਾ ਕਰਦੇ ਗਏ। ਪਰ ਜਦੋਂ ਸਿੰਘ ਹੱਲਾ ਕਰਕੇ ਵਾਪਸ ਪੈਂਦੇ ਤਾਂ ਉਹ ਵੀ ਛਿਪਨ ਛੌਤ ਹੋ ਜਾਂਦੇ।

ਪਿੰਡ ਭੂਦਨ ਦੇ ਥੇਹ ਤੇ ਦਫੇਦਾਰ ਸਮੁੰਦ ਖਾਂ ਤੇ ਜਥੇਦਾਰ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਤਲਵਾਰ ਦੇ ਜੌਹਰ ਵਿਖਾਏ। ਕਿਉਂ ਜੁ ਕੋਟਲੇ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵੇਲੇ ਸਮੁੰਦ ਖਾਂ ਕਿਤੇ ਆਸੇ-ਪਾਸੇ ਗਿਆ ਸੀ। ਸਰਦਾਰ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਪਹਿਲਾ ਵਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਹਾ ਜੋ ਢਾਲ ਨਾ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਖੱਬੀ ਬਾਂਹ ਤੇ ਰੋਕਿਆ ਜੋ ਜ਼ਖਮੀ ਹੋ ਗਈ। ਫਿਰ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਇਕੋ ਵਾਰ ਨਾਲ ਸਮੁੰਦ ਖਾਨ ਦਾ ਸਿਰ ਵੇਲ ਤੋਂ ਕੱਦੂ ਜਿਉਂ ਟੁੱਟ ਗਿਆ। ਪਿਛੋਂ ਇਕ ਨਿਸ਼ਾਨਚੀ ਨੇ ਗੋਲੀ ਚਲਾ ਦਿੱਤੀ " ਗੋਲੀ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਲੱਗ ਕੇ ਘੋੜੇ ਵਿਚੀ ਨਿਕਲ ਗਈ। ਘੋੜਾ ਥਾਂ ਹੀ ਬੈਠ ਗਿਆ। ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਬਚ ਗਿਆ। ਅੱਗੇ ਥੇਹ ਸੀ, ਉਸ ਥੇਹ ਪਰ ਜਾਇ ਕੇ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬਰਛੀ ਗੱਡ ਕੇ ਬਚਨ ਕੀਤਾ "ਬਾਪੂ ਜੀ ਕਾ ਹੁਕਮ ਏਤਨਾ ਹੀ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਅਗੇ ਕੱਖ ਨਹੀਂ ਤੋੜਨਾ ਹੈ.. ਤੁਰੇ ਸਿੰਘ ਰੜ ਆਏ, ਤਲਵਾਰਾਂ ਕੀ ਛੋਰੀ ਲਗਾਇ ਦਿੱਤੀ। ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਕਹਿਆ, ਸਾਨੂੰ ਜਿਤਨਾ ਹੁਕਮ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦੁਰ ਜੀ ਕਾ ਸੀ, ਉਤਨਾ ਬਰਤਾਇ ਦੀਆ ਹੈ। ਹੁਣ ਚਲੇ ਜਾਉ ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਜਿਨ ਜਾਣਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਸੀਸ ਦੇਣਾ ਹੈ, ਸੋ ਰਹੋ। ਅਸਾਂ ਤਾਂ ਸੀਸ ਦੇਣਾ ਹੈ, ਸੋ ਦੇਵਾਂਗੇ। ਤੁਸੀਂ ਚਲੇ ਜਾਉ ਹੁਣ।" [20]

ਰੜ ਪਿੰਡ ਦੇ ਪਿਪਲ ਵਾਲੇ ਖੂਹ ਤੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਉਤਾਰਾ ਕੀਤਾ। ਤੇਲ ਦੀ ਕੜ੍ਹਾਈ ਚਾੜ੍ਹ ਕੇ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜ਼ਖਮੀ ਪੌਚਾ ਅਤੇ ਨਰਾਇਣ ਸਿੰਘ ਦਾ ਟੁੰਡ ਤਲਿਆ। ਸਰਦਾਰ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਪਿੰਡ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ। ਦੋ ਜ਼ਿੰਮੀਦਾਰ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਵੀ ਜਥੇ ਵਿਚ ਆ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਏ। ਉਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਤਾਂ ਧਮੋਟ ਪਿੰਡ ਦਾ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਸੀ। ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਰੋਕਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਉਹ ਜਥੇ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਰਹੇ ਅਤੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ। ਇੱਥੋ ਨੇੜੇ ਹੀ ਸ਼ੇਰਪੁਰ ਦਾ ਥਾਣਾ ਸੀ। ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥਾ ਹੁਣ ਆਪਣੇ ਆਪ ਹੀ ਥਾਣੇ ਦਾ ਰੁਖ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਕੁਝ ਮੁਖਬਰ ਨਾਮਧਾਰੀ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਵੇਸ਼ ਵਿਚ ਵੀ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਚੱਲ ਕੇ ਪਰਸ਼ਾਦ-ਪਾਣੀ ਛਕਣ ਲਈ ਕਹਿੰਦੇ ਰਹੇ। ਸਿੰਘ ਤਾਂ ਅੱਗੇ ਹੀ ਸੀਸ ਦੇਣ ਦੇ ਬਹਾਨੇ ਭਾਲਦੇ ਫਿਰਦੇ ਸਨ। ਗੱਲ ਕੀ, 15 ਜਨਵਰੀ ਦੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਇਹ ਸਾਰੇ ਸਿੰਘ ਸ਼ੇਰਪੁਰ ਦੇ ਥਾਣੇ ਵਿਖੇ ਪੁੱਜ ਗਏ ਅਤੇ ਲੁਧਿਆਣੇ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਪਟਿਆਲਾ ਦੇ ਵਕੀਲ ਨੇ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਫੋਰਸਾਇਥ ਨੂੰ ਇਹ ਖਬਰ ਭੇਜ ਦਿੱਤੀ ਕਿ "ਸੱਤਰ ਦੇ ਕਰੀਬ ਕੂਕਿਆਂ ਦਾ ਇਕ ਟੋਲਾ, ਜਿਹਨਾਂ ਚੋਂ ਕਈਆਂ ਪਾਸ ਬੰਦੂਕਾਂ ਸਨ, ਕਈਆਂ ਪਾਸ ਤਲਵਾਰਾਂ, ਬਾਕੀ ਦਿਆਂ ਪਾਸ ਗੰਡਾਸੇ ਅਤੇ ਡਾਂਗਾ, ਮਲੇਰਕੋਟਲੇ ਤੋਂ ਸ਼ੇਰਪੁਰ ਪਹੁੰਚਿਆ। ਸ਼ੇਰਪੁਰ ਮਲੇਰਕੋਟਲੇ ਤੋਂ 13 ਕੁ ਮੀਲ ਹੈ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ

ਆਪ ਨੂੰ ਅਮਰਗੜ੍ਹ ਦੇ ਨਾਜ਼ਮ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ 30 ਕੁ ਆਦਮੀ ਫੱਟੜ ਹਨ। ਇਹ ਸਾਰੇ ਆਪਣੀ ਜ਼ਬਾਨੀ ਇਹ ਗੱਲ ਕਹਿੰਦੇ ਅਤੇ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਕੋਟਲੇ ਦੇ ਹੱਲੇ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ। ਜਿਹੜੇ ਕੂਕੇ ਇਸ ਹੱਲੇ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ 125 ਤੋਂ ਵੱਧ ਨਹੀਂ ਸੀ।"[21]

ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੀ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਕੂਕਿਆਂ ਦੇ ਕਾਰਨਾਮਿਆਂ ਤੋਂ ਕਿਸ ਕਦਰ ਭੈ-ਭੀਤ ਸੀ, ਇਸਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਲਾਟ ਵੱਲੋਂ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਹਿੰਦ ਦੇ ਵਾਇਸਰਾਏ ਨੂੰ 16 ਜਨਵਰੀ ਨੂੰ 11 ਵੱਜ ਕੇ 25 ਮਿੰਟ ਸੁਬਹਾ ਦੇ ਕਲਕੱਤੇ ਭੇਜੀ ਤਾਰ ਵਿੱਚੋਂ ਮਿਲਦਾ ਹੈ-"ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਨੇ ਤਾਰ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ਕਿ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਕੂਕੇ ਮਲੇਰਕੋਟਲੇ ਘੇਰ ਲਏ ਗਏ ਹਨ ਅਤੇ ਨਾਭੇ ਤੋਂ ਰਸਾਲਾ ਭੀ ਉਸ ਪਾਸ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ ਹੈ, ਪਰ ਮੈਂ ਫਿਰ ਵੀ ਇਸ ਫੌਜ ਨੂੰ ਜਾਣੋ ਨਹੀਂ ਰੋਕਿਆ। ਪਹਿਲੀਆ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਲੱਗਦੇ ਹੀ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਉਪੱਦਰਵਾਂ ਦੇ ਹੋਵਣ ਤੋਂ ਇਹ ਜਾਹਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਫਿਰਕੇ ਦੇ ਆਗੂਆਂ ਨੇ ਇਕ ਖਤਰਨਾਕ ਅਤੇ ਨਾਂ ਠੀਕ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਸਾਜਿਸ਼ ਦੀ ਵਿਉਂਤ ਬਣਾਈ ਹੋਈ ਹੈ। ਜਦ ਤਕ ਇਹ ਆਗੂ ਖੁਲ੍ਹੇ ਫਿਰਦੇ ਹਨ, ਮੁਲਕ ਨੂੰ ਖਤਰਾ ਹੀ ਖਤਰਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਵੱਲੋਂ ਮਿ. ਫੋਰਸਾਇਥ ਨੂੰ (ਗੁਰੂ) ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਵੱਡੇ ਸੂਬਿਆਂ ਨੂੰ ਗਰਿਫਤਾਰ ਕਰਨ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਦੇ ਦਿੱਤੇ ਹਨ। ਰੀਪੋਰਟ ਡਾਕ ਰਾਹੀਂ।"[22]

ਮਲੇਰਕੋਟਲੇ ਪਹੁੰਚਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਡੀ.ਸੀ. ਕਾਵਨ ਨੇ 16 ਜਨਵਰੀ ਸ਼ਾਮ ਦੇ ਸਾਢੇ ਸੱਤ ਬਜੇ ਜਿਹੜੀ ਚਿੱਠੀ ਮਿ. ਫੋਰਸਾਇਥ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਨੂੰ ਜੋ ਲੁਧਿਆਣੇ ਪੁੱਜ ਚੁੱਕਾ ਸੀ, ਭੇਜੀ ਸੀ ਉਸ ਵਿਚ ਵੀ ਉਹ ਘਟਨਾ ਦਾ ਗੰਭੀਰਤਾ ਬਾਰੇ ਆਪਣੇ ਸੋਚੇ ਸਮਝੇ ਫਤਵੇ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਹੀ ਲਿਖ ਰਿਹਾ ਮਲੂਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ-"ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਜੁਰਮ ਕੋਈ ਸਧਾਰਨ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਸਿਰਫ ਕਤਲ ਜਾਂ ਡਾਕਾਜ਼ਨੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਉਹ ਖੁੱਲ੍ਹਮ-ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਬਾਗ਼ੀ ਹਨ, ਉਹ ਵੈਧਾਨਿਕ ਸੱਤਾ ਦਾ ਬਗਾਵਤੀ ਵਿਰੋਧ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਸ ਬੀਮਾਰੀ ਨੂੰ ਫੈਲਣ ਤੋਂ ਰੋਕਣ ਲਈ ਤੁਰਤ ਫੁਰਤ ਕਠੋਰ ਅਤੇ ਦਬਾਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਕਾਰਵਾਈਆਂ ਮੁਕੰਮਲ ਤੌਰ ਤੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹਨ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਜਿਹੜੀ ਵੱਡੀ ਜਿੰਮੇਵਾਰੀ ਮੇਰੇ ਸਿਰ ਹੈ ਮੈਨੂੰ ਉਸਦਾ ਆਭਾਸ ਹੈ, ਪਰ ਜੇ ਮੈਂ ਵਧੀਆ ਕਾਰਗੁਜਾਰੀ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਤਾ ਮੇਰੀ ਤਸੱਲੀ ਹੋਵੇਗੀ ਅਤੇ ਇਸ ਪੁੰਗਰਦੀ ਬਗਾਵਤ ਨੂੰ ਤੁਰੰਤ ਉਖਾੜ ਸੁੱਟਣਾ ਹੈ।"[23]

ਇਸ ਪੱਤਰ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਫੋਰਸਾਇਥ ਨੇ ਕਾਵਨ ਨੂੰ ਤੁਰੰਤ ਪੱਤਰ ਲਿਖਿਆ ਕਿ ਮੈਂ ਇਕ ਗਾਰਦ ਭੇਜ ਰਿਹਾ ਹਾਂ ਜਿਹੜੀ ਕੈਦੀਆਂ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਲੁਧਿਆਣੇ ਆ ਜਾਏਗੀ ਅਤੇ ਫਿਰ ਉਹਨਾਂ ਤੇ ਮੁਕੱਦਮਾ ਚਲਾ ਕੇ ਸਜ਼ਾਵਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾਣਗੀਆਂ। ਇਹ ਖਤ 17 ਜਨਵਰੀ ਨੂੰ ਦੁਪਹਿਰੇ ਜਿਹੇ ਕਾਵਨ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ ਸੀ ਜਦੋਂ ਹਾਲੇ ਕੈਦੀ ਕੋਟਲੇ ਨਹੀਂ ਪੁੱਜੇ ਸਨ ਪਰ ਕਾਵਨ ਦੇ ਸਿਰ ਤੇ ਤਾਂ ਭੂਤ

ਸੁਆਰ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹ ਕੂਕਿਆਂ ਦੇ ਖ਼ੂਨ ਵਿਚ ਹੱਥ ਰੰਗ ਕੇ ਹੀ ਬਦਲੇ ਦੀ ਅੱਗ ਵਿਚ ਭੜਕ ਰਿਹਾ ਆਪਣਾ ਸੀਨਾ ਸ਼ਾਂਤ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਖ਼ਤ ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਜੇਬ ਵਿਚ ਪਾ ਲਿਆ ਅਤੇ ਇਸ ਬਾਰੇ ਬੇਫਿਕਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਫੋਰਸਾਇਥ ਨੇ ਕਾਵਨ ਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਲਿਖਿਆ ਸੀ ਕਿ ਰਿਆਸਤ ਵਿਚ ਘਟਿਤ ਅਪਰਾਧਾਂ ਲਈ ਜੇ ਮੌਤ ਦੰਡ ਦੇਣਾ ਬਣਦਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਇਸਦੀ ਮਨਜ਼ੂਰੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਤੋਂ ਲੈਣੀ ਬਣਦੀ ਹੈ। ਜੋ ਵੀ ਕਾਰਵਾਈ ਇਸ ਸਬੰਧ ਵਿਚ ਕਾਵਨ ਕਰੇਗਾ ਉਹ ਤੁਰਤ-ਫੁਰਤ ਉਸ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਸਤਾਵਿਤ ਸਜ਼ਾ ਤੇ ਮੋਹਰ ਲਾ ਦੇਵੇਗਾ। ਪਰ ਉਹ ਵਿਧੀ-ਵਿਧਾਨ ਤੋਂ ਪਾਸੇ ਨਾ ਜਾਵੇ। ਪਰੰਤੂ ਕੂਕਿਆਂ ਦੀਆਂ ਵਹਿਸ਼ੀਆਨਾ ਢੰਗ ਨਾਲ ਜਾਨਾਂ ਲੈਣ ਦੀ ਕਾਰਵਾਈ ਨੂੰ ਉਹ ਆਪਣੀ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਬਿਹਤਰ ਹਿਤਾਂ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਦਸ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਇਕ ਉਭਰਦੀ ਬਗਾਵਤ ਦਾ ਸਿਰ ਕੁਚਲ ਕੇ, ਮੁੜ ਅਜੇਹੀ ਘਟਨਾ ਨਾ ਦੁਹਰਾਏ ਜਾਣ ਦਾ ਬਾਹਨਣੂ ਬੰਨ੍ਹ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।

ਕੂਕਾ ਕੈਦੀਆਂ ਨੂੰ ਸ਼ੇਰਪੁਰ ਦੇ ਕਿਲੇ ਤੋਂ ਮਲੇਰਕੋਟਲੇ ਦੇ ਰੱਕੜ ਵਿਚ ਲਿਆਉਣ ਸਮੇਂ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਸਿੱਖ-ਇਤਿਹਾਸ ਹਵਾਲਿਆਂ ਨਾਲ ਭਾਈ ਨਾਹਰ ਸਿੰਘ ਇਉਂ ਦਿੰਦੇ ਹਨ :-

"ਸਾਰੇ ਇੰਤਜ਼ਾਮ ਮੁਕੰਮਲ ਕਰ ਕੇ ਅਤੇ ਹੁਕਮ ਆਵਣ ਤੇ 17 ਤਾਰੀਖ ਨੂੰ ਦਿਨ ਚੜ੍ਹੇ, ਸੱਯਦ ਨਿਆਜ ਅਲੀ ਨੇ ਨਾਮਧਾਰੀ ਕੈਦੀਆਂ ਨੂੰ ਗੱਡਿਆਂ ਤੇ ਬਿਠਾਇਆ। ਜਿਹੜੇ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਫੱਟੜ ਸਨ, ਉਹ ਬਗਾਰੀਆਂ ਨੇ ਮੰਜਿਆਂ ਤੇ ਪਾ ਕੇ ਚੁੱਕ ਲਏ। ਜਿਹੜੇ ਪੈਰੀ ਤੁਰ ਸਕਦੇ ਸਨ, ਉਹ ਪੈਦਲ ਤੁਰ ਪਏ। ਪਟਿਆਲੇ ਦੀ ਫੌਜ ਦੀਆਂ ਪੈਦਲ ਅਤੇ ਰਸਾਲੇ ਦੀਆਂ ਗਾਰਦਾਂ ਦੇ ਪਹਿਰੇ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥੇ ਨੂੰ ਸ਼ੇਰਪੁਰ ਤੋਂ ਕੋਟਲੇ ਵੱਲ ਤੋਰਿਆ ਗਿਆ। ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਦੋਹਰਾਇਆ। 156 ਸਾਲ ਪਹਿਲਾ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਸਾਥੀ ਭੀ ਮੁਗਲ ਸਾਮਰਾਜ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਬਗਾਵਤ ਦੇ ਇਲਜ਼ਾਮ ਵਿਚ ਫੜੇ ਹੋਏ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਤਲ ਕਰਨ ਲਈ ਗੁਰਦਾਸ ਨੰਗਲ ਦੀ ਗੜ੍ਹੀ ਤੋਂ ਦਿੱਲੀ ਲਿਆਂਦੇ ਗਏ ਸਨ। ਸੰਨ 1716 ਤੋਂ 1747 ਈ. ਤਕ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਜੱਥਿਆਂ ਦੇ ਜਥੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚੋਂ.. ਰਾਜ ਦੇ ਵੈਰੀ ਹੋਣ ਦੇ ਜੁਰਮ ਵਿਚ, ਬਾਹਰ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚੋਂ ਫੜ ਕੇ ਲਾਹੌਰ ਨਖਾਸ ਵਿਚ ਲਿਆਂਦੇ ਜਾਂਦੇ.. ਤੇ ਕਤਲ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ। ਸੰਨ 1849-50 ਵਿਚ ਭੀ ਲਾਹੌਰ ਦੀ ਸਿੱਖ ਬਾਦਸ਼ਾਹਤ ਖ਼ਤਮ ਹੋਣ ਪਿਛੋਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਹਕੂਮਤ ਦੇ ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਨੂੰ ਫੜ ਕੇ ਸਜ਼ਾਵਾਂ ਦੇਵਣ ਲਈ ਲਿਆਂਦਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।

.. .."ਗਦਰ ਤੋਂ 15 ਸਾਲ ਪਿਛੋਂ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਨਾਮਧਾਰੀ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜੱਥਾ ਮੁਲਕ ਦੀ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਜੰਗ ਕਰਨ ਦੇ ਜੁਰਮ ਵਿਚ ਮੌਤ-ਘਾਟ ਵੱਲ ਨੂੰ ਲਿਜਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਪਰ ਇਸ ਜਥੇ ਦੀ ਵਿਲੱਖਣਤਾ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਜੱਥੇ ਦੇ ਸਾਰੇ ਬੰਦੇ

ਸਰਦਾਰ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਟਾਰੀ ਵਾਲੇ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਘਰੋਂ ਹੀ ਸਿਰਾਂ ਤੇ ਖੱਫਣ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਅਤੇ ਮੌਤ ਕਬੂਲ ਕੇ ਤੁਰੇ ਸਨ। ਗਿਰਫਤਾਰ ਹੋਣ ਪਿੱਛੋਂ ਨਾਮਧਾਰੀ ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਨਿਸ਼ਾਨੇ ਜਾਂ ਮਰਨ ਲਈ ਬਹੁਤ ਕਾਹਲੇ ਪਏ ਸਨ। ਮਿਸਟਰ ਕਾਵਨ ਭੀ, ਸਰਕਾਰੀ ਕਾਨੂੰਨ, ਉਪਰਲੇ ਅਫਸਰਾਂ ਦੇ ਹੁਕਮ, ਮੁਕਦਮਿਆਂ ਸਬੰਧੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਕਾਰਵਾਈਆਂ, ਮਿਸਲਾਂ ਦੇ ਪੇਟ ਭਰਨ ਆਦਿ ਨੂੰ ਪਰ੍ਹੇ ਸੁੱਟ ਕੇ, ਨਾਮਧਾਰੀਆਂ ਲਈ ਪੂਰਾ ਯਮਦੂਤ ਬਣਿਆ ਖੜ੍ਹਾ ਸੀ।" [24]

ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਦਿਨ ਕਿਣ ਮਿਣ ਹੁੰਦੀ ਰਹੀ ਸੀ ਪਹਿਲੇ ਇਕ ਦੋ ਦਿਨਾਂ ਤੋ ਰਸਤੇ ਖਰਾਬ ਸਨ ਤੇ ਗੱਡੇ ਹੌਲੇ ਹੌਲੇ ਚੱਲ ਰਹੇ ਸਨ। ਮਿ. ਪਰਕਿਨਜ਼ ਪੁਲੀਸ ਕਪਤਾਨ ਨੇ ਹੋਰ ਬੈਲ ਇਕੱਠੇ ਕਰਕੇ ਵੀ ਭੇਜ ਦਿੱਤੇ ਸਨ। ਕਾਵਨ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਬੂਟਾਂ ਦੇ ਠੁੱਡੇ ਮਾਰ ਮਾਰ ਧਰਤੀ ਪੁੱਟ ਰਿਹਾ ਅਤੇ ਦੰਦ ਪੀਹ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਕਦੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਫੜੀ ਸੋਟੀ ਕਦੀ ਖੱਬੀ ਤਲੀ ਤੇ ਮਾਰੇ ਕਦੀ ਸੱਜੀ ਤੇ। ਵਾਰ ਵਾਰ ਰਾਹ ਤੇ ਟਿਕ ਟਿਕੀ ਲਾਈ ਵੇਖੀ ਜਾਵੇ। ਚਾਰ ਅਤੇ ਪੰਜ ਬਜੇ ਦੇ ਦਰਮਿਆਨ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਥਾ ਮਲੇਰਕੋਟਲੇ ਦੇ ਜਮਾਲਪੁਰ ਦੇ ਲਾਗੇ ਪਰੇਡ ਗਰਾਊਂਡ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ ਜਿੱਥੇ ਪਟਿਆਲਾ, ਨਾਭਾ, ਜੀਂਦ ਸਿੱਖ ਰਿਆਸਤਾਂ ਦੇ 750 ਸੈਨਿਕ ਅਤੇ ਅਫਸਰ, 9 ਤੋਪਾਂ ਸਮੇਤ ਪੁੱਜੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਆਪਣੇ ਕਾਤਲ ਨੂੰ ਵੇਖਦਿਆਂ ਸਾਰ ਨਾਮਧਾਰੀ ਸੰਤ ਖਾਲਸਾ ਵੀ ਸੂਫੀ ਫਕੀਰ ਸਰਮੱਧ ਜਿਉਂ ਔਰੰਗਜੇਬੀ ਕਾਤਿਲ ਦੀ ਤਲਵਾਰ ਵੇਖ ਕੇ, ਨੱਚਣ ਕੁੱਦਣ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਕਵੀ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਬਗੁਲੀ ਵਾਲੇ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ-

"ਹਾਥੀ ਮਸਤ ਜਿਉਂ ਮਸਤ ਮਸਤਾਨੜੇ ਥੇ, ਬਹੁਤ ਖੂਬਸੂਰਤ ਉਚੇ ਜੁਆਨ ਸੋਹਣੇ।
ਸਾਹਬ ਦੇਖਦੇ ਸਾਰ ਪੈ ਗਿਆ ਰੌਲਾ, ਬੋਹੜਾਂ ਮਾਰਦੇ ਸਿੰਘ ਬਲਵਾਨ ਸੋਹਣੇ।
ਭਾਰੇ ਬਹੁਤ ਨਾਰ੍ਹੇ ਮਾਰੇ ਖਾਲਸੇ ਨੇ, ਉਠੇ ਗੂੰਜ ਥੇ ਜ਼ਿਮੀ ਅਸਮਾਨ ਸੋਹਣੇ।
ਕੰਨ ਪਾਈ ਨਾ ਸੁਣੇ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘਾ, ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਮੌਤ ਦੀਆਂ ਸਿੰਘ ਮਨਾਨ ਸੋਹਣੇ। [25]

ਕਾਵਨ, ਫੋਰਸਾਇਥ ਦੇ ਨਾਂ 17 ਜਨਵਰੀ ਖ਼ਤ ਵਿਚ ਵੀ ਲਿਖਦਾ ਹੈ, "ਇਹਨਾਂ ਸਾਰੇ (ਕੂਕੇ) ਕੈਦੀਆਂ ਦਾ ਚਲਨ ਨਾਬਰੀ ਵਾਲਾ ਅਤੇ ਅਸਭਿਅਕ ਹੈ, ਉਹ ਸਰਕਾਰ ਅਤੇ ਦੇਸੀ ਰਿਆਸਤਾਂ ਦੇ ਰਾਜਿਆਂ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਗੰਦੀਆਂ ਗਾਹਲਾਂ ਕੱਢ ਰਹੇ ਸਨ। ਸਾਰੇ ਮੰਨਦੇ ਸਨ ਕਿ ਉਹ ਮਲੌਦ ਅਤੇ ਕੋਟਲੇ ਦੇ ਹਮਲਿਆਂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਕਾਰਵਾਈ ਨੂੰ ਮਹਿਮਾ ਮੰਡਿਤ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਹ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਮਲੌਦ ਤੇ ਹਮਲਾ ਹਥਿਆਰਾਂ ਲਈ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਕੋਟਲੇ ਤੇ ਇਸ ਲਈ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਧਰਮ ਗਊ ਘਾਤੀਆਂ ਨੂੰ ਸੋਧਣ ਲਈ ਕਹਿੰਦਾ ਸੀ।" [26]

ਮਲੇਰਕੋਟਲੇ ਜਿਹੜੇ ਸੱਤ ਸਿੰਘ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਜੂਝ ਗਏ ਸਨ, ਸਿਵਲ ਸਰਜਨ

ਲੁਧਿਆਣਾ, ਜੇ. ਇੰਨਜ਼ ਨੇ 18 ਜਨਵਰੀ ਨੂੰ ਡੀ.ਸੀ. ਲੁਧਿਆਣਾ ਦੇ ਨਾਮ ਪੱਤਰ ਵਿਚ ਨੋਟ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸੱਤੇ ਲਾਸ਼ਾਂ ਤਲਵਾਰਾਂ ਨਾਲ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੱਟੀਆਂ ਵੱਢੀਆਂ ਸਨ, ਪਰ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਜਖਮ ਜ਼ਿਆਦਾ ਤਰ ਜਾਂ ਸਿਰ ਤੇ ਮਿਲਦੇ ਹਨ ਜਾਂ ਛਾਤੀ ਤੇ।" [27] ਸਨਮੁੱਖ ਹੋ ਕੇ ਮੌਤ ਵਰਨ ਵਾਲੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਰੀਤੀ ਤੇ ਖਰੇ ਉਤਰੇ।

ਲੁਧਿਆਣੇ ਦਾ ਪੁਲਿਸ ਕਪਤਾਨ ਮਿ. ਪਰਕਿਨਜ਼ ਵੀ ਜਥੇ ਦੇ ਆਗੂਆਂ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਲਹਿਣਾ ਸਿੰਘ ਹੁਰਾਂ ਨਾਲ ਗੱਲਾਂ-ਬਾਤਾਂ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ। ਉਹ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ "ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਲਹਿਣਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ ਪੁਸ਼ਾਕਾਂ ਪਾਈਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ, ਅਤੇ ਉਹ ਅਮੀਰ ਆਦਮੀ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਮੋਹਰਿਆਂ ਤੋਂ ਮਲੂਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਦਲੇਰ ਅਤੇ ਦ੍ਰਿੜ ਵਿਸ਼ਵਾਸ਼ ਵਾਲੇ ਬੰਦੇ ਹਨ..। ਕੈਦੀ ਖੁੱਲ੍ਹਮ ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਅਸੀਂ ਇਹ ਸਰਕਾਰ ਨਹੀਂ ਰੱਖਣੀ, ਅਸੀਂ ਆਪਣੀ ਸਰਕਾਰ ਬਣਾਵਾਂਗੇ।" [28]

ਨਾਮਧਾਰੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਬੁੱਚੜਖਾਨਿਆਂ ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਕੇ ਆਮ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਹਮਲਾ ਸੇਧਿਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਸਗੋਂ ਬਰਤਾਨਵੀ ਸਰਕਾਰ ਦੀ "ਪਾੜੋ ਤੇ ਰਾਜ ਕਰੋ" ਦੀ ਨੀਤੀ ਨੂੰ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਬਣਾਇਆ। ਇਸੇ ਲਈ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਵੀ, ਸਮੇਤ ਰਾਇਕੋਟ ਵਾਲੇ ਰਾਇ ਕੱਲੇ ਦੇ ਵੰਸਜ, ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਸਨ। ਸ੍ਰ. ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਭੀ ਆਪਣੇ ਹੱਥੋਂ ਮਾਰੇ ਗਏ ਪਠਾਣ ਸਮੁੰਦ ਖਾਂ ਦੀ ਤਾਰੀਫ ਕਰਦਿਆਂ ਉਸਦੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਦੇ ਗੁਜ਼ਾਰੇ ਦੀ ਵੀ ਹਾਜ਼ਰ ਲੋਕਾਂ ਅਤੇ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਸਿਫਾਰਸ਼ ਕੀਤੀ। ਭਾਈ ਬਾਹੋਵਾਲ, ਡੀ.ਸੀ. ਕਾਵਨ ਤੇ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਅਤੇ ਉਪਰੋਕਤ ਘਟਨਾ ਨੂੰ ਇਉਂ ਕਾਨੀਬੰਦ ਕਰਦੇ ਹਨ-

"ਬਿੱਲੇ ਨੇ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਸੇ ਪੁੱਛਿਆ ਉਸਨੇ ਕਿਉਂ ਗਦਰ ਮਚਾਇਆ ਹੈ ? ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਹਿਆ, "ਤੁਸੀਂ ਗਊ-ਬੱਧ ਕਰਦੇ ਹੋ, ਅਸੀਂ ਗਊ-ਬੱਧ ਨਹੀਂ ਸਹਾਰ ਸਕਦੇ ਹੈਂ। ਗਊਆਂ ਦੀ ਰੱਛਿਆ ਵਾਸਤੇ ਗਦਰ ਮਚਾਇਆ ਹੈ। ਬਿੱਲਾ ਬੋਲਿਆ ਕਿ ਹਮ ਜਾਨਤੇ ਹੈਂ ਕਿ ਤੁਮਨੇ ਰਾਜ ਕੇ ਲੀਏ ਗਦਰ ਮਚਾਇਆ ਹੈ, ਪਰ ਰਾਜ ਸਾਨੂੰ ਖੁਦਾ ਕਾ ਦੀਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਸਾਥੋਂ ਐਵੇਂ ਨਹੀਂ ਖੋਹਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ।.. ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਹਿਆ ਸਮੁੰਦ ਖਾਂ ਪਠਾਣ ਕਾ ਕੋਈ ਲੜਕਾ ਹੈ ? ਮੰਗਵਾਵੋ। ਦੋ ਲੜਕੇ ਥੇ, ਆਏ। ਦੋਨੋਂ ਕੇ ਸਿਰ ਪਰ ਹੱਥ ਧਰਕੇ ਬਚਨ ਕੀਤਾ ਸਮੁੰਦ ਖਾਈ ਪਠਾਣ ਥਾ..ਏਨ੍ਹਾਂ ਕਾ ਈ ਸੇਰ ਆਟਾ ਕਰੋ ਜਿਨ ਕਰਨਾ ਹੈ, ਪਠਾਨ ਕੇ ਪੂਤ ਹੈਂ।" [29]

ਅੰਗਰੇਜ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਦੇ ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਤੇ ਮੱਖੀ ਤੇ ਮੱਖੀ ਮਾਰਦਿਆਂ ਕਈ ਲੇਖਕ ਕੂਕਿਆਂ ਨੂੰ ਤੋਪਾਂ ਨਾਲ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਉਡਾਉਣ ਦੀ ਗੱਲ ਲਿਖ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਸਾਡੇ ਪਾਸ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ

ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਗਵਾਹੀ ਮੌਜੂਦ ਹੈ। ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਰਚਨਾ "ਪੰਥ ਪਰਕਾਸ਼" ਵਿਚ ਸੂਰਬੀਰ ਬੰਦਾ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਸਾਥੀ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰਦਿਆਂ ਕਵੀ ਜੀ ਭਾਵ-ਵਿਭੋਰ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਹਾਲ ਤਾਂ ਅਸਾਂ ਗਰੰਥਾ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਿਆ ਹੈ। ਪਰ ਸੁਣੋ ਜੋ ਅਸੀ ਆਪਣੇ ਨੇਤਰਾਂ ਨਾਲ ਸਾਖਸ਼ਾਤ ਵੇਖਿਆ ਹੈ-

"ਹਮ ਨਿਜ ਨੈਨਨ ਜੋ ਪਿਖਿਓ ਅਬੁ ਸਾਚੁ ਸੁਨਾਹਿ।
ਚੌਪਈ॥ ਉਨ ਹਿਤ ਹੁਕਮ ਅੰਗੇਰਜੀ ਆਯੋ। ਇਨ ਕੋ ਤੋਪਨ ਸੰਗ ਉਡਾਯੋ।
ਜਬ ਇਹ ਹੁਕਮ ਉਨੈ ਸੁਨ ਪਾਯੋ। ਖੁਸ਼ੀ ਭਏ ਅਤਿ ਹੀਯ ਹੁਲਸਾਯੋ।
ਮੁਖ ਪਰ ਲਾਲੀ ਚੜ੍ਹੀ ਬਧੇਰੇ। ਗਾਵਤ ਗੁਰੂ ਕੇ ਸ਼ਬਦ ਉਚੇਰੇ।
ਦੀਵੇ ਪਰ ਜਯੋ ਆਇ ਪਤੰਗੇ। ਤਯੋ ਤੋਪਨ ਦਿਸ ਜਾਇ ਨਿਸੰਗੇ।
ਉਡੇ ਖੁਸ਼ੀ ਹ੍ਵੈ ਹ੍ਵੈ ਕਰ ਸਾਰੇ। ਜਰਾ ਨਾ ਕੀਨੇ ਪਰਾਨ ਪਿਆਰੇ।
ਇਹ ਹਮਨੇ ਖੁਦ ਨੈਨ ਨਿਹਾਰੇ।"

-"ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼"-ਪੰਨਾ 513

ਸਾਕਾ ਮਲੇਰਕੋਟਲਾ ਦੇ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਚਸ਼ਮਦੀਦ ਗਵਾਹ ਵੀ, ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਨੱਸ ਨੱਸ ਕੇ ਤੋਪਾਂ ਅੱਗੇ ਪਹੁੰਚਣ ਦਾ ਜਿਕਰ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਮਾਈ ਇੰਦ ਕੌਰ ਅਤੇ ਖੇਮ ਕੌਰ ਇਸ ਸਾਕੇ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕਾਫੀ ਸਮਾਂ ਜੀਵਿਤ ਰਹੇ। ਭਾਈ ਕਾਲ੍ਹਾ ਸਿੰਘ ਨੰਗਲ (ਲੁਧਿਆਣਾ) ਵਾਲੇ ਨਾਮਧਾਰੀ ਕਵੀ ਨੂੰ ਮਾਈ ਇੰਦ ਕੌਰ ਨੇ ਜੋ ਹੰਡਿਆਏ ਵਾਲੇ ਸ਼ਹੀਦ ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਦੀ ਧਰਮਪਤਨੀ ਸੀ ਸਾਰਾ ਸ਼ਹੀਦੀ ਸਾਕਾ ਸੁਣਾਇਆ ਜੋ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਅੱਗੇ "ਪੰਥ ਪਰਕਾਸ਼-ਸਿਘਾਂ ਨਾਮਧਾਰੀਆਂ ਦਾ" ਵਿਚ ਕਾਨੀਬੰਦ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਇਸ ਵਿਚ ਵੀ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਆਪ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰ ਕੇ ਤੋਪਾਂ ਅੱਗੇ ਜਾ ਕੇ ਖੜੇ ਹੋਣ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਹੈ। 17 ਜਨਵਰੀ ਨੂੰ 49 ਸਿੰਘ ਤੋਪਾਂ ਨਾਲ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਸ਼ਹੀਦ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਜਥੇਦਾਰ ਤਕਰੀਬਨ ਇਸੇ ਦਿਨ ਫਤੇਹ ਬੁਲਾ ਗਏ ਸਨ। ਭਾਈ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਰੜ ਪਿੰਡ ਦਾ 12 ਸਾਲਾ ਭੁਜੰਗੀ ਸੀ। ਉਸਦੀ ਵਾਰੀ ਆਈ ਤਾਂ ਕਾਵਨ ਦੀ ਮੇਮ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਮਾਫੀ ਮੰਗ ਕੇ ਜਾਨ ਬਚਾਉਣ ਦਾ ਸੁਝਾਅ ਦਿੱਤਾ। ਕਾਵਨ ਨੇ ਵੀ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਜੇ ਆਖ ਦੇਵੇ ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਦਾ ਸਿੱਖ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਜਾਏਗਾ। ਬਾਲਕ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੈਂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਕੰਨ ਵਿੱਚ ਦੱਸਾਂਗਾ, ਜਦੋਂ ਉਸ ਕੰਨ ਨੇੜੇ ਕੀਤਾ ਬਾਲਕ ਦੇ ਮੂੰਹ ਦੇ, ਉਹ ਕਾਵਨ ਦੀ ਦਾਹੜੀ ਨੂੰ ਚੰਬੜ ਗਿਆ। ਕਈ ਅੰਗਰੇਜ ਦਾਹੜੀਆਂ ਰੱਖ ਲੈਂਦੇ ਸਨ। ਰਿਆਸਤ ਨਾਭਾ ਦੇ ਸਿਪਾਹੀ ਹੀਰਾ ਨੰਦ ਨੇ ਤਲਵਾਰ ਨਾਲ ਬਾਲਕ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਅਗਲੇ ਦਿਨ 18 ਜਨਵਰੀ ਨੂੰ ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ ਮਰਾਜ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦਾ ਰੌਚਿਕ ਪਰਸੰਗ ਗਠਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਮਹਾਰਾਜਾ ਪਟਿਆਲਾ ਦੇ

ਵਡੇਰਿਆਂ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿਚੋਂ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਸਿਫਾਰਸ਼ ਆ ਗਈ। ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਕਿ ਇਸ ਦਾ ਕੱਦ ਮਧਰਾ ਹੈ, ਤੋਪ ਦੇ ਮੇਚ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ, ਛੱਡ ਦਿਉ। ਪਰੰਤੂ ਉਹ ਸਿੰਘ ਵਾਹਣ ਦੀਆਂ ਢੀਮਾਂ ਲਿਆ ਕੇ ਉਪਰ ਖੜ੍ਹਾ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਕਹਿੰਦਾ ਹੁਣ ਤਾਂ ਕੱਦ ਪੂਰਾ ਹੈ। ਗੋਲਾ ਮਾਰੋ। ਮੇਰਾ ਸਾਥ ਨਿੱਖੜਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨਰ-ਸੰਘਾਰ ਨੂੰ ਵੇਖਣ ਵਾਲੇ ਇਕ ਯੋਰਪੀਨ ਬਾਰੇ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ, "ਯੋਰਪ ਨੂੰ ਇਕ ਈਸਾ ਤੇ ਨਾਜ਼ ਹੈ। ਮੈਂ ਅੱਜ ਅਨੇਕਾਂ ਈਸਾ ਸੂਲੀ ਚੜ੍ਹਦੇ ਵੇਖੇ ਹਨ।" ਸਾਕਾ ਮਲੇਰਕੋਟਲਾ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਹੈਰਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਪਰਸੰਗ ਵਾਪਰੇ ਹਨ ਪਰ ਸਥਾਨਾਭਾਵ ਕਾਰਨ ਗੱਲ ਅੱਗੇ ਤੋਰਨੀ ਪੈ ਰਹੀ ਹੈ। 18 ਫਰਵਰੀ ਨੂੰ 16 ਸਿੰਘ ਜਿਹੜੇ ਤੋਪਾਂ ਨਾਲ ਉਡਾਏ ਗਏ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਸਰਕਾਰੀ ਰੀਕਾਰਡ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹਨ। ਸ਼ਹੀਦ ਸਿੰਘ ਦੋਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਦੇ 66 ਹਨ ਜਿਹਨਾਂ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿੱਚ, ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਨਾਲ, ਮਲੇਰਕੋਟਲੇ ਵਿਚ 66 ਮੋਰੀਆਂ ਵਾਲਾ ਖੰਡਾ ਅਤੇ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਸ਼ਹੀਦੀ ਸਮਾਰਕ ਉਸਰ ਚੁੱਕਾ ਹੈ। ਸਾਡਾ ਕੌਮੀ ਸ਼ਹੀਦ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਮਹਾਂਰਥੀ, ਦਿੱਲੀ, ਦੇ ਫਰਵਰੀ ਮਾਰਚ 1928 ਦੇ ਅੰਕ ਵਿਚ ਕੂਕਿਆਂ ਬਾਰੇ ਆਪਣੇ ਲੇਖ ਵਿਚ ਮਲੇਰਕੋਟਲੇ ਦੇ ਨਾਮਧਾਰੀ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਰਧਾ ਸੁਮਨ ਭੇਂਟ ਕਰਦਿਆਂ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭਾਵੇਂ ਆਪਣੇ ਮਿਸ਼ਨ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਤੁਰੰਤ ਸਫਲਤਾ ਨਹੀਂ ਮਿਲੀ ਪਰ ਉਹ ਸਾਡੇ ਕੌਮੀ ਸ਼ਹੀਦ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਨਾ ਸਾਡਾ ਫਰਜ ਹੈ। ਅੱਠ ਮਲੇਰਕੋਟਲੇ, 2 ਮਲੌਦ ਜੰਗ ਵਿਚ ਜੂਝ ਗਏ। 4 ਸਿੰਘ ਮਲੌਦ ਵਾਲੇ ਫੱਟੜ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਫੋਰਸਾਇਥ ਨੇ ਕਾਲੇ ਪਾਣੀ ਭੇਜ ਦਿੱਤੇ ਸਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਗਿਣਤੀ 80 ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੀ ਬਣਦੀ ਹੈ।

ਪੁਲਿਸ ਕਪਤਾਨ ਮੇਜਰ ਪਰਕਿਨਜ ਦਾ ਇਹ ਕਥਨ ਕਿ ਕੂਕੇ ਕੂਹਣੀਆਂ ਤੱਕ ਡੂੰਘੇ ਖ਼ੂਨ ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਸਨ, ਇਸ ਸਾਕੇ ਦੀ ਵੀਭਤਸਾ ਨੂੰ ਪਰਗਟਾਉਣ ਲਈ ਕਾਫੀ ਹੈ, ਜੋ ਉਸਨੇ ਆਪ ਵੀ 17 ਜਨਵਰੀ 1872 ਦੀ ਰੀਪੋਰਟ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਸੀ। ਸਾਕਾ ਮਲਰੇਕੋਟਲਾ ਨੂੰ ਨਾ ਸਿਰਫ ਪੰਜਾਬ ਦੇ, ਸਗੋਂ ਭਾਰਤੀ ਸੁਤੰਤਰਤਾ-ਸੰਗਰਾਮ ਦੀ ਇਕ ਵਿਲੱਖਣ ਘਟਨਾ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਯਾਦ ਕੀਤਾ ਜਾਏਗਾ। ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਬਰਤਾਨਵੀ ਪਾਰਲੀਮੈਂਟ ਵਿਚ ਰੌਲਾ ਪੈਣ ਤੇ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਅਖਬਾਰਾਂ ਵਿਚ ਜਿੰਨੇ ਕੁ ਛਪਦੇ ਸਨ, ਕਰੜੀ ਆਲੋਚਨਾ ਹੋਣ ਕਾਰਨ, ਕਾਵਨ ਨੂੰ ਨੌਕਰੀ ਤੋਂ ਬਰਤਰਫ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਫੋਰਸਿੱਥ ਨੂੰ ਅਵਧ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ ਜਿੱਥੇ ਉਸ ਤੋਂ ਨਿਆਇਕ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਖੋਹ ਲਈਆਂ ਗਈਆ। ਪਟਿਆਲਾ ਦੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਅਫਸਰਾਂ ਨੂੰ ਸਜਾਵਾਂ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ ਦਾ ਬੁਰਾ ਮਨਾਇਆ। ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਫੈਸਲੇ ਤੇ ਪੁਨਰਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ।

ਮਲੌਦ ਤੇ ਨਾਮਧਾਰੀ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਹਮਲੇ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਡੀ.ਸੀ. ਲੁਧਿਆਣਾ ਨੇ 16 ਜਨਵਰੀ

ਨੂੰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਮਲੌਦ ਬੁਲਾ ਭੇਜਿਆ। ਆਪ ਇਸ ਦਿਨ ਪੰਜ ਸੂਬਿਆਂ ਸਮੇਤ ਭੈਣੀ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਚੱਲ ਕੇ ਦੁਪਹਿਰੇ ਮਲੌਦ ਪੁੱਜ ਗਏ। ਡੀ.ਸੀ. ਕਾਵਨ ਆਪ ਨੂੰ ਉਡੀਕ ਵੀ ਰਿਹਾ ਸੀ ਅਤੇ ਕਿਉਂਕਿ ਮਲੇਰਕੋਟਲੇ ਵੀ ਹਮਲਾ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਸੀ ਉੱਥੇ ਜਾਣ ਲਈ ਵੀ ਕਾਹਲਾ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਸੰਖੇਪ ਗੱਲ ਬਾਤ ਕਰਕੇ ਆਪ ਨੂੰ ਲੁਧਿਆਣੇ ਬੁਲਾ ਲੈਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਜੇ ਲੋੜ ਪਈ ਤਾਂ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕਾਵਨ ਦੇ ਇਸ ਸਲੂਕ ਨੂੰ ਪਸੰਦ ਨਾ ਕੀਤਾ। ਮਲੌਦ ਤੋਂ ਵਾਪਸ ਆਪ ਸਿਆਹੜ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਆ ਰਹੇ। 16 ਜਨਵਰੀ ਦੀ ਰਾਤ ਅਤੇ 17 ਦਾ ਦਿਨ ਇਥੇ ਹੀ ਕੱਟਿਆ। ਭਿੱਕੀ ਦੇ ਬਾਣੀਏ ਸੌਣ ਸਿੰਘ ਕੂਕੇ ਨੇ, ਜਿਸਨੂੰ ਭਾਈ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪ ਪਾਸ ਕੋਟਲੇ ਦੀ ਰਪਟ ਦੇਣ ਲਈ ਭੇਜਿਆ ਸੀ, ਮਲੇਰਕੋਟਲੇ ਹੱਲੇ ਦੀ ਸਾਰੀ ਵਾਰਤਾ ਆਪ ਨੂੰ ਸੁਣਾਈ। ਇੱਥੇ ਹੀ ਸਤਾਰਾਂ ਜਨਵਰੀ ਨੂੰ ਤੋਪਾਂ ਦੀ ਆਵਾਜ ਸੁਣਕੇ ਸੂਬੇ ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਨਿਹੰਗ ਨੂੰ ਕਿਹਾ "ਦੇਖ ਤਾਂ, ਤੋਪ ਭਰਮਾਰ ਹੈ ? ਉਸ ਦੇ 'ਹਾਂ' ਕਰਨ ਤੇ ਕਿਹਾ ਇਹ ਮੇਰੇ ਲਾਡਲਿਆਂ ਤੇ ਹੀ ਚੱਲ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਇਹ ਸਵੈਯਾ ਉਚੀ ਉਚੀ ਪੜ੍ਹਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ-"**ਦੇਹਿ ਸਿਵਾ ਬਰ ਮੋਹਿ ਇਹੈ ਸ਼ੁਭ ਕਰਮਨ ਤੇ ਕਬਹੂੰ ਨ ਟਰੋਂ।**" ਇਹ ਵੀ ਫੁਰਮਾਇਆ "ਚੰਗਾ ਹੋਇਆ ਚੜ੍ਹ ਗਏ, ਨਹੀਂ ਤਾ ਬੇਸਿਦਕ ਹੋਣਾ ਪੈਂਦਾ, ਹੁਣ ਚੰਗਾ ਹੋਇਆ।"

18 ਜਨਵਰੀ ਨੂੰ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਦੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਵਿਚ ਜਿਹਨਾਂ 16 ਕੂਕੇ ਸਿੰਘਾਂ ਤੇ ਸੰਖੇਪ ਅਦਾਲਤੀ ਨਾਟਕ ਦਾ ਸੁਆਂਗ ਰਚਿਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਗੁਆਹਾਂ ਤੇ ਜਿਰਹ ਕਰਨ ਕੋਈ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਪੁੱਛਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਸਿਰ ਫੇਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਅਤੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵੱਲੋਂ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਅਦਾਲਤਾਂ ਆਦਿ ਦੇ ਬਾਈਕਾਟ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨੂੰ ਅੱਖਰ-ਅੱਖਰ ਸਿਰੇ ਚੜ੍ਹਾ ਦਿੱਤਾ ਭਾਵੇ ਇਸਦੇ ਬਦਲੇ ਤੋਪਾਂ ਦੇ ਗੋਲਿਆਂ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸਰੀਰਾਂ ਨੂੰ ਤੂੰਬਾ-ਤੂੰਬਾ ਕਰਕੇ ਉਡਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਇਸੇ ਲਈ ਸਾਡਾ ਸ਼ਹੀਦੇ-ਆਜ਼ਮ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਕਿਹਾ ਕਰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਨਾਮਧਾਰੀ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਬਾਈਕਾਟ, ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਦੇ ਕਾਂਗਰਸੀ ਚੇਲਿਆਂ ਦੇ ਬਾਈਕਾਟ ਨਾਲੋਂ ਉਚੇ ਦਰਜੇ ਦਾ ਸੀ।

ਹੁਣ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਮਹਾਨ ਸਪੂਤ, ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਇਸ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਚਾਰ-ਚੁਫੇਰੇ ਫੈਲ ਚੁੱਕੀ ਇਨਕਲਾਬੀ ਲਹਿਰ ਦੇ ਮਹਾਂ-ਨਾਇਕ ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਹੱਥ ਪਾਉਣ ਦੀ ਪੱਕੀ ਠਾਣ ਲਈ ਸੀ। ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅਨੁਭਵ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਇਹ ਗਿਆਤ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਸਰੀਰ ਅਤੇ ਪੰਥ ਅੰਗਰੇਜ ਹਾਕਮਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਰੜਕ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਅਕਸਰ ਹੀ ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਰਦੇ ਸਨ-"ਫਰੰਗੀ ਨੇ ਇਕ ਨਾ ਇਕ ਦਿਨ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਹੱਥ ਪਾਉਣਾ ਹੀ ਪਾਉਣਾ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਗਏ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਧਰਮ ਨਹੀਂ

ਤੁਰਨਾ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਖੇਡ ਕਰਨ ਆਏ ਹਾਂ। ਇਕ ਦਿਨ ਅਛੋਪਲੇ ਹੀ ਤੁਹਾਡੇ ਵਿਚੋਂ ਪਾਸੇ ਜਾ ਬੈਠਾਂਗਾ।" ਇਹਨਾ ਬਚਨਾਂ ਦੁਆਰਾ ਉਹ ਵਾਪਰਨ ਵਾਲਾ ਭਾਣਾ ਮੰਨਣ ਲਈ ਆਪਣੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਕ ਤੌਰ ਤੇ ਵੀ ਤਿਆਰ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਕਰਮ ਕੌਰ ਨਾ ਦੀ ਇਕ ਬੀਬੀ ਨੇ ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਾਲੀ ਉਨ ਦੀ ਬਰੀਕ ਲੋਈ ਉਣ ਕੇ ਆਪ ਦੀ ਭੇਟ ਕੀਤੀ ਸੀ ਤਾਂ ਆਪਨੇ ਫੁਰਮਾਇਆ ਸੀ "ਬੀਬੀ! ਲੈ ਆਈ ਹੈਂ ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼-ਨਿਕਾਲੇ ਦਾ ਸਮਿਆਨ।"

ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਫੋਰਸਾਇਥ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਲੁਧਿਆਣੇ ਚੱਲਣ ਸਮੇਂ ਲਾਟ ਪੰਜਾਬ ਨੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਮੁੱਖੀ ਸੂਬਿਆਂ ਦੀ ਗਿਰਫਤਾਰੀ ਦੀ ਜੁਬਾਨੀ ਹਦਾਇਤ ਦੇ ਕੇ ਇਸ ਕੰਮ ਨੂੰ ਤੁਰੰਤ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਹਾ ਸੀ। ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਨੂੰ ਲੁਧਿਆਣੇ ਪਹੁੰਚਣ ਸਮੇਂ ਇਹ ਤਾਂ ਪਤਾ ਲੱਗਿਆ ਕਿ ਡੀ.ਸੀ. ਕਾਵਨ ਨੇ ਆਪਨੂੰ ਮਲੌਦ ਸੱਦਿਆ ਹੈ, 17 ਜਨਵਰੀ ਨੂੰ। ਪਰ ਉਸ ਨੂੰ ਇਹ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਡੀ.ਸੀ. ਨੇ ਵਾਪਸ ਭੈਣੀ ਸਾਹਿਬ ਵੀ ਭੇਜ ਦਿੱਤੇ ਹਨ। ਸੋ ਉਹ ਤਾਂ ਆਪ ਨੂੰ ਸ਼ਾਮ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਲੁਧਿਆਣੇ ਉਡੀਕ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਪਰ ਜਦੋਂ ਆਪ ਦੁਪਹਿਰ ਤਕ ਉੱਥੇ ਨਾ ਪੁਜੇ ਤਾਂ ਉਸ ਲੈਫਟੀਨੈਂਟ ਕਰਨਲ ਬੇਲੀ ਡੀ.ਆਈ.ਜੀ. ਪੁਲੀਸ ਨੂੰ ਫੌਜ ਅਤੇ ਪੁਲੀਸ ਦੀ ਮੱਦਦ ਨਾਲ ਤੁਰੰਤ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਅਤੇ ਸੂਬਿਆਂ ਦੀ ਗਰਿਫਤਾਰੀ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਮਿਸਟਰ ਬੇਲੀ ਕੁਝ ਸੈਨਿਕਾਂ ਸਮੇਤ ਪਹਿਲਾਂ ਮਲੌਦ ਲਈ ਨਿਕਲਿਆ, ਪਰ ਡੇਹਲੋਂ ਥਾਣੇ ਤੋਂ ਉਸਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਤਾਂ ਭੈਣੀ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਪਰਤ ਗਏ ਹਨ। ਇਸ ਤੇ ਉਹ ਸਾਹਨੇਵਾਲ ਥਾਣੇ ਪੁੱਜ ਗਿਆ ਜਿੱਥੇ ਉਸਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਕਿ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਮਲੌਦ ਤੋਂ ਭੈਣੀ ਸਾਹਿਬ ਪੁਜ ਗਏ ਹਨ ਅਤੇ ਸਾਹਨੇਵਾਲ ਤੋਂ ਡਿਪਟੀ ਇੰਸਪੈਕਟਰ ਸ਼ਾਹ-ਵਲੀ ਖਾਂ ਅਤੇ ਡਿਪਟੀ ਇੰਸਪੈਕਟਰ ਪੁਲੀਸ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਵੀ ਗਾਰਦ ਸਮੇਤ ਭੈਣੀ ਸਾਹਿਬ ਪੁੱਜ ਗਏ ਹਨ।

"ਇਸ ਤੇ ਮਿਸਟਰ ਬੇਲੀ ਸਾਹਨੇਵਾਲ ਹੀ ਠਹਿਰ ਗਿਆ ਅਤੇ ਭੈਣੀ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਦੂਸਰੀ ਖਬਰ ਸੁਣਨ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰਨ ਲੱਗਾ। ਕੋਈ ਇਕ ਘੰਟੇ ਪਿਛੋਂ ਰਾਤ ਨੂੰ ਸ਼ਾਹ ਵਲੀ ਖਾਂ ਨੇ ਆ ਕੇ ਰੀਪੋਰਟ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਚਾਰ ਹੋਰ ਨਾਮਧਾਰੀਆਂ ਸਮੇਤ ਡਿਪਟੀ ਇੰਨਸਪੈਕਟਰ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਦੀ ਗਾਰਦ ਦੇ ਪਹਿਰੇ ਵਿਚ ਭੈਣੀ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਲੁਧਿਆਣੇ ਨੂੰ ਚਲੇ ਗਏ ਹਨ। ਦਰਅਸਲ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਅਜੇ ਮਲੌਦ ਤੋਂ ਵਾਪਿਸ ਆ ਕੇ ਘੋੜਿਆਂ ਤੋਂ ਉਤਰੇ ਹੀ ਸਨ ਕਿ ਥਾਣੇਦਾਰ ਨੇ ਪੈਰੋ-ਪੈਰ ਰਲਦਿਆਂ, ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਦਾ ਹੁਕਮ ਜਾ ਸੁਣਾਇਆ ਕਿ ਆਪ ਜਲਦੀ ਤੋਂ ਜਲਦੀ ਸੂਬਿਆਂ ਸਮੇਤ ਲੁਧਿਆਣੇ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਦੇ ਪੇਸ਼ ਹੋ ਜਾਵਣ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਛੋਟੇ ਭਰਾਤਾ ਮਹਾਰਾਜ ਬੁਧ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਪੇਸ਼ ਹੋ ਕੇ, ਸਾਰੇ ਜੁਰਮ ਆਪਣੇ ਸਿਰ ਲੈਵਣ ਦੇ ਇਕਬਾਲੀ ਬਿਆਨ ਦੇਣ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਜਿਸ ਦੀ ਆਪ ਨੇ

ਆਗਿਆ ਨਾ ਦਿੱਤੀ।"[30]

ਆਪ ਨੇ ਮਲੌਦ ਤੋਂ ਮੁੜਦਿਆਂ ਹੀ ਭੈਣੀ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਵਾਪਰਨ ਵਾਲੇ ਭਾਣੇ ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਦਿੰਦਿਆਂ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਤਿੱਖੀ ਸੁਰ ਵਿਚ ਕਿ ਸਭ ਆਪੋ ਆਪਣੇ ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਚਲੇ ਜਾਉ। ਜਿਹੜਾ ਏਥੇ ਰਹੇਗਾ ਸੋ ਔਖਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਜਦੋਂ ਪੁਲੀਸ ਅਫਸਰ ਨੇ ਆਪ ਨੂੰ ਚੱਲਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਸੁਣਾਇਆ। ਕਿਉਂਕਿ ਘੋੜੇ ਸਫਰ ਦੇ ਥੱਕੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਇਸ ਲਈ ਗੱਡੇ ਦੀ ਸੁਆਰੀ ਕਰਨ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ। ਪੱਖਲੀਆਂ ਲਾਇ ਕੇ ਗੱਡਾ ਕੋਠੇ ਜਿਉਂ ਤਿਆਰ ਕਰ ਲਿਆ। ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਮੋਰਾਂ ਪਿੰਡ ਵਾਲਾ ਗਾਡੀ ਸੀ। ਤੁਰਨ ਦਾ ਅਰਦਾਸਾ ਸ੍ਰੀ ਹਜ਼ੂਰ ਨੇ ਆਪ ਸੋਧਿਆ। ਉਸੇ ਕਾਲੀ ਕੰਬਲੀ ਦੀ ਬੁੱਕਲ ਮਾਰੀ। ਸੇਵਕ ਵਜੋਂ ਨਾਨੂੰ ਸਿੰਘ, ਪਿੰਡ ਰੁੜਕੀ ਨਾਲ ਗਿਆ। ਸੂਬਾ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਸੂਬਾ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਭੈਣੀ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਇਹ ਅੰਤਿਮ ਯਾਤਰਾ ਆਪ ਜੀ ਨਾਲ ਕਰਨ ਦਾ ਸੁਭਾਗ ਹਾਸਲ ਹੋਇਆ। ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਇਹ ਹੁਕਮ ਕੀਤਾ ਕਿ ਹੁਣ ਰਾਤ ਨੂੰ ਸਵੇਂ ਕੋਈ ਨਾ ਜਾਂ ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪਾਠ ਕਰੋ ਜਾਂ ਭਜਨ ਕਰੋ। ਸਵੇਰੇ ਸਵਾ ਗਿਆਰਾਂ ਰੁਪੇ ਦਾ ਕੜਾਹ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ਕਰਕੇ ਵਰਤਾਕੇ ਘਰੋ ਘਰੀ ਤੁਰ ਜਾਣ ਬਾਰੇ ਕਿਹਾ।

ਉਸ ਸਮੇਂ ਦਾ ਸ੍ਰੀ ਭੈਣੀ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਵਰਣਨ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੈ। ਪਿਤਾ ਬਾਬਾ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਅੱਜ ਫੇਰ ਦਸਰਥ ਵਾਂਗ ਵਿਆਕੁਲ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ 'ਰਾਮ' ਬਣਾਂ ਨੂੰ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਸ ਰਾਮ ਦੇ ਬਨਵਾਸ ਦੀ ਤਾਂ ਮਿਆਦ ਸੀ, ਇੱਥੇ ਕੋਈ ਮਿਆਦ ਨਹੀਂ। ਭਰਤ ਵਾਲੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਭਾਈ ਬੁੱਧ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹਨ। ਪੁੱਤਰੀ ਨੰਦਾਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰਾਣ-ਪਿਆਰੀ ਸੰਗਤ ਦਾ ਵਿਰਲਾਪ। ਹਜ਼ੂਰ ਨੇ ਧਰਵਾਸ ਦੇ ਬਚਨ ਵੀ ਕੀਤੇ, "ਮੇਰੀ ਉਡੀਕ ਰਖਿਉ! ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਧਰਤੀ ਤੇ ਧਰਮ ਨਹੀਂ ਵਰਤਦਾ। ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਗਊ-ਗਰੀਬ ਦੇ ਗਲੋਂ ਛੁਰੀ ਨਹੀਂ ਲਹਿੰਦੀ, ਮੈਂ ਕਿਤੇ ਨਹੀਂ ਜਾਵਾਂਗਾ। ਮੈਂ ਏਥੇ ਹੀ ਤੁਹਾਡੇ ਅੰਗ-ਸੰਗ ਤੁਹਾਡੇ ਹਰ ਸੰਘਰਸ਼ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰਾਂਗਾ। ਦੇਸ਼-ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਜਿਹੜੀ ਚਿਣਗ ਮੈਂ ਲਾ ਚੱਲਿਆ ਹਾਂ ਇਸਨੇ ਇਕ ਦਿਨ ਭਾਂਬੜ ਬਣ ਕੇ ਸਾਰੀਆਂ ਲੁਟੇਰੀਆਂ ਅਤੇ ਜ਼ਾਲਮ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਤਾਕਤਾਂ ਨੂੰ ਨੇਸਤੋ-ਨਾਬੂਦ ਕਰ ਦੇਣਾ ਹੈ।"

ਗੁਰੂ-ਵਿਛੋੜੇ ਦੀ ਇਹ ਧਰੋਹਰ ਆਪਣੀ ਮਿੱਟੀ ਨੂੰ ਮੋਹ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਜਾਂ-ਬਾਜ਼ਾਂ ਦਾ ਕੀਮਤੀ ਸਰਮਾਇਆ ਹੈ। ਗੱਡਾ ਜਿਵੇਂ ਜਿਵੇਂ ਭੈਣੀ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਜੂਹ ਤੋਂ ਦੂਰ ਹੁੰਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ, -ਬਿਰਹੋ ਵਿਛੁੰਨੇ ਦਿਲਾਂ ਦੀਆਂ ਹੂਕਾਂ ਲੋਕ-ਗੀਤ ਵਿਚ ਵਟਦੀਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਹਨ :-

"ਜੀ ਰਘੁਪਤਿ ! ਧੀਰ ਚਲੋ ਧੀਰ ਚਲੋ ਮੈਂ ਹਾਰੀ,
ਜੀ ਰਘੁਪਤਿ ! ਧੀਰ ਚਲੋਂ।

ਚੀਨੀ ਤੇ ਸੁਰਖੀ ਗੁਰ ਜੀ ! ਬੱਧੀਆਂ ਤਬੇਲੇ,
ਗੱਡੇ ਦੀ ਕੀਤੀ ਅਸਵਾਰੀ। ਜੀ ਰਘੁਪਤਿ ! ਧੀਰ ਚਲੋ..
ਕੀਨਾਂ ਤੇ ਖਾਫਾਂ ਗੁਰ ਜੀ ! ਪਈਆਂ ਸੰਦੂਕੇ,
ਬਰਦੀ ਪਹਿਨ ਲਈ ਕਾਰੀ। ਜੀ ਰਘੁਪਤਿ ! ਧੀਰ ਚਲੋ.."

ਫੋਰਸਾਇਥ ਦੇ ਲਿਖਣ ਮੁਤਾਬਿਕ ਉਸ ਦੇ ਪਾਸ ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ 18 ਜਨਵਰੀ ਦੀ ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਬਾਅਦ ਇਕ ਵਜੇ ਤੜਕੇ ਪਹੁੰਚ ਗਏ ਜਿੱਥੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਬੈਠਾ ਕੇ ਉਸ ਦੋ ਘੰਟੇ ਦੇ ਕਰੀਬ ਲੰਮੀ ਪੁੱਛ-ਗਿੱਛ ਆਪ ਨਾਲ ਕੀਤੀ। ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਦੇ ਸੁਆਲਾਂ ਦੇ ਜੁਆਬ ਆਪਨੇ ਬੜੀ ਬੇਬਾਕੀ ਨਾਲ ਦਿੱਤੇ। ਸੁਬਹਾ 4 ਵਜੇ ਦੀ ਰੇਲ ਤੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਅਤੇ ਦੋਹਾਂ ਸੂਬਿਆਂ ਤੇ ਸੇਵਕ ਨੂੰ ਚੜ੍ਹਾ ਕੇ ਅਲਾਹਬਾਦ ਨੂੰ ਤੋਰ ਦਿੱਤਾ। ਗੱਡਾ ਵਾਪਸ ਡੇਰੇ ਨੂੰ ਮੋੜ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਫੋਰਸਾਇਥ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਇਕ ਪੱਤਰ ਲਿਖਣ ਬੈਠਦਾ ਹੈ "ਜੇ ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਅਮਨ ਅਮਾਨ ਲਈ ਨਹੀਂ ਵੀ ਤਾਂ ਲੁਧਿਆਣੇ ਜਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਅਮਨ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਲਈ ਇਹ ਕਾਰਵਾਈ (ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਤੇ ਸੂਬਿਆਂ ਦਾ ਦੇਸ਼-ਨਿਕਾਲਾ) ਬਹੁਤ ਹੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ।" ਉਹ ਅੱਗੇ ਚੱਲ ਕੇ ਉਸੇ ਖ਼ਤ ਵਿਚ ਲਿਖਦਾ ਹੈ, "ਮਲੌਦ ਤੇ ਮਲੇਰਕੋਟਲਾ ਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਵਿਚ (ਗੁਰੂ) ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸ਼ਮੂਲੀਅਤ ਦੀ ਜਾਂਚ ਅਜੇ ਕੀਤੀ ਜਾਏਗੀ। ਇਹ ਵੀ ਸਹੀ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਲਹਿਣਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਇਰਾਦਿਆਂ ਬਾਰੇ ਪੁਲੀਸ ਨੂੰ ਸੂਚਿਤ ਕੀਤਾ ਸੀ.. ਪਰ ਉਹ ਖੁਦ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਸਦੇ ਪੈਰੋਕਾਰ ਉਸਦੇ ਨਾਮ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਨੂੰ ਕਤਲ ਅਤੇ ਗੜਬੜ ਕਰਨ ਵਿਚ ਵਰਤਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਇਹ ਵੀ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ਕਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਅਤੇ ਰਾਇਕੋਟ ਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕੁਝ ਕੂਕੇ ਉਹਨਾਂ ਪਾਸੋਂ ਆਗਿਆ ਲੈਣ ਆਏ ਜੋ ਉਹਨਾਂ ਨਾ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੇ ਵਾਪਰਨ ਦਾ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ, ਪਰ ਇਸ ਦੀ ਰੀਪੋਰਟ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਕਰਨੀ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਕਾਨੂੰਨੀ ਜਿੰਮੇਵਾਰੀ ਸੀ, ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਲਮ ਨਹੀਂ ਸੀ.. ਇਸ ਲਈ ਐਸੇ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਛੱਡਣਾ ਖਤਰਨਾਕ ਹੋਵੇਗਾ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਅਤੇ ਸੂਬਿਆਂ ਨੂੰ ਐਸੀ ਥਾਂ ਤੇ ਰੱਖਿਆ ਜਾਵੇ ਜਿਥੋਂ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਪੰਜਾਬ ਵੱਲ ਮੁੜ ਫਰਾਰ ਹੋਣਾ ਵੀ ਸੰਭਵ ਨਾ ਹੋਵੇ।" [31]

ਇਸ ਗੱਲ ਤੋਂ ਡਰਦਿਆਂ ਕਿ ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਅਦਾਲਤ ਵਿਚ ਮੁਕੱਦਮਾ ਸਿਰੇ ਨਹੀਂ ਚੜ੍ਹਨਾ, ਇਸ ਨਾਲ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਹੇਠੀ ਹੋਵੇਗੀ, 1818 ਦੇ ਬੰਗਾਲ ਰੈਗੂਲੇਸ਼ਨ-3 ਤਹਿਤ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸੂਬਿਆਂ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰਬੰਦ ਰੱਖਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਹੋਇਆ। ਕਾਇਮ-ਮੁਕਾਮ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਮੈਕਨਬ ਨੇ ਅਲਾਹਾਬਾਦ ਕਿਲੇ ਵਿਖੇ ਕੈਦ ਸੂਬਿਆਂ ਦੇ ਬਿਆਨ ਲੈ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਬਾਰੇ ਸਜ਼ਾਵਾਂ ਦੀ ਤਜਵੀਜ਼ ਇਉਂ ਕੀਤੀ-ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ, ਲੱਖਾ ਸਿੰਘ, ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਤਾਂ ਉਮਰ ਕੈਦ

ਰੱਖਿਆ ਜਾਵੇ। ਬ੍ਰਹਮਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਪਹਾੜਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਦਸ ਦਸ ਸਾਲਾਂ ਲਈ, ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ 3 ਸਾਲ, ਰੂੜ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਮਲੂਕ ਸਿੰਘ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਦੋ-ਦੋ ਸਾਲ ਅਤੇ ਹੁਕਮਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ 1 ਸਾਲ ਲਈ ਕੈਦ ਰੱਖਿਆ ਜਾਵੇ। ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਬਿਸ਼ਨਪੁਰੀਆ ਕਿਉਂਕਿ ਕੂਕਪੁਣਾ ਛੱਡ ਚੁੱਕਾ ਹੈ ਉਸ ਨੂੰ ਰਿਹਾਅ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ। ਪ੍ਰੰਤੂ ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਮੈਕਨਥ ਦੀਆਂ ਸਿਫਾਰਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਜਾਂਦਿਆਂ ਸਾਰੇ ਸੂਬਿਆਂ ਨੂੰ ਸਮੇਤ ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਅਨਿਸ਼ਚਿਤ ਸਮੇਂ ਲਈ ਕੈਦ ਵਿਚ ਰੱਖਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ।" [32]

ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਸਮਝਦੀ ਸੀ ਕਿ ਸਥਾਨਕ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਮੁਤਾਬਿਕ ਹੀ ਕੂਕਾ ਕੈਦੀਆਂ ਦੀ ਤਕਦੀਰ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਜਾਏਗਾ। ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਵੀ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਇਹ ਰਾਇ ਮੰਨਣ ਵਿਚ ਹੀ ਸਿਆਣਪ ਜਾਪੀ ਕਿ ਖੁੱਲ੍ਹੀਆ ਅਦਾਲਤਾਂ ਵਿਚ ਮੁਕੱਦਮਾ ਚਲਾਉਣ ਨਾਲ ਲੋਕ ਹਮਦਰਦੀ ਮਿਲਣ ਸਦਕਾ ਕੂਕਾਵਾਦ ਨੂੰ ਲਾਭ ਪਹੁੰਚੇਗਾ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਮਾਰਚ ਵਿਚ ਅਲਾਹਾਬਾਦ ਤੋਂ ਰੰਗੂਨ ਅਤੇ ਫਿਰ ਮਰਗੋਈ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਸੂਬਾ ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪਹਿਲੋਂ ਅਦਨ ਅਤੇ ਫਿਰ ਹਜ਼ਾਰੀਬਾਗ ਜਿਹਲ ਵਿਚ, ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਹੁਕਮਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਚੁਨਾਰ ਕਿਲੇ ਵਿਚ, ਪਹਾੜਾ ਸਿੰਘ, ਮਲੂਕ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਰੂੜ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਅਸੀਰਗੜ੍ਹ ਬੰਬਈ ਪ੍ਰੈਜੀਡੈਂਸੀ ਵਿਖੇ, ਅਤੇ ਸੂਬਾ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ, ਬ੍ਰਹਮਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਲੱਖਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਲੋਅਰ ਬਰ੍ਹਮਾਂ ਦੇ ਮੌਲਮੀਨ ਵਿਖੇ ਨਜ਼ਰਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

ਰਾਤ ਸਾਹਨੇਵਾਲ ਥਾਣੇ ਕੱਟ ਕੇ 18 ਜਨਵਰੀ ਦੇ ਸੂਰਜ ਚੜ੍ਹਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਡੀ.ਆਈ.ਜੀ. ਬੇਲੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ੍ਰੀ ਭੈਣੀ ਸਾਹਿਬ 25 ਫੌਜੀ ਸੁਆਰਾਂ ਅਤੇ ਪੁਲੀਸ-ਬਲ ਸਮੇਤ ਪੁਜ ਗਿਆ। ਬਰਤਾਨਵੀ ਬਸਤੀਵਾਦੀਆਂ ਦਾ ਗੁੱਸਾ ਹੁਣ ਬਾਗੀਆਂ ਦੀ ਬਸਤੀ ਤੇ ਨਜ਼ਲ ਹੋਣ ਲੱਗਾ। ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੇ ਚੁਫੇਰੇ ਘੇਰਾ ਘੱਤ ਲਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ 190 ਹਾਜਰ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਪਿੰਡੋਂ ਬਾਹਰ ਲੈ ਜਾ ਕੇ ਬਿਠਾ ਦਿੱਤਾ। ਡੇਰੇ ਦੀ ਸਖਤ ਤਲਾਸ਼ੀ ਲਈ ਗਈ। ਜਿਸ ਵਿਚ 36 ਸਫਾਜੰਗ ਜਾਂ ਟਕੂਏ, 6 ਗੰਡਾਸੇ, 2 ਖੋਖਰੀਆਂ (ਨੈਪਾਲ ਤੋਂ ਆਈ ਭੇਂਟਾ), ਕੁਝ ਡਾਂਗਾ ਸੋਟੇ, ਕੁਝ ਕਾਗਜ (ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਨਹੀਂ), 1500 ਰੁਪਏ ਨਕਦ, ਸੋਨੇ ਚਾਂਦੀ ਦੇ ਗਹਿਣੇ, ਕੁਝ ਕੀਮਤੀ ਸ਼ਾਹੀ ਬਸਤਰ ਇਹ ਸਭ ਜ਼ਬਤ ਕਰਕੇ ਲੁਧਿਆਣੇ ਮਾਲਖਾਨੇ ਪੁਜਾ ਦਿੱਤੇ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਵਰਤੋਂ ਦੇ ਬਸਤਰ ਲੁਧਿਆਣੇ ਸਦਰ ਦਫਤਰ ਵਿਚ ਭੇਜ ਦਿੱਤੇ ਗਏ।

190 ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਵਿਚੋਂ 19 ਨੂੰ ਬੇਲੀ ਨੇ ਵਾਪਸ ਮੁੜਨ ਲਈ ਡੇਰੇ ਵਿਚ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ। ਇਹ ਸਨ ਬਾਬਾ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ, ਮਹਾਰਾਜ ਬੁੱਧ ਸਿੰਘ, ਬੀਬੀ ਨੰਦਾ ਅਤੇ ਉਸਦੇ 3 ਬੱਚੇ, ਹੱਟੀ ਦਾ ਮੈਨੇਜਰ ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਇਕ ਹੋਰ ਨਿਜੀ ਸੇਵਕ ਮੱਖਣ ਸਿੰਘ ਅਤੇ 11 ਹੋਰ ਸਿੰਘ ਡੇਰੇ ਦੇ

82 ਪਸ਼ੂਆਂ ਦੀ ਦੇਖਭਾਲ ਲਈ ਛੱਡੇ। ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੇ ਲੰਗਰ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸਾਜ਼-ਸਮਾਨ ਦੀ ਪੁਲਸੀ ਅਤੇ ਫੌਜੀ ਧਾੜ ਦੁਆਰਾ ਲੁੱਟ-ਖਸੁੱਟ ਕਰਨ ਬਾਅਦ ਇਸਨੂੰ ਜਿੰਦਰੇ ਮਾਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਬਾਕੀ 171 ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਭੁੱਖਣ ਭਾਣਿਆਂ ਨੂੰ ਫੌਜੀ ਪਹਿਰੇ ਹੇਠ ਲੁਧਿਆਣੇ ਨੂੰ ਤੋਰਿਆ ਗਿਆ ਜਿਹਨਾਂ ਵਿਚ ਬੱਚੇ, ਬੁੱਢੇ ਤੇ ਬੀਬੀਆਂ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ। ਇਕ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਵਿਛੋੜਾ ਉਤੋਂ 12 ਕੋਹ ਦਾ ਇਹ ਕਹਿਰ ਦਾ ਸਫਰ। ਸਰਦੀ ਹੱਡਾਂ ਨੂੰ ਖਾਂਦੀ ਸੀ। ਕਿਆਮਤ ਦੀ ਘੜੀ ਖਵਰੇ ਕਿਹੋ ਜੇਹੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਪਰ ਕੂਕਿਆਂ ਲਈ ਜੇ ਕੋਈ ਕਿਆਮਤ ਸੀ ਤਾਂ ਇਹ 17-18 ਜਨਵਰੀ 1872 ਦੇ ਦੋ ਖ਼ੂਨੀ ਦਿਨ ਸਨ ਜਦੋਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਦੋਵੇਂ ਦਿਨ ਤੋਪਾਂ ਨਾਲ ਉੜਾ ਕੇ ਤੂੰਬਾ-ਤੂੰਬਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਜਦੋਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖੀਆਂ ਦੇ ਤਾਰੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਅੱਧੀ ਰਾਤੇ ਗੱਡੇ ਤੇ ਬੈਠਣਾ ਪਿਆ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਗੁਰ-ਧਾਮ, ਗੁਰੂ ਕੇ ਲੰਗਰ ਵਿਚ, ਤੰਬਾਕੂ-ਨੋਸ਼ ਬੂਟਾਂ ਸਣੇ ਦਗੜ ਦਗੜ ਕਰਦੇ ਫਿਰਦੇ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਪਰਮੁੱਖ ਸੂਬਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਦੇਸ਼-ਨਿਕਾਲਾ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੇ ਬੂਹੇ ਅੱਗੇ ਇਕ ਸਬ ਇੰਸਪੈਕਟਰ ਅਤੇ 20 ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦੀ ਧਾੜ ਬਹਾ ਕੇ, ਅੱਧੀ ਸਦੀ ਤੋਂ ਵਧ ਸਮੇਂ ਲਈ ਪੱਕੀ ਚੌਂਕੀ ਬੈਠਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ ਕਿ ਬਿਨਾਂ ਪੁੱਛਿਆਂ ਅਤੇ ਇਜ਼ਾਜ਼ਤ ਦੇ ਨਾ ਅੰਦਰ ਜਾ ਸੱਕਣ, ਨਾ ਬਾਹਰ ਆ ਸੱਕਣ। ਗੁਰੂ-ਭਗਤਾਂ ਅਤੇ ਪੰਥ ਦੇ ਨਵੇਂ ਵਾਲੀ ਗੁਰੂ ਹਰੀ ਸਿੰਘ (ਪਹਿਲਾ ਨਾਮ 'ਬੁੱਧ ਸਿੰਘ') ਆਪਣੇ ਹੀ ਘਰ ਵਿੱਚ ਤਾ-ਉਮਰ ਕੈਦੀ ਰਹੇ। ਉਪਰੋਕਤ ਸਿੰਘਾਂ ਵਿਚੋਂ 122 ਨੂੰ ਤਾੜਨਾ ਕਰਕੇ ਘਰੋ ਘਰੀ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਜੇ ਵਾਪਿਸ ਭੈਣੀ ਸਾਹਿਬ ਆਏ, ਸੀਖਾਂ ਪਿੱਛੇ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਜਾਉਗੇ। 50 ਸਿੰਘ ਉਹ ਸਨ ਜਿਹੜੇ ਕਹਿ ਰਹੇ ਸਨ-"ਹੋਰਾਂ ਵੱਲੋਂ ਚਿਤ ਚਾਇ ਖਲੋਤਾ ਇਕ ਸਾਕ ਸਾਈ ਨਾਲ ਕੀਤਾ", ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਸਭ ਕੁਝ ਭੈਣੀ ਸਾਹਿਬ ਹੀ ਸੀ। ਉਹ ਘਰਬਾਰ, ਭੋਇ-ਭਾਂਡਾ ਵੇਚ ਬੈਠੇ ਬਿਹੰਗਮ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਤੋਂ ਅੰਗਰੇਜ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧ ਡਰਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਗੁਰੂ ਦੇ ਨਾਂ ਤੇ ਕੁਝ ਵੀ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਸਨ। ਇਸੇ ਲਈ ਕੂਕੇ ਪੰਥ ਦੇ ਇਸ ਸਭ ਤੋਂ ਖਤਰਨਾਕ ਟੋਲੇ ਦੀਆਂ ਫੋਰਸਿੱਥ ਨੇ ਜ਼ਮਾਨਤਾਂ ਮੰਗ ਲਈਆਂ ਅਤੇ ਜ਼ਮਾਨਤਾਂ ਨਾ ਮਿਲਣ ਦੀ ਸੂਰਤ ਵਿਚ ਦੋ ਵਰ੍ਹੇ ਲਈ ਜਿਹਲ ਭੇਜ ਦਿੱਤੇ।

ਬੇਸ਼ਕ ਕਾਵਨ ਅਤੇ ਫੋਰਸਿਥ ਨੂੰ ਸਜ਼ਾਵਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਪਰ ਜਿਹੜੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਜ਼ੁਲਮਾਂ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋਏ ਉਹਨਾਂ ਲਈ ਹਮਦਰਦੀ ਦੇ ਦੋ ਬੋਲ ਵੀ ਸਰਕਾਰ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਸਰੇ। ਸਗੋਂ ਆਪਣੇ ਝੋਲੀ-ਚੁੱਕਾਂ, ਧਾਰਮਿਕ ਸਮਾਜਿਕ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਕੂਕਿਆਂ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਝੂਠ-ਤੂਫਾਨ ਬੁਲਵਾ ਕੇ ਕਾਗ਼ਜਾਂ ਦੇ ਪੁਲੰਦੇ ਇਕੱਠੇ ਕੀਤੇ। ਕੂਕਿਆਂ ਨੂੰ ਨਾ ਸਿਰਫ ਡਰਾਇਆ ਤਰਾਹਿਆ ਗਿਆ ਸੱਗੋਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਜਾਇਦਾਦਾਂ ਜ਼ਬਤ ਕਰ ਕੇ ਮਨੁੱਖੀ ਸਮਾਜ ਲਈ ਘੋਰ ਸਰਾਪ ਗਰੀਬੀ ਦੇ ਕੁੰਭੀ ਨਰਕ ਵਿਚ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਜਿਸ ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਣ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਕਈ ਪਰਿਵਾਰ ਅੱਜ ਵੀ ਛਟ-ਪਟਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਭਾਵੇਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਪਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਤੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜਗਜੀਤ

ਸਿੰਘ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਸਾਰਿਆਂ ਦੀ ਕਾਇਆ ਕਲਪ ਹੋ ਗਈ ਹੈ।

ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਫੌਜਾ ਸਿੰਘ ਬਾਜਵਾ ਕੂਕੇ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੀ ਸੂਰਮਗਤੀ ਦਾ ਇਉਂ ਉਚ-ਮੁਲਾਂਕਣ ਕਰਦਾ ਹੈ-"ਇਹ ਗੱਲ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਇਰਾਦਿਆਂ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਹੈ, ਉਹਨਾਂ ਸੂਰਮਿਆਂ ਵਾਂਗ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ, ਉਹ ਸੂਰਮਿਆਂ ਵਾਂਗ ਲੜੇ, ਉਹਨਾਂ ਆਤਮ ਸਮਰਪਣ ਵੀ ਸੂਰਮਿਆਂ ਵਾਂਗ ਕੀਤਾ, ਅਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਗੱਲ ਇਹ ਕਿ ਉਹ ਸੂਰਮਿਆਂ ਵਾਂਗੂ ਹੀ ਅੰਤਿਮ ਫਤੇਹ ਗਜਾ ਗਏ।" [33]

ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਕਵੀ, ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਾਂ ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ, ਹਰਸਾ ਸਿੰਘ ਚਾਤਰ ਦੀਆਂ ਇਹਨਾਂ ਸਤਰਾਂ ਨਾਲ ਅਸੀਂ ਨਾਮਧਾਰੀ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਇਹਨਾਂ ਖ਼ੂਨੀ ਪੱਤਰਿਆਂ ਨੂੰ ਸਮੇਟਦੇ ਹਾਂ :-

"ਇਉਂ ਰਖ ਵਖਾਈ ਕੂਕਿਆਂ ਕੁੱਲ ਆਲਮ ਜਾਣੇ।
ਸਭ ਤੋਪਾਂ ਹਿੱਕੀਂ ਝੱਲੀਆਂ, ਸਤਿਗੁਰ ਦੇ ਭਾਣੇ।
ਹੈ ਆਣ ਵਿਆਹੀ ਸੰਜੋਗਤਾ, ਵਿੰਹਦੇ ਰਹੇ ਰਾਣੇ।
ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਣਖ ਪੁਗਾਈ ਆਖਰੀ, ਕਰ ਜ਼ਾਲਮ ਕਾਣੇ।
ਜੋ ਸੀਸ ਤਲੀ ਤੇ ਰੱਖਦੇ, ਜੱਗ ਪਾਪ ਮਿਟਾਣੇ।
ਇਹ 'ਚਾਤਰ' ਸਾਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾ ਹੋਣ ਪੁਰਾਣੇ।"

- ਸ: ਸੁਵਰਨ ਸਿੰਘ ਵਿਰਕ
ਪਿੰਡ ਤੇ ਡਾਕ-ਕਰੀਵਾਲਾ (ਸਿਰਸਾ)-120075
ਫੋਨ-01698-274562, 15.12.2007

ਫੁੱਟ ਨੋਟ : -

1. ਜੁੱਗ ਪਲਟਾਊ ਸਤਿਗੁਰੂ-ਦਿੱਲੀ-1947 ਸਫਾ 3-4
2. ਨਾਮਧਾਰੀ ਇਤਿਹਾਸ-ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ-1957-ਈ. ਸਫਾ 134-136
3. ਗੋਬੈਲਜ ਅਗੋਸਟ ਦਾ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਰੂਲ-ਸੰਪਾਦਿਤ ਨਾਹਰ ਸਿੰਘ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਸਿੰਘ-ਦਿੱਲੀ 1989 ਸਫਾ 156
4. ਨਾਮਧਾਰੀ ਇਤਿਹਾਸ-277-78
5. ਉਪਰੋਕਤ-ਸਫਾ 335
6. ਉਪਰੋਕਤ-ਸਫਾ 334
7. ਉਪਰੋਕਤ-ਸਫਾ 343-44
8. ਗੋਬੈਲਜ ਅਗੋਸਟ ਦਾ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਰੂਲ-ਸਫਾ 146-150
9. ਨਾਮਧਾਰੀ ਇਤਿਹਾਸ-ਸਫਾ 365
10. ਸਤਿਗੁਰੂ ਬਿਲਾਸ ਭਾਗ ਪਹਿਲਾ-ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਬਾਹੋਵਾਲ (ਸੰਪਾਦਕ ਜਸਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ) 2002 ਈ.-ਸ੍ਰੀ ਭੈਣੀ ਸਾਹਿਬ ਸਫਾ 350-51
11. ਉਪਰੋਕਤ-ਸਫਾ 375-75
12. ਉਪਰੋਕਤ ਸਫਾ -396
13. ਉਪਰੋਕਤ ਸਫਾ-452
14. ਉਪਰੋਕਤ ਸਫਾ 456
15. ਉਪਰੋਕਤ -ਸਫਾ-459
16. ਉਪਰੋਕਤ ਸਫਾ-460
17. ਸਾਕਾ ਮਲੇਰਕੋਟਲਾ-ਕਵੀ ਨਿਰੰਜਨ ਸਿੰਘ ਮਿਗੇਸ਼ (ਸੰ: ਸੁਵਰਨ ਸਿੰਘ ਸਨੇਹੀ)-ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਖੁਰਦ (ਸਿਰਸਾ)-2005 ਈ. ਸਫਾ 78
18. ਕੂਕਾ ਮੂਵਮੈਂਟ-ਫੌਜਾ ਸਿੰਘ ਬਾਜਵਾ-1965-ਈ. ਦਿੱਲੀ ਸਫਾ 88-89
19. ਉਪਰੋਕਤ-ਸਫਾ-90-91

20. ਸਤਿਗੁਰੁ ਬਿਲਾਸ ਭਾਗ ਪਹਿਲਾ-ਸਫਾ 465

21. ਨਾਮਧਾਰੀ ਇਤਿਹਾਸ ਸਫਾ-367-368

22. ਉਪਰੋਕਤ-ਸਫਾ 405

23. ਕੂਕਾ ਮੂਵਮੈਂਟ-ਸਫਾ 101

24. ਨਾਮਧਾਰੀ ਇਤਿਹਾਸ-ਸਫਾ 427-429

25. ਸੰਤ ਖਾਲਸਾ-ਸ੍ਰੀ ਭੈਣੀ ਸਾਹਿਬ-1935 ਈ. ਸਫਾ 39

26. ਗੋਬੈਲਜ ਅਗੇਸਟ ਦਾ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਰੂਲ-ਸਫਾ-232

27. ਉਪਰੋਕਤ -ਸਫਾ 195

28. ਨਾਮਧਾਰੀ ਇਤਿਹਾਸ-ਸਫਾ 430-31

29. ਸਤਿਗੁਰੁ ਬਿਲਾਸ ਭਾਗ ਪਹਿਲਾ-ਸਫਾ 473

30. ਨਾਮਧਾਰੀ ਇਤਿਹਾਸ-ਸਫਾ 454-58

31. ਕੂਕਾ ਮੂਵਮੈਂਟ-ਸਫਾ 114-115

32. ਉਪਰੋਕਤ-ਸਫਾ-177

33 ਉਪਰੋਕਤ-ਸਫਾ 126

ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਉੱਤੇ ਸਰਧਾ

ਅਮਰ ਸ਼ਹੀਦ ਸ੍ਰ. ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਇਕ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਪੱਤਰ

ਸਹਿਨਸ਼ਾਹੀ ਕੁਟੀਆ
ਸੂਤਰ ਮੰਡੀ, ਲਾਹੌਰ
੨੭.੨.੧੯੨੮

ਸ੍ਰੀ ਮਦਨ ਜੀ! ਸਾਦਰ ਵੰਦੇ!

ਤੁਹਾਡਾ ੧੭.੩.੧੯੨੮ ਦਾ ਕਿਰਪਾ ਪੱਤਰ ਤੇ ਮਹਾਰਥੀ ਦੇ ਫਰਵਰੀ ਅੰਕ ਦੀ ਇਕ ਕਾਪੀ ਵੀ ਠੀਕ ਸਮੇਂ ਤੇ ਮਿਲ ਗਈ ਸੀ। ਉਸ ਵਾਸਤੇ ਮੇਰਾ ਤਹਿ ਦਿਲੋਂ ਧੰਨਵਾਦ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰੋ। ਆਪ ਨੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਤਿੰਨ ਰੰਗੀ ਚਿੱਤਰ ਦਾ ਬਲਾਕ ਬਣਵਾਇਆ ਜਾਂ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਹੀ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗਿਆ, ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ਫੋਟੋ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਹਾਲੇ ਤੱਕ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਮੈਂ ਸਮਝਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਇਹਨਾ ਤਸਵੀਰਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਇਹਨਾਂ ਲੇਖਾਂ ਦੀ ਮਹਾਨਤਾ ਬਹੁਤ ਘਟ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਬਾਕੀ ਲੇਖ ਜਿਹੜੇ ਛੇਤੀ ਹੀ ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਭੇਜਾਂਗਾ ਸਚਿੱਤਰ ਹੀ ਛਪਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਬਹੁਤਿਆਂ ਦੇ ਤਾਂ ਬਲਾਕ ਬਣੇ ਹੋਏ ਮਿਲ ਸਕਣਗੇ। ਉਹਨਾ ਦਾ ਡਾਕ ਖਰਚ ਤੇ ਕੁਝ ਕਿਰਾਇਆ ਹੀ ਦੇਣਾ ਪਵੇਗਾ। ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਠੀਕ ਸਮਝੋ ਤਾਂ ਲਿਖੋ ਤੇ ਮੈਂ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਵਾ ਦੇਵਾਂਗਾ। ਅਜੇ ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਇੱਕ ਹੋਰ ਫੋਟੋ ਭੇਜ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਇੱਕ ਸੱਜਣ ਕਹਿ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਬਲਾਕ ਉਹਨਾਂ ਕੋਲ ਹੈ। ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਚਾਹੋ ਤਾਂ ਉਹ ਵੀ ਛਪਵਾ ਕੇ ਭੇਜ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਇਹ ਲਿਖੋ ਕਿ ਕਿੰਨੀਆਂ ਫੋਟੋਆਂ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੋਵੇਗੀ। ਇਹ ਤਾਂ ਮਹਾਰਥੀ ਦੀ ਕੁਲ ਗਿਣਤੀ ਤੇ ਹੀ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਲੇਖ ਤੇ ਲਿਖੇ ਪਏ ਹਨ। ਪਰ ਏਥੇ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਹਫਤਾ ਕਰਕੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦਿਵਸ ਮਨਾਉਣ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਤਦ ਤਕ ਜੇ ਲੇਖ ਨਾ ਭੇਜ ਸਕਿਆ ਤਾਂ ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਮਾਫ ਕਰ ਦਿਆ ਜੇ। ਹੋ ਸਕਿਆ ਤੇ ਪਹਿਲਾ ਲੇਖ ਇੱਕ ਹਫਤੇ ਤੱਕ ਭੇਜ ਦਿਆਂਗਾ। ਮਹਾਰਥੀ ਦਾ ਅਗਲਾ ਅੰਕ ਕਿੰਨੇ ਦਿਨਾਂ ਤਕ ਛਪ ਜਾਵੇਗਾ ? ਲੇਖ ਤੇ ਫੋਟੋਆਂ ਕਦੋਂ ਤਕ ਪਹੁੰਚ ਜਾਣੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਹਨ ? ਲਿਖਿਓ ਜ਼ਰੂਰ। ਜਵਾਬ ਛੇਤੀ ਦੇ ਕੇ ਧੰਨਵਾਦੀ ਬਣਾਇਓ।

ਨਿਵੇਦਕ

ਭਗਤ ਸਿੰਘ

Simla

Dt. 17 June 1872

From T. D. Forsyth Esqr., C.B.,
Comm. and Supdtt. Ambala Division

To

The Offg. Secretary to Government Pubjab.

'————— those who are acquainted with the Punjab know that in case of state offences, or in any case, it is much more in accordance with the feeling of the proud Sikhs that they should meet death at the ***<u>connon's mouth than receive it from the hangman's hands</u>****, and earnest requests to this effect are frequently made to our officers at the time of passing sentence'*

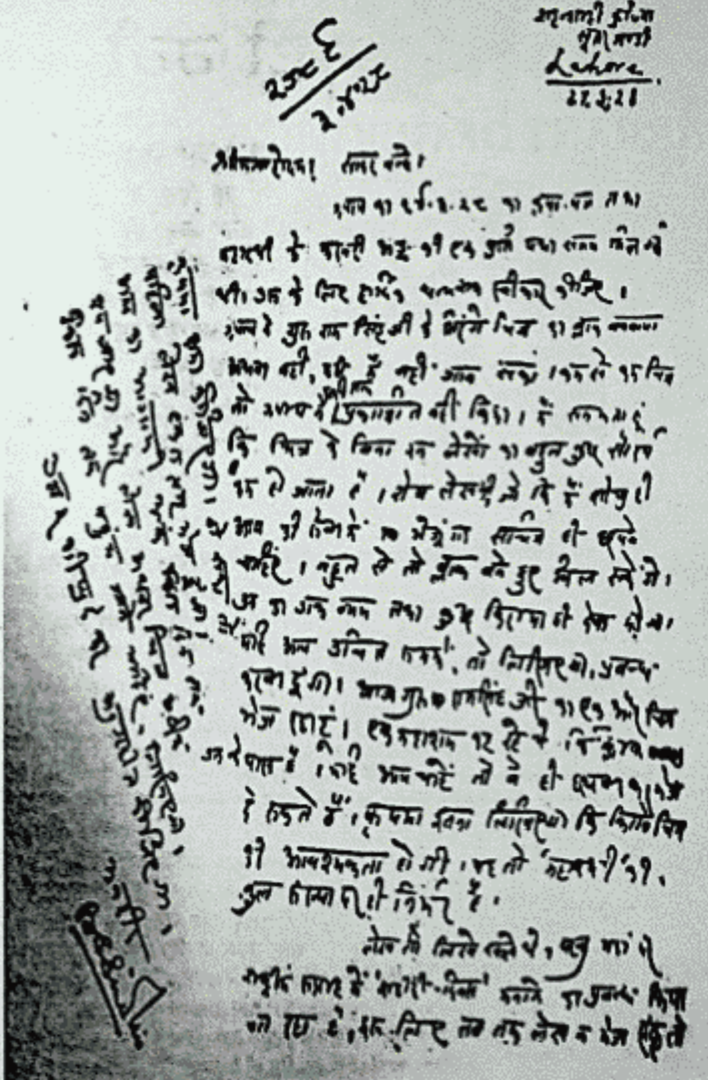
ਸ਼ਿਮਲਾ

17 ਜੂਨ 1872

ਟੀ. ਡੀ. ਫੋਰਸਾਈਥ, ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਅਤੇ ਸੁਪਰਿਨਟੈਂਡੈਂਟ ਅੰਬਾਲਾ ਡਵੀਜਨ ਵਲੋਂ ਸਕੱਤਰ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਲਿਖਿਆ ਪੱਤਰ :-

" ---------- ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਵਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਹੈ ਉਹ ਜਾਣਦੇ ਹਨ ਕਿ ਬਾਗੀਆਨਾਂ ਕਾਰਵਾਈਆਂ ਜਾਂ ਦੂਸਰੇ ਅਪਰਾਧਾਂ ਵਿਚ, ਇਹ ਗੱਲ ਬਹਾਦਰ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਜਜਬਾਤਾਂ ਦੇ ਅਨਕੂਲ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਮੌਤ ਨੂੰ <u>ਜਲਾਦ ਦੀ ਫਾਹੀ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਤੋਪ ਦੇ ਮੂੰਹ ਅੱਗੇ ਖਲੋ ਕੇ</u> ਪ੍ਰਨਾਉਣ ਅਤੇ ਅਜਿਹਾ ਹੀ ਕਰਨ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ (ਕੂਕਿਆਂ) ਬਾਰ - ਬਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਫਸਰਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਮੌਤ ਦੀ ਸਜ਼ਾਂ ਤਜਵੀਜ ਕੀਤੀ ਸੀ।"

(उनकी हस्तलिपि का एक ऐतिहासिक पत्र)

[illegible] 1928 [illegible]

HISTORICAL SOURCE ISSUE
2002

WARRANT OF GURU RAM SINGH

No. 46

To

THE CHIEF COMMISSIONER OF BRITISH BURMAH.

WHEREAS the Governor General in Council, for good and sufficient reasons, has seen fit to determine that Ram Singh

shall be placed under personal restraint in British Burmah, you are hereby required and commanded, in pursuance of that determination, to receive the person abovenamed into your custody, and to deal with him in conformity to the orders of the Governor General in Council, and the provisions of Regulation III. of 1818.

By Order of the Governor General in Council,

[illegible] 9/3/72

Secy. to the Govt. of India, in the Home Dept.

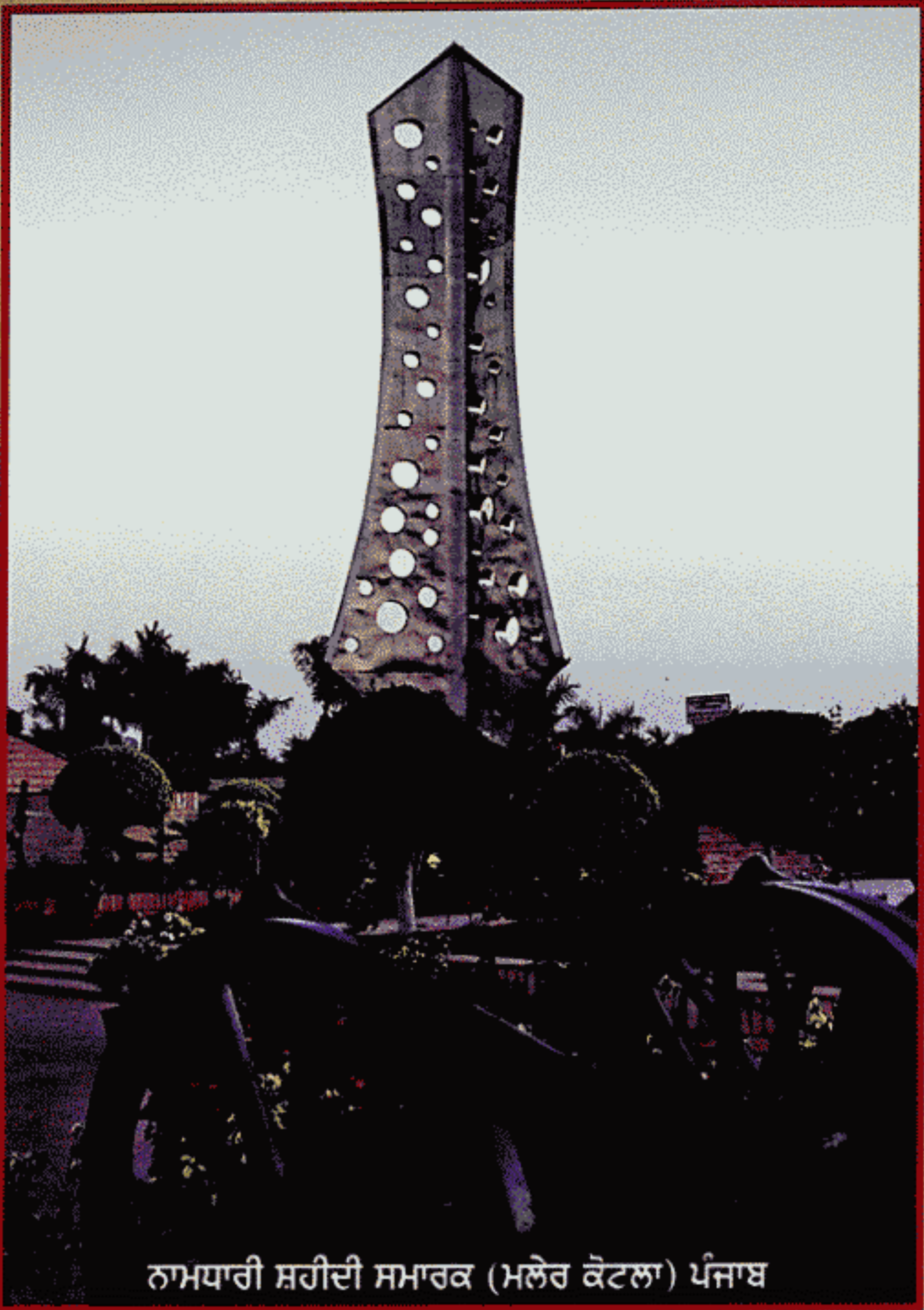
FORT WILLIAM;
The 9th March 1872.

ਕਲਕੱਤੇ ਤੋਂ ਰਵਾਨਗੀ (ਮਾਰਚ 1872)

ਰੰਗੂਨ ਬੰਗਲੇ ਵਿੱਚ (1881 ਈ:)

ਨਾਮਧਾਰੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਸਮਾਰਕ (ਮਲੇਰ ਕੋਟਲਾ) ਪੰਜਾਬ